

Е.Қ. БАЛЫМОВ

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ДНИ-ЭКСТРЕМИСТІК ЖӘНЕ
ТЕРРОРИСТІК БАҒЫТТАҒЫ
ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ

Е.Қ. Балымов

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ДІНИ-ЭКСТРЕМИСТІК ЖӘНЕ
ТЕРРОРИСТІК БАҒЫТТАҒЫ
ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ

Монография

Алматы
«Лантар BOOKS»
2023

ӘОЖ 343
КБЖ 67.408
Б 20

*Қазақстан Республикасы ПМ М. Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының Ғылыми кеңесінің
шешімімен басылымға ұсынылды*

Пікір берушілер:

Әкімжанов Т.Қ., Тұран университетінің Құқық Ғылыми-зерттеу институтының директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.
Бимолданов Е.М., Қазақстан Республикасының ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.
Жүсіпов А.Қ., Ақтөбе облысы Полиция департаментінің бастығы, полиция полковнигі

Балымов Е.К.

Б 20 Қазақстан Республикасындағы діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстарға қарсы іс-қимыл: монография / Е.К. Балымов. – Алматы: Лантар Books, 2023. – 206 б.

ISBN 978-601-7944-83-4

Монография қолданыстағы қылмыстық заңнаманы одан әрі жетілдіруде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары мен ведомстволық нормативтік актілерді дайындауда, сонымен бірге, жоғары оқу орындарының ғылыми қызметкерлерінің, оқытушылары мен студенттерінің оқу процесінде пайдалануға, құқық қорғау органдарының практикалық қызметкерлерінің діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстық проблемаларды зерттеу барысында қолдануға арналған.

**ӘОЖ 343
КБЖ 67.408**

ISBN 978-601-7944-83-4

© Балымов Е.К., 2023
© Лантар Books, 2023

МАЗМҰНЫ

Белгілеулер мен қысқартулар-----	6
КІРІСПЕ-----	8
1 ҚАЗІРГІ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМДІ ТҮСІНУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ-----	14
1.1 Қазіргі діни экстремизм мен терроризмнің түсінігі, мәні мен мазмұны-қазіргі заманның ең әлеуметтік қауіпті әлеуметтік құбылыстары ретінде-----	14
1.2 Діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар ұғымы, олардың көріну нысандары мен түрлері-----	36
1.3 Қазақстанда және шет елдерде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны талдау-----	48
2 ДІНИ-ЭКСТРЕМИСТІК ЖӘНЕ ТЕРРОРИСТІК БАҒЫТТАҒЫ ҚЫЛЫМАСТАРДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ-----	75
2.1 Қазақстан Республикасындағы діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы-----	75
2.2 Экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстық топтардың қызметіне қатысатын адамдардың криминалогиялық сипаттамасы-----	100
2.3 Жалпы әлеуметтік, арнайы-криминалогиялық және жеке деңгейлерде діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың алдын алу-----	114
3 ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕГІ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ-----	125
3.1. Терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың даму тарихы. Қазақстан Республикасының терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастығы-----	125
3.2. Терроризмге қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық жүйесі мен принциптері-----	143
3.3. Терроризмге қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің өңірлік ынтымақтастығы-----	147
ҚОРЫТЫНДЫ-----	188
Колданылған дереккөздер тізімі-----	194

Белгілеулер мен қысқартулар

Осы монографияда мынадай белгілер мен қысқартулар қолданылған:

- ЖС – Жоғарғы сот
- БП – Бас прокуратура
- ПД – Полиция департаменті
- Интерпол – Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы
- КазКСР – Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы
- ҰҚК – Ұлттық қауіпсіздік комитеті
- ҚР БПҚСЖАЕАЖК – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті
- ҚАЖК – Қылмыстық-атқару жүйесі комитеті
- ІМ – Ішкі істер министрлігі
- СІМ – Сыртқы істер министрлігі
- ҚР ИҰОБ – Қазақстан Республикасындағы Интерпол Ұлттық Орталық Бюросы
- ЕҚБҰ – Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы
- ҰҚТШҰ – Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы
- БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы
- т. – тармақ
- ҚТ – қылмыстық топ;
- ҚР – Қазақстан Республикасы
- РФ – Ресей Федерациясы
- ҚР – Қырғызстан Республикасы
- БҰҰ ҚК – Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңесі
- АӘЖСШЖК – Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес
- ТМД – Тәуелсіз мемлекеттер достастығы
- КСРО – Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
- м. – мақала
- ҚАК – Қылмыстық-атқару кодексі
- ҚК – Қылмыстық кодекс
- б. – бөлім
- Хезболлах – Ливан «Египет Ислам жиһады» Аллах партиясы және Египет «Гамаия исламия» («Исламдық топ»);
- GIA – Алжир «Қарулы ислам тобы»
- ВКИ – Үндістан «Барбар Халса» халықаралық тобы;
- Шри-Ланка «Тамила жолбарыстарын босату»
- ТКП – Түркия Күрдістан партиясы
- Аль-Каида – Усама бен Ладен террористік ұйымы
- ФТБ – АҚШ Федералды тергеу бюросы
- ЕКПА – Еуропа Кеңесі Парламенттік Ассамблеясы
- ОАӨ – Орталық Азия өңірі

ӨИҚ – Өзбекстан ислам қозғалысы
ЕКНҚК – Еуропа Кеңесінің нәсілшілдікке қарсы комитеті
ГФР – Германия Федеративті Республикасы
АҚШ – Америка құрама штаттары
ПАЕҰ – Палестинаны азат ету ұйымы
ХААҰ – Халықаралық азаматтық авиация ұйымы
АНТ – ақпараттық-насихаттау топтары
АМҰ – Америка мемлекеттері ұйымы
ТҚЖАК –Терроризмге қарсы күрес жөніндегі америкааралық комитет
АТҚҚ – Аймақтық терроризмге қарсы құрылым
ОАА – Орталық Азия аймағы

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта діни экстремизм мен терроризм жалпы мемлекеттің де, қоғамның да, халықтың жекелеген топтарының да, жеке тұлғаның да ұлттық қауіпсіздігіне нақты қауіп төндіреді. Көрсетілген жағымсыз көріністердің болуы мемлекет алға қойған перспективалық және ағымдағы міндеттерге қол жеткізуге, қоғамдық, саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастардың қалыпты дамуына, қоғамдық тәртіп пен азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге кедергі келтіреді. Осыған байланысты діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мемлекеттік саясаттың басым бағыты болып табылады.

Ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев: «Терроризм халықаралық құқықты, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастық қағидаттары мен тетіктерін, олардың адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы міндеттемелерін сынаққа алуда. Бұл сынаққа адамзат өркениетін шоғырландыра түсу арқылы ғана төтеп беруге болады.

Қоғамның ең алдымен бұқаралық ақпарат құралдарының алдында дінаралық араздықты туғызуға жол бермейтін әдеп нормаларын әзірлеу және ендіру міндеті тұр.

Кең тұрғыдан алғанда, біз шегіне жеткен кедейлікті, аштық пен түрлі эпидемияларды түбегейлі жоюымыз керек, бұл туралы 2030 жылға дейін тұрақты даму мақсаттарында дәлелдеген болатынбыз. Сондай-ақ, біз терроризмнің негізгі ошағына айналып отырған әскери жанжалдарды реттеуіміз керек.

Әсіресе, өскелең ұрпақ терроризмнің аса қауіпті екенін анық түсіну үшін білім беру және ағартушылық жұмысын жаңа деңгейге көтерудің маңызы зор»¹.

«Терроризмге қарсы тұру жеке мемлекеттердің немесе олардың ішіндегі топтардың ғана емес, барша әлем қоғамдастығының міндеті екендігін терең түсінуіміз қажет.

Парламенттік дипломатияның мән-маңызының артуымен қатар, қазіргі қоғамда діннің де рөлі едәуір артып отырғаны анық.

¹Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Қ.Тоқаевтың «Діндер терроризмге қарсы» халықаралық конференциясының ашылуында сөйлеген сөзі

Діни қайраткерлер мен парламентшілер қалың жұртшылықтың көрнекті және ықпалды өкілдері ретінде алдын алу шаралары, дағдарыс жағдайында басқару және терроризм мен экстремизмнен зардап шеккен қоғамды қалпына келтіру сынды экстремизмге қарсы жұмыстардың барлығына әдістемелік тұрғыдан тартылуы тиіс.

Сонымен қатар, біз дінге сенетін адамдардың сезімін қорлайтын экстремистердің дінге қарсы әрекетін айыптайтын ортақ позицияны ұстанғанымыз жөн. Бұл орайда, тағы бір міндет алға шығады: халықаралық-құқықтық деңгейде сөз бостандығы мен құдайға тіл тигізудің аражігін ажыратып алған орынды.

Бұл тұрақты түрде назар аударуды, диалогті және өзара іс-қимылды талап ететін күрделі де жауапты жұмыс, сондықтан біздің конференциямыз осы жұмысқа оң ықпал етуі қажет. Бүгінгі жиында терроризмге қарсы іс-қимылға лайықты үлес қосатын сындарлы да жемісті талқылау болады деп сенеміз».²

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы бойынша Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарлама бекітілді.³

Халықаралық тәжірибені талдау діни экстремизм мен терроризмнің әлеуметтік құбылыс ретіндегі қауіптілігінің артып келе жатқанын көрсетеді. Айта кету керек, қоғам жақында АҚШ, ҚХР, Түркия, Ливия, Ауғанстан, Ирак, Сирия және басқа мемлекеттерде болып жатқан террористік актілерге «үйреніп» кетті. Жақын шетелдердің кейбір елдері де террористік шабуылға ұшырады. Мысалы, Ресей, Өзбекстан, Тәжікстан және басқалар. Қазақстанда терроризм көріністерінің жекелеген фактілері орын ала бастады. Мысалы, әскери қақтығыстарға қатысу үшін Қазақстанның әртүрлі аймақтарынан Сирияға тұрғындардың (300-ден астам адам) жаппай кетуі.

²Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Қ.Тоқаевтың «Діндер терроризмге қарсы» халықаралық конференциясының ашылуында сөйлеген сөзі

³«Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124>

Діни экстремизм мен терроризм тарапынан жоғары қауіпті ескере отырып, «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының заңында терроризм, экстремизм және сепаратизм кез келген нысанда және көріністе ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлерге жатқызылған.⁴

2011 жылдан бастап Қазақстанда 10-нан астам террористік акт тіркелді, онда 21 адам қаза тапты, оның ішінде 17 құқық қорғау және арнайы органдардың қызметкерлері. Бұл жағдайлар Алматы, Тараз, Ақтөбе және Қазақстанның басқа өңірлерінде орын алды. 100-ден астам қазақстандық шетелдік террористік ұйымдарда тұратыны белгілі. Жасыратыны жоқ, бұл ұйымдар Қазақстанда мүмкіндігінше көп қолдаушылар табуға және өз ықпалын республика аумағына белсенді түрде таратуға тырысады.

Соңғы жылдары Қазақстан азаматтарының шетелдік террористік әрекетке қатысуының жүзден астам жағдайы тіркелді. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ақпараты бойынша экстремистік және террористік құрылымдар Қазақстандағы өздерінің радикалды қызметін ауыстыру әрекеттерін тоқтатпайды.

Ресми мәліметтерге сәйкес, Қазақстанның арнайы қызметтері 2013-2014 жылдары ғана тоғыз шабуылдың алдын алды. Мысалы, 2014 жылдың сәуірінде радикалды діни идеологияның екі жақтаушысы Сирияға барып, құқық қорғау органдарына қарсы соғыс қимылдарына қатысуға үгіт-насихат жүргізді. Сот шешімімен олар 5 жылға сотталды. Бұл ретте шетелдік террористік топтар біздің азаматтарымызды жауынгерлік даярлауды арнайы жүргізіп, террористік қарулы топтарды құру үшін Қазақстанға жібергені анықталды.⁵

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының мәліметінше, 2013 жылы террористік және экстремистік сипатта 65 қылмыс жасалған, ал 2014 жылы 52 қылмыс тіркелген, экстремистік және террористік қылмыс жасағаны үшін 29 адам сотталды. Атырау қаласында бір азамат Ауғанстанның террористік

⁴«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №2710 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_

⁵<https://www.zakon.kz/4655627-v-2013-2014-gody-specsluzhby.html>.

тобына әлеуметтік желілер арқылы кіріп, содыр болуға шақырды. Осы қылмысы үшін ол 8 жылға бас бостандығынан айырылды. Айта кету керек, 2004 жылдан бастап елімізде 15 ұйым террористік, 6 ұйым экстремистік деп танылды. Республика бойынша олардың қызметі мәжбүрлі түрде тоқтатылды.⁶

2016 жылғы 5 маусымда Ақтөбе қаласында террористік акт жасалды. Дәстүрлі емес діни ағымдардың «радикалды жақтаушылары» немесе «исламшылдар» деп болжанған 25 адамнан тұратын адамдар тобы қару-жарақ дүкенінен қаруды басып алғаннан кейін әскери бөлімге шабуыл жасады. Терроризмге қарсы операция нәтижесінде үш әскери, төрт бейбіт тұрғын қаза тауып, 18 террорист жойылды.

Тағы бір мысал, 2016 жылғы 18 шілдеде Алматы қаласында бұрын сотталған Қызылорда облысының тумасы Р.Құлекбаев Қазақстан Республикасы ҚК-нің «Заңсыз бас бостандығынан айыру» 255-бап 4 бөлім – «Терроризм актісі», 99-бап 2 бөлім – «Екі немесе одан көп адамды өлтіру», 24-бап 3-бөлім – «Қылмысқа дайындалу және қылмысқа оқталу», 99-бап 2-бөлім – «адам өлтіру», 192-бап 4 бөлім – «Қарақшылық», 287-бап 4-бөлім – «Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, тасымалдау және алып жүру», 288-бап 2-бөлім «Қаруды заңсыз жасау», 291-бап 4 бөлім – «Қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылыс құрылғыларын жымқыру не қорқытып алу», 200-бап 4-бөлім – «Автомобильді немесе өзге де көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алу» – құқық қорғау және арнаулы органдардың сегіз қызметкерінің, екі бейбіт азаматтың өліміне әкеп соққаны үшін 2016 жылғы 02 қарашада Алматы қаласының Алмалы сотымен айрықша жаза – өлім жазасына кесілді.

Соңғы жылдардағы террористік және экстремистік көріністердің келтірілген мысалдары Қазақстан Республикасында

⁶https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat?_pir_ef36_258157_36_223082_223082.__ora_navigState=eventSubmit_doSearch%3D%25D0%259F%25D0%25BE%25D0%25B8%25D1%2581%25D0%25BA%26p_YE_AR%3D2013%26p_MONTH%3D12%26p_AREA%3D190000%26p_REG%3D1900__%26p_DEP%3D001%26page%3Dmode_report%26currPage%3D1&_piref36_258157_36_223082_223082.__ora_navigValues

терроризм мен экстремизм қатерлерінің үдемелі басталуы мен белсенді таралуының айқын үрдістерін айғақтайды.

Осыған байланысты, 2014 жылғы 03 шілдеде қабылданған және 2015 жылғы 01 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасында терроризм үшін жоғары жауапкершілікті және онымен байланысты құқыққа қайшы қызметті көздейтін қылмыстық кодекстің нақты баптары енгізілген.⁷

Терроризм мен экстремизм көріністерінің тән белгілері, олардың бағыттылығы, ең алдымен, мегаполистер мен ірі қалаларда – Алматы, Нұр-сұлтан, Шымкент, Ақтөбе, Атырау, Ақтау, Қарағанды қалаларында байқалады.

Өзектілігі қазақстандық қоғам үшін қазіргі заманғы шындықтар мен қазіргі қауіп-қатерлерден туындап отыр. Діни экстремизм мен терроризм өзінің көрінісінің барлық түрлерінде адамзат ХХІ ғасырға енген қоғамдық-саяси және моральдық проблемалардың ауқымы, болжамсыздығы және салдары бойынша қауіпті мәселелердің біріне айналды.

90-жылдардың ортасында планетадағы ірі қарулы қақтығыстардың жалпы санының төмендеу тенденциясы байқалды. Бірақ, ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басы әлемді дүр сілкіндірді, дағдарыстардың көбеюі бір-біріне әсер етіп, шиеленісті күшейтті. Егер Косово, Шешенстан, Өзбекстан, Қырғызстан және басқа елдердегі оқиғалар этносаралық қақтығыстарға жатқызылса, 2001 жылғы АҚШ-тағы прецедент қақтығыс сапасының өзгеруін көрсетіп, ядролық жарылыс, химиялық немесе бактериологиялық соғыс салдарымен салыстыруға болатын апатты ауқымға жеткен халықаралық терроризм мәселесін бірінші орынға шығарды.

Көптеген мемлекеттердің қауіпсіздігіне нұқсан келтірген діни экстремизм мен халықаралық терроризм жаһандық ауқымға ие болуда. Қазіргі діни экстремизм мен терроризм, сондай-ақ олармен байланысты экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар әлемдегі жағдайды айтарлықтай тұрақсыздандыратын факторға айналды. Бүгінгі таңда 70-тен астам елде мыңға жуық топтар мен ұйымдар бар, олардың қызметі діни байланысқа

⁷Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдедегі №226-V Қылмыстық кодексі // [http://adilet.zan.kz/rus/docs/ K1400000226](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226)

негізделген, сонымен қатар өз қызметінде террор әдістерін қолданады. Экстремистік әрекеттер мен террористік әрекеттердің теріс тенденциясының өсуі, көптеген адам шығынына әкеліп соқтырады, бүкіл адамзатқа айтарлықтай материалдық және моральдық зиян келтіреді.

Терроризм мен экстремизм, қазіргі әлемде әртүрлі формалар мен ауқымдарға ие, кез-келген болжамға берілу өте қиын. Бұл актілер адами құндылықтарды бұзады, көптеген адам құрбандықтарын тудырады, адамдар топтары мен мемлекеттер арасында араздық пайда болады, бұл соғыстарға әкеледі, оларды жеңу кейде бір ұрпақтың өмірінде мүмкін емес.

Террористік және экстремистік көріністер Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын, аумақтық тұтастығын бұзу қаупіне әкеледі. Олар біздің мемлекетіміздің басты проблемаларының бірі болып табылады, өйткені олар азаматтық араздықты қоздырудан бастап Қарулы құрылымдарды құруға дейін әртүрлі нысандарда көрінеді. Экстремистік және террористік сипаттағы қылмыстарға әлеуметтік қауіпті қызмет түрлеріне жататын ұйымдасу элементтері тән.

Құқықтық жүйені арттыру мақсатында заңнамалық базаны реформалауды жүргізу ғана емес, сонымен қатар құқық қорғау органдарын реформалау, қылмыстың алдын алу және алдын алу жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру, сондай-ақ қылмысқа қарсы күреске бағытталған нақты және тиімді шараларды әзірлеу маңызды мәнге ие болады.⁸

Осылайша, жан-жақты зерттеу тәжірибенің қажеттілігін және діни экстремизм мен терроризмді әлеуметтік құбылыс ретінде түсінуді талап етеді.

⁸«Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 16 қаңтардағы №731 Жарлығына түсіндірме / / <http://adilet.zan.kz/rus/docs/T1400000731>

1 ҚАЗІРГІ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМДІ ТҮСІНУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТИЛЕРІ

1.1 Қазіргі діни экстремизм мен терроризмнің түсінігі, мәні мен мазмұны – қазіргі заманғы әлеуметтік қауіпті құбылыстар ретінде

Кез-келген құбылысты зерттеу кезінде, әсіресе діни экстремизм мен терроризм сияқты әлеуметтік және қоғам үшін ең қауіпті құбылыстар туралы айтатын болсақ, зерттеудің бастапқы кезеңінде олардың мәні мен мазмұнын түсіну керек. Мазмұны нақтыланбаған және ғылым мен заңнамада жалпыланбаған бір немесе басқа құбылысты зерттеу қиын болғандықтан.

Діни экстремизм мен терроризм ретінде қарастырылатын құбылыстардың пайда болуының ұзақ тарихына қарамастан, осы мәселе бойынша жарияланған көптеген ғылыми еңбектер, қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялар, діни экстремизм мен терроризмді зерттеуде жауаптардан гөрі көп сұрақтар туындайды.

Әлемдік қауымдастық үшінші мыңжылдықтағы адамзат үшін ең үлкен қауіп – бұл дәстүрлі қылмыстық, әскери, экономикалық және жаңадан пайда болған жаһандық Террористік қауіптерді, сондай-ақ діни экстремизмді қамтитын қарқынды дамып келе жатқан ұлттық және трансұлттық қылмыс екенін түсінді.

Сондықтан «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңының 5-бабында терроризм мен экстремизм заңдылық пен құқықтық тәртіптің әлсіреуімен қатар, оның ішінде қылмыстың артуы, мемлекеттік мекемелердің қылмыстық құрылымдармен бірігуі, лауазымды азаматтардың капиталдың айналымына заңсыз қамқорлығы, сыбайлас жемқорлық, қарудың заңсыз айналымы және адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалу дәрежесін төмендетуге ықпал ететін

есірткі құралдары және т.б. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қатерлерге жатқызылған.⁹

Өзінің «Сындарлы он жыл» кітабында Н.Ә. Назарбаев ұлттық қауіпсіздік мәселелеріне ерекше орын беріп, ұлттық қауіпсіздік жоқ жерде – мемлекет те жоқ екенін атап өтті.¹⁰

Экономиканы көтеруге және халықтың әл-ауқатын жақсартуға арналған мемлекеттік шаралардың барлық кешенін ізгілендіру және жарықтандыру жағдайында қоғамдағы жағдайды тұрақсыздандыруға ықпал ететін террористік және экстремистік бағыттағы ұйымдасқан қылмыстық көріністерге қарсы күрес проблемасы ерекше маңызға ие болады, өйткені аталған қылмыстар үшін Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы қылмыстық жауаптылықты күшейтетін шараларды көздейді.

Жалпы экстремизмнің мәнін, атап айтқанда діни экстремизмнің мәнін қарастырайық.

«Экстремизм» сөзі латын тілінен шыққан экстремус-экстремалды, сондықтан көбінесе экстремизм экстремалды көзқарастар мен шараларға, сондай-ақ осы көзқарастарды жүзеге асыруға бағытталған іс-шараларға берілгендік ретінде түсініледі.

Ғылыми ортада ғалымдар терроризм мен экстремизм ұғымдары туралы әлі күнге дейін ортақ пікірге келген жоқ. Көптеген ғалымдар терроризм мен діни экстремизм ұғымдарының арасындағы байланысты бақылайды.

Мәселен, Л.М.Дробижева мен Э.А.Паиннің жұмысында «экстремизм» және «терроризм» ұғымдарының өзара байланысы келесідей көрінеді: «терроризм – бұл зорлық-зомбылық көрінісіндегі саяси экстремизмнің бір түрі»¹¹. А.И.Муминов «діни экстремизм мен терроризммен тығыз байланысты – бұл әлсіздердің әлдеқайда жоғары күшке қарсы соғыс тактикасы» деп

⁹«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы

¹⁰Н.Ә. Назарбаев «Сындарлы он жыл». Алматы: Атамұра, 2003. 202 б.

¹¹ Дробижева Л.М., Паин Э.А. О социальных предпосылках терроризма//Терроризм в современном мире: истоки, сущность, направления и угрозы/Отв. Ред. В.В.Питюк, Э.А.Паин. М.,2003. 41-74 б.

санайды. Ғалымдардың тағы бір тобы «терроризм» және «экстремизм» категорияларын тәуелсіз деп санайды¹².

Қазіргі заң ғылымында «экстремизм» ұғымына қатысты жалпы қабылданған ұстаным жоқ екенін атап өткен жөн. Терроризм мен экстремизм мәселелеріне арналған ғылыми және арнайы әдебиеттердің жеткілікті үлкен қабатына қарамастан, ғылыми қауымдастық пен мамандар экстремизм мен экстремистік қызметтің түрлері мен формаларына, сондай-ақ экстремизммен байланысты құбылыстарды ажырату өлшемдеріне қатысты жалпы қабылданған ұстанымдарды әлі әзірлемегенін мойындау керек.

Арнайы заң әдебиеттерін талдау экстремизм дәстүрлі түрде азаматтардың жекелеген топтарының (тұлғалардың) қол жеткізуі заңсыз және зорлық-зомбылық шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылатын экстремалды-радикалды көзқарастарға, идеялар мен мақсаттарға бейімділігін білдіреді. В.И. Власов атап өткендей, экстремизмнің жалпы тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі оның әртүрлі түрлері бар және оларды анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар екендігіне байланысты. Экстремизмнің дұрыс құрастырылған жалпы тұжырымдамасы осы құбылысқа терең енуге, оның ішкі объективті қасиеттерін білуге, біртекті құбылыстармен – сепаратизммен және терроризммен байланысты анықтауға мүмкіндік береді.¹³

А.С.Каптоның көзқарасы бойынша, экстремизм – билікті күштеп басып алу немесе билікті ұстап қалу, сондай-ақ мемлекеттің конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, қоғамдық қауіпсіздікке күштеп қол сұғу, оның ішінде жоғарыда аталған мақсаттарда заңсыз қарулы құралымдарды ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған кез келген әрекет болып табылады. Бұл ретте, автор экстремизмді мынадай түрлерге жіктейді: 1) этникалық (ұлттық) экстремизм; 2) саяси экстремизм; 3) діни экстремизм; 4) тұрмыстық экстремизм және

¹²Муминов А.И. Религиозный экстремизм как угроза современному обществу://автореферат. ф.ғ.к., 09.00.11. – М., 2007.31 б.

¹³Власов В.И. Экстремизм: сущность, виды, профилактика М., 2003. - 15 б.

т.б. Бірақ экстремизмнің барлық аталған түрлері ортақ мақсатпен, міндеттермен және әрекет ету әдістерімен біріктіріледі ¹⁴.

Дүниетанымдық мұраттарға, әлеуметтік бағыт пен саяси мақсаттарға байланысты саяси экстремизмнің оң және сол түрлері ажыратылады. Сонымен бірге, «оңшыл» экстремизм экономикалық немесе саяси жағынан азшылықтың ұрандарын қабылдайды, ол оның мүдделері мен артықшылықтарына кепілдік беретін режимді бекітуді немесе сақтауды жақтайды. Оның ең танымал формалары-фашизм, нәсілшілдік, шовинизм, діни фундаментализм. «Солшыл» экстремизм өзінің мақсаты ретінде әлеуметтік езгі мен теңсіздіктен азат әділетті қоғамның көңіл-күйін жариялайды. «Оң» және «сол» саяси экстремизмнің экстремалды қанаттары террористік топтар мен қозғалыстарды, соның ішінде халықаралық терроризмді құрайды. Саяси экстремизмнің екі түрі де мүлдем төзімсіз және тек қарсыластары ғана емес. Олар кейбір жағдайларда мемлекетке, оның құрылымдарына, шенеуніктеріне қарсы бағытталған, қолданыстағы саяси режимді бұзуды, елде билікті жаулап алуды, басқаларында саяси мәртебені сақтауға және нығайтуға, қолданыстағы билікке қандай да бір қарсылықты басуға бағытталған. ¹⁵

Сондай-ақ, арнайы әдебиеттерде «экстремизм» ұғымымен жұмыс жасау кезінде экстремалды көзқарастар мен әрекеттердің идеялары мен саясатындағы міндеттеме сияқты түсіндіру қолданылады. Бұл тұжырымдаманың негізгі аспектілері:

- экстремизм тасымалдаушыларының көзқарастары мен әрекеттерінде экстремизмнің (радикализмнің) болуы, яғни қоғам үшін әдеттегі нормотиптік емес нәрсе;

- қоғамда қабылданған және әлеуметтік институттар, ең алдымен мемлекет қорғайтын нормалар мен ережелерге қатысты теріске шығарудың (нигилизмнің) болуы;

- экстремистік көріністердің идеологиялық негізі, яғни экстремизмнің негізінде қандай да бір идеяның, доктринаның болуы (саяси, діни, олардың үйлесімі және т.б.);

¹⁴КаптоА.С. Энциклопедия в 2-х томах М. 2008. – 251 б.

¹⁵Зорин В.Ю., Рудаков А.Б. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Российской Федерации. Проблемы профилактики и предупреждения деструктивных явлений. -Нижний Новгород, 2008. – 140 б.

- экстремизмнің деструктивті сипаты реттелген іс-әрекеттің жасампаздығына қарама-қарсы

Мәселен, Ю.Е.Пудовочкин және П.М.Удденов экстремизмді қарастыра отырып, оның келесі анықтамасын ұсынады: «Экстремизм-бұл осы көзқарастар жүйесінде қарастырылған қоғамдық қатынастардың кез-келген саласында бар, бұл тәртіпті экстремистер жоққа шығарады, белгілі бір нәтижеге қол жеткізу үшін табынушылыққа көтерілген көзқарастар жүйесіне сәйкес қылмыстар жасау»¹⁶.

А.И.Алексеев саясат пен экстремизм ұғымымен байланысты экстремизм ұғымы арасындағы байланысты криминологиялық аспектіде теріс әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырады, өйткені саясат қоғам өмірінің барлық салаларын қамтиды және сәйкесінше әртүрлі аспектілерде әрекет етеді (сыртқы және ішкі, ұлттық, экономикалық, әлеуметтік, жастар, қылмыстық және т.б.).¹⁷

Экстремизмді түсінуде Қазақстан Республикасының заңнамасы үлкен көмек болып табылады, онда осы құбылыстың жалпы сипаттамасы мен ұғымдары берілген.

Мәселен, экстремизмнің құқықтық сипаттамасы және оның көріну нысандары Қазақстан Республикасының «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 заңында берілген. Заң тұрғысынан экстремизм:

- ұйымдастыру және (немесе) жасау;
- жеке және (немесе) заңды тұлға, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігі белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-қимыл жасайды;
- жеке (немесе) және заңды тұлға, жеке (немесе) және заңды тұлғалар бірлестігі мынадай экстремистік мақсаттарды көздейтін іс-қимылдарды жүзеге асырады:
- Қазақстан Республикасының егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмаушылығын және бөлінбейтіндігін бұзу, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан

¹⁶Пудовочкин Ю.Е., Узденов Р.М. Теоретические конструкции определения экстремизма: проблемы и перспективы // Криминологический журнал. - 2005 - № 2(8) - 87-92 б.

¹⁷ Алексеев А.И. Криминология. Курс лекции - М., 1999. 331б.

келтіру, билікті күштеп басып алу немесе билікті күштеп ұстап қалу, заңсыз әскерилендірілген құралым құру, басшылық ету және оған қатысу, қарулы бүлікті ұйымдастыру және оған қатысу, әлеуметтік, таптық алауыздықты (саяси экстремизм), конституциялық құрылысты күштеп өзгерту;

- нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылыққа итеру немесе зорлық-зомбылыққа шақыруға байланысты (ұлттық экстремизм);

- діни араздықты немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты араздықты қоздыру, азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, адамгершілігіне немесе құқықтары мен бостандықтарына (діни экстремизм) қауіп төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану;

Осылайша, заңда экстремизмнің негізінен құқықтық және саяси сипаттамалары белгілі бір көзқарастардың, әрекеттердің, әрекеттердің жиынтығында берілген.

Әдебиеттегі экстремизмнің барлық түрлерінен әдетте келесі түрлер ажыратылады:

Діни экстремизм-басқа діни конфессия идеяларын қатаң қабылдамау, басқа діндарларға агрессивті көзқарас пен мінез-құлық, бір сенімнің мызғымастығын, «ақиқатын» насихаттау; физикалық жойылуға дейін басқа сенім өкілдерін жоюға және жоюға ұмтылу (бұл теологиялық негіздемеден негіз алады).¹⁸

Саяси экстремизм-саяси жүйеге, мемлекетті басқару нысанын ұйымдастыруға қатысты экстремалды көзқарастар, саяси террорға дейін биліктің қорғалған нысанын орнатудың зорлық-зомбылық немесе агрессивті (қорқыныш пен күшке бағынуға негізделген) тәсілдерін насихаттау; басқа саяси партиялардың, қарсыластардың позициясын білдіреді. Мемлекеттік құрылысты күштеп ауыстыру бойынша жеке тұлғалардың немесе топтардың іс-әрекеттерін көздейді.

Ұлтшылдық экстремизм-өзге ұлт, ұлт, этникалық топ өкілдеріне қатысты радикалды, интолерантты идеялар мен іс-әрекеттер; атаулы емес халықты саяси немесе физикалық жоюға

¹⁸ Қазақстан Республикасында терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы қызметті ұйымдастыру қағидасын бекіту туралды Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 22 желтоқсандағы № 1404 Қаулысы

ұмтылу; агрессия, экстремалды нысандарда-адамдарға қатысты терроризм.¹⁹

Рухани. Бұл мәдениет саласындағы экстремизм. Ол басқа халықтардың мәдениеттеріне төзбеушіліктен, мәдени ескерткіштердің жойылуынан және т. б. көрінеді.

Ақпараттық. Экстремизмнің бұл түрі интернет желісінде кең таралған. Бұл экстремистік ұйымдар, олардың қызметі туралы ақпараттың таралуынан көрінеді.

Жастар. Экстремистік әрекеттерді жастар жасайды. Бұл келіспеушіліктерге (әсіресе белгілі бір жастар қозғалыстарының өкілдеріне), сондай-ақ, бағынуға негізделген тоталитарлық қауымдастық құруға деген ұмтылысты қамтиды.

Экологиялық экстремизм-экологиялық жағдайдың нашарлауына ықпал ететін ұйымдар мен кәсіпорындарға қатысты радикалды көзқарастар. Ол экологиялық қылмыскерлерге қарсы акциялар мен диверсияларда, қоршаған ортаны қорғау үшін пикеттер мен демонстрацияларда көрінеді. Экологиялық экстремизмнің өкілдері қоғамның назарын ең өзекті және ауыр экологиялық проблемаларға аудару үшін экстремалды, тіпті Террористік құралдарды қолданады. Радикалды шаралар, атап айтқанда, жануарлардың жүнін киетін адамдарға және т.б. шабуылда көрінуі мүмкін.²⁰

Антиглобалистік экстремизм-экономикалық, саяси, мәдени кеңістіктегі жаһандануға әсер ететін ұйымдарға қатысты радикалды көзқарастар мен агрессивті мінез-құлық, біртұтас нарық, саяси және экономикалық монополиялар құруға деген опасыздықты білдіреді. Антиглобалистік қозғалыстағы экстремистер жаппай тәртіпсіздіктерді ұйымдастыруға, трансұлттық компаниялармен, жаһандық сипаттағы халықаралық экономикалық және саяси институттармен күресу үшін тікелей зорлық-зомбылықты қолдануға бейім.²¹

Моральдық экстремизм-моральдық нормалар мен мінез-құлық ережелеріне өте төзбеушілік, моральдық талаптардың,

¹⁹Психология терроризма и экстремизма // <http://live-leader.ru>

²⁰Психология терроризма и экстремизма // <http://live-leader.ru>

²¹ Потапова Н. Л., Ионова Е. В., Смушкин А. Б. Отдельные вопросы борьбы с экстремизмом...<http://ivo.garant.ru>

ізгіліктердің, өсиеттердің насихатталған жиынтығын бекіту үшін зорлық-зомбылыққа жол беру. Мысал ретінде азғындықты, жаман сөздерді, қатты киім киюді, діни және зайырлы «Ар-намыс кодекстерін» сақтамауды және т.б. қатаң сынға алуға болады.²²

Экстремизмнің кейбір түрлерін қарастыра отырып, ортақ нәрсені ажыратуға болады. Бұл экстремалды көзқарастарға, әрекеттерге, мінез-құлыққа, өмірлік стратегияға деген міндеттеме; мақсатқа жетудің күшті, зорлық-зомбылық әдістері мен құралдарын қолдануға бейімділік. Экстремизм, сондай – ақ, терроризм – бұл рұқсат етілген шектен асып кетуге бағытталған мінез-құлық, қасақана зиян келтіру, жойқын әсер ету, адамның, қоғамның, табиғаттың өміріне қауіп төндіреді.

Мұндай қылмыстар жүйелі сипатқа ие және олардың саны жыл сайын артып келеді. Бұл қылмыстардың мақсаты: биліктің беделіне нұқсан келтіру және қоғамда тұрақсыз атмосфера құру. Сондықтан, олар қоғам үшін өте қауіпті.

Экстремистердің диссиденттерге қатысты зорлық-зомбылық әрекеттері көбінесе терроризм деп аталады, ол көптеген жағдайларда саяси экстремизмнің сөзсіз серігі болып табылады. Экстремизм мен терроризм, әдетте, бір-бірімен тығыз байланысты және ажырамас және олардың көріністерінің кез-келген түрінде қазіргі заманның ең қауіпті проблемаларының біріне айналды, елдің ұлттық қауіпсіздігіне нақты қауіп төндіреді: адам ұрлау, кепілге алу, мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық орындардағы бомбалардың жарылуы және т.б.

Экстремизм мен терроризм ұғымы билікті күштеп басып алу немесе билікті күшпен ұстап қалу, сондай-ақ мемлекеттің конституциялық құрылысын күштеп өзгерту, қоғамдық қауіпсіздікке күштеп қол сұғуға бағытталған қандай да бір әрекет ретінде айқындайды, оның ішінде жоғарыда аталған мақсаттарда заңсыз қарулы құралымдарды ұйымдастыру немесе оларға қатысу туралы 2003 жылы 29 наурызда «Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес Шанхай конвенциясы» күшіне енді.²³

²² Потапова Н. Л., Ионова Е. В., Смушкин А. Б. Отдельные вопросы борьбы с экстремизмом...<http://ivo.garant.ru>

²³ www.consultant.ru

«Экстремистік қызмет» ұғымына назар аудару керек. Оның мәні: 1) саясаттағы экстремалды шаралар мен көзқарастарға бейімділік; 2) қоғамдық және діни бірлестіктердің немесе басқа ұйымдардың қызметі, конституциялық құрылысты күштеп өзгерту және Ресей Федерациясының тұтастығын бұзу, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, билікті зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен басып алу немесе иемденуге бағытталған әрекеттерді жасауға дайындық, ұлттық қадір-қасиетті қорлау; идеологиялық, саяси жанжал, ұлттық немесе діни өшпенділік не араздық себептері бойынша қандай да бір әлеуметтік топқа қатысты жаппай тәртіпсіздіктерді, бұзақылық әрекеттерді, вандализм актілерін жүзеге асыру; азаматтардың дінге, әлеуметтік, нәсілдік, тілдік қатыстылығына байланысты олардың айрықша болуын, артықшылығын не кемістігін насихаттау; 3) нацистік атрибуттар мен рәміздерді, не нацистерге ұқсас атрибуттар мен рәміздерді насихаттау және көпшілік алдында көрсету; 4) көрсетілген қызметті жүзеге асыруға немесе көрсетілген әрекеттерді жасауға жария түрде шақыру; 5) көрсетілген қызметті қаржыландыру не оны жүзеге асыруға немесе көрсетілген әрекеттерді жасауға өзге де жәрдемдесу, оның ішінде көрсетілген қызметті жүзеге асыру үшін қаржы қаражатын, жылжымайтын мүлікті, оқу, полиграфиялық және материалдық-техникалық базаны, телефон, факсимильдік және байланыстың өзге де түрлерін ұсыну жолымен, ақпараттық қызметтер, өзге де материалдық-техникалық құралдар.²⁴

Соңғы жылдары экстремизмнің экстремалды түрлері нацизм ретінде сипатталады. Нацизм – Германияның фашистік Ұлттық социалистік (нацистік) партиясының атауы. Яғни, «нацизм» – «фашизм». Фашизм – капитализмнің жалпы дағдарысы кезінде пайда болған, ең реакциялық және агрессивті күштердің мүдделерін білдіретін саяси ағым.

Фашизмнің маңызды белгілері – келіспеушілік пен оппозицияны басу үшін зорлық-зомбылықтың экстремалды түрлерін қолдану, антикоммунизм, нәсілшілдік, экономиканы

²⁴ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (научно-практический... <http://ivo.garant.ru>

реттеудің мемлекеттік-монополиялық әдістерін кеңінен қолдану, адамдардың әлеуметтік және жеке өмірінің барлық көріністерін барынша бақылау, ұлтшылдық және әлеуметтік демагогия арқылы халықты саяси белсендіру мүмкіндігі.²⁵

Осылайша, қазіргі экстремизмнің мәнін экстремистік немесе олардың атынан жеке азаматтар немесе лауазымды адамдар деп таныған, мемлекет пен қоғамға үлкен қауіп төндіретін ұйымдардың қылмыстық заңнамамен тыйым салынған құқыққа қарсы қызметі құрылатын немесе жүргізілетін қоғамды, мемлекетті және жекелеген азаматтарды құрметтемеуге негізделген экстремалды көзқарастар мен идеялардың жиынтығы ретінде ұсынуға болады. биліктің беделіне нұқсан келтіру және қоғамдағы тұрақсыздықтың заңсыз әрекеттерін жасау, конституциялық құрылысты күштеп өзгерту, Қазақстан Республикасының егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмаушылығын және иеліктен шығарылмауын бұзу, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру, билікті күштеп басып алу немесе күштеп ұстап қалу, заңсыз әскерилендірілген құралым құру, оған қарулы көтеріліс ұйымдастыру және оған қатысу, әлеуметтік, таптық алауыздықты қоздыруға бағытталған (саяси экстремизм), нәсілдік, ұлттық немесе рулық алауыздықты қоздыру, зорлық-зомбылықпен (ұлттық экстремизм), діни араздықты немесе алауыздықты қоздыру, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, адамгершілігіне немесе құқықтары мен бостандықтарына (діни экстремизм) қатер төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану.

2003 жылы Еуропа Кеңесінің Парламенттік Ассамблеясы қабылдаған қарарда: «Экстремизм – бұл парламенттік демократия принциптерін жоққа шығаратын, төзімсіздік, иеліктен шығару, ксенофобия, антисемитизм және ультра ұлтшылдық идеологиясы мен тәжірибесіне негізделген саяси қызметтің бір түрі»²⁶ деген анықтама берілді.

²⁵Василий Анатольевич Глотов. На примере Москвы: канд диссертация. <http://dlib.rsl.ru>

²⁶Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе. 1344 қарар (2003).

2001 жылғы 15 маусымда жасалған терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы «экстремизм» ұғымына мынадай анықтама береді (3-б.1-б.): «Экстремизм – билікті күштеп басып алуға немесе билікті күштеп ұстап қалуға, сондай-ақ мемлекеттің конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, сол сияқты, қоғамдық қауіпсіздікке күштеп қол сұғуға, оның ішінде жоғарыда аталған мақсаттарда заңсыз қарулы құралымдарды ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған және соған сәйкес қылмыстық тәртіппен қудаланатын қандай да бір іс-әрекет тараптардың ұлттық заңнамасы»²⁷.

Конвенцияда тараптар оның ережелеріне, басқа да халықаралық міндеттемелерге сәйкес, ұлттық заңнамасын ескере отырып, халықаралық терроризмнің, сепаратизмнің және экстремизмнің алдын алу, анықтау және жолын кесу саласындағы ынтымақтастықты жүзеге асырады, ол үшін орталық құзыретті органдар құрады, олар, атап айтқанда, халықаралық терроризмнің алдын алу және жолын кесу үшін сепаратизм және экстремизмге сұрау салу, жедел-іздістіру іс-шаралары, шаралар әзірлеу және қабылдау, ақпарат алмасу, сепаратизмді орындау арқылы бір-біріне жәрдем көрсетеді.

2005 жылғы 5 шілдеде Астана қаласында ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастық тұжырымдамасы қабылданды, онда халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына сәйкес осы саладағы мемлекеттер ынтымақтастығының базалық мақсаттары мен қағидаттары айқындалды.

Тұжырымдама терроризмді, сепаратизмді және экстремизмді ешқандай жағдайда, олардың себептеріне қарамастан ақтауға болмайтын заңға қарсы құбылыстар ретінде қарастырады, ал конвенцияға сәйкес мұндай әрекеттерді жасауға кінәлі адамдар мен ұйымдар жауапқа тартылуы керек. Тұжырымдама БҰҰ Жарғысына деген адалдығын көрсетеді. Тұжырымдама шеңберінде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің, келісілген профилактикалық іс-

²⁷ Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхай қаласында келісілген 15.06.2001)

шараларды, жедел-іздістіру мен тергеу іс-қимылдарын, терроризмге қарсы бірлескен іс-шараларды жүргізуге, анықтамалық, криминалистикалық ақпарат алмасуға, деректер банктері мен байланыс жүйелерін құруға, құқықтық көмек көрсетуге және басқа да іс-әрекеттер халықаралық экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы ынтымақтастығының негізгі нысандары көзделген.²⁸

Авторлардың пікірінше, «діни экстремизм, біздің ойымызша, алғашқы қауымдық жүйеде пайда болды және оны әртүрлі діни қызметкерлер, сиқыршылар мен бақсылар билік үшін ұрпақаралық күресте құрал ретінде пайдаланды. Ол соңғы орта ғасырларда: крест жорықтары (1096-1270жж.), Франциядағы католик – гугеноттық қырғын (1562-1598 жж.), Испаниядағы және Батыс Еуропаның басқа католиктік елдеріндегі инквизиция және қарсы Реформация кезеңінде (13-19 ғғ.) өзінің жарқын көрінісін алды».²⁹

Осылайша, діни экстремизмнің субъектілері, әдетте, жеке және заңды тұлғалар, сондай-ақ жекелеген жағдайларда бүкіл мемлекеттер болып табылады. Діни экстремизмнің объектісі, әдетте, жеке тұлғаның физикалық және рухани тұтастығы мен бостандығы, этикалық, рухани және материалдық құндылықтар, сондай-ақ мемлекеттің егемендігі, тұтастығы мен тәуелсіздігі болып табылады. Экстремизмнің мақсаты – әртүрлі материалдық құндылықтар немесе билік материалдық құндылықтарды алу тәсілі немесе құралы ретінде.

Экстремизм ұғымын қарастырып, «терроризм» ұғымының мәні мен мазмұнына тоқталайық.

Экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелерін қарастырумен байланысты ғылыми зерттеулерде «терроризм» анықтамаларының әртүрлі түсіндірмелері қамтылған.

²⁸Балымов Е.К., Сүлейманова Г.Ж. Правовое регулирование международного сотрудничества по противодействию международному терроризму //«Актуальные проблемы современной науки» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. – Ақтөбе 2017ж. - 54-57 б.

²⁹Экстремизм как неотъемлемый элемент терроризма//Вестник КазНУ. – 2010. 25 б.

С.И. Ожеговтың сөздігінде «террор» ұғымына, физикалық жойылуға дейін зорлық-зомбылық, саяси қарсыластарға қатысты қысқаша, бірақ жеткілікті сипаттама берілген³⁰.

«Террордың» таптық немесе саяси себептерге байланысты саясат ретінде бірдей анықтамасын «әскери энциклопедиялық сөздік» береді.³¹

В.Петрищев «Терроризм туралы ескертпелер» жұмысында: «Терроризм – бұл зорлық-зомбылықты немесе жеке тұлғаларды қорқыту арқылы олардың мінез-құлқын террористер үшін тиімді бағытта басқару жүзеге асырылатын және террористер көздеген мақсаттарға қол жеткізілетін қатерлерді жүйелі, әлеуметтік және саяси негізделген, идеологиялық негізде пайдалану» деп анықтама береді.³²

Терроризмнің анықтамасы Қазақстан Республикасының «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» заңында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың шешімдер қабылдауына ықпал ету мақсатында қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты қорқыту, жеке тұлғаларға немесе ұйымдарға қатысты құқыққа қарсы қылмыстық жазаланатын іс-әрекет немесе оның жасалу қаупі ретінде айқындалады. Мемлекеттік не қоғам қайраткерлерінің қызметін тоқтату немесе осындай қызметі үшін кек алу»³³ берілген.

Арнайы әдебиеттерді талдау зерттеушілердің қазіргі терроризмнің формалары мен түрлерін жіктеу үшін оның күрделі және көп қырлы құрылымын ескере отырып, әртүрлі негіздер ұсынатындығын көрсетеді³⁴.

Осылайша, мақсаттар, мотивтер, идеологиялық платформа тұрғысынан мыналар бөлінеді: сыртқы (халықаралық органдарға, шетелдік азаматтарға немесе мемлекеттерге қатысты зорлық-

³⁰ Ожегов С.И. Словарь русского языка. 18-е изд. М., 1986. – 691 б.

³¹ Военный энциклопедический словарь. - М., 1983. – 736 б.

³² Петрищев В.Е. Заметки о терроризме. М.: Эдиториал УРСС, 2001. - 288б.

³³ «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31-III Заңы (өзгерістер мен толықтырулармен бірге 28.12.2016 ж.).

³⁴ Алиев А.К., Арухов З.С., Ханбабаев К.М.; Российская акад. наук, Дагестандық ғылыми еңбек... <http://dlib.rsl.ru>.

зомбылықты жүзеге асыру) және ішкі бағыты бар мемлекеттік терроризм (саяси қарсыластарға, жалпы ел халқына өз билігін нығайту үшін зорлық-зомбылықты қолдану) және бірнеше мемлекеттердің аумағында жүзеге асырылатын халықаралық терроризм. Сонымен қатар, терроризмнің ұйымдық-топтық, жеке, революциялық, қылмыстық (қылмыстық), ақпараттық-психологиялық, идеологиялық және т.б. түрлері бар.

Н.Ә.Назарбаев: «жекелеген террористер немесе террористік топтар терроризмнің пайда болуының қандай геосаяси себептері болмасын әлемдік және өңірлік державалардың бақылауынан біржола шығып кеткені анық», - деп атап өтті³⁵.

Ғылыми әдебиеттерде белгілі бір елде экстремизм мен терроризмнің таралуының негізгі себептері азаматтардың әлеуметтік саралануымен, билік үшін қатал күреспен, әлеуметтік қайшылықтардың күшеюімен, өсіп келе жатқан қылмыспен, екінші жағынан мемлекеттік аппарат пен құқық қорғау органдары жұмысының төмен тиімділігімен, халықты құқықтық қорғаудың сенімді тетіктерінің болмауы бір жағынан – әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықтың ұзақ кезеңдері болып табылады.

Терроризмге және экстремизмнің өзге де зорлық-зомбылық көріністеріне қарсы күресте жедел жағдайда болып жатқан өзгерістерге барабар ден қою мақсатында қауіпсіздік саласындағы 2017-2019 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасы қабылданды. Құжаттың мақсаты достастық мемлекеттерінің, ТМД-ның жарғылық органдары мен салалық ынтымақтастық органдарының терроризм мен экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығын одан әрі жетілдіру болып табылады³⁶.

Терроризм ұғымы өте көп. 2017-2019 жылдарға арналған қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық бағдарламасы кейбір мәліметтер бойынша олардың саны 100-ден асады.³⁷

Жаңа философиялық энциклопедия терроризмді «саяси немесе әлеуметтік мақсаттарға жету үшін үкіметтің, бейбіт

³⁵Н.Ә.Назарбаев Сындрлы он жыл. - Алматы: Атамұра, 2003. –32 б.

³⁶Программа сотрудничества в области безопасности на 2017-2019 годы.

³⁷ Зорин В.Ю., Пудаков А.В. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Российской Федерации. Проблемы профилактики и предупреждения деструктивных явлений.М. 2008. 146 б.

тұрғындардың немесе оның кез келген бөлігінің бағытын қорқыту немесе өзгерту үшін мемлекеттік емес деңгейде зорлық-зомбылықты немесе зорлық-зомбылық қаупін (кісі өлтіру, жарылыс, ұшақтарды, ғимараттарды, кепілге алынған адамдарды және т.б.) заңсыз пайдалану» деп анықтайды.³⁸

С.У.Дикаев атап өткендей, қазіргі әдебиетте терроризм сияқты ұғымның әртүрлі анықтамалары бар, бірақ олардың барлығы терроризмді адам өлтіру, диверсия, ұрлау және адамдардың өмірі мен қауіпсіздігіне қауіп төндіретін басқа да іс-әрекеттерде көрінетін идеологиялық негізделген зорлық-зомбылықты жүйелі қолданумен сипатталатын саяси күрес тактикасы деп санай отырып, бір-біріне жақындайды. Мұндай зорлық-зомбылық белгілі бір қарсыластарды жою үшін де, үкіметті, партияларды, қоғамдық-саяси және діни ағымдарды, этникалық топтарды, әлеуметтік топтарды белгілі бір саяси, діни, әлеуметтік-экономикалық мақсаттарға жету, қорқыту үшін де қолданылады.³⁹

Ю.И.Авдеев терроризмді «мемлекеттік органдарды, халық-аралық және ұлттық ұйымдарды, мемлекет және қоғам қайраткерлерін, жекелеген азаматтарды немесе олардың топтарын қоғамның тіршілігін қамтамасыз ету объектілеріне, жоғары қауіптілік көздеріне қатысты соңғы қатерлерді іске асыруды болдырмау үшін террористердің пайдасына қандай да бір іс-әрекеттер жасауға мәжбүрлеу арқылы саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін зорлық-зомбылықты пайдалану жүйесі» деп айқындайды.⁴⁰

Ю.М.Антонянный пікірінше, терроризмнің тұжырымдамалық сипаттамаларын тұжырымдамалық деңгейде дамыта отырып, оны терроризм үшін жағдай мен террористік жағдай туғызатын бірқатар ұқсас құбылыстардан ажырату керек. Терроризм ұғымы өзіншілдік, кек алу, экономикалық бәсекелестік және т.б. сияқты мотивациясы бар әрекеттерді де қамтиды. Терроризмнің дәстүрлі анықтамалары сөздің тар мағынасында

³⁸ Новая философская энциклопедия в 4 томах. 4 т. М. 2001. 57 б.

³⁹ Дикаев С.У. Уголовная ответственность за терроризм. Уфа, 2015, - Б. 61.

⁴⁰ Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М. 2003. 19 б.

саяси себептер арқылы (халықты қорқыту, мемлекеттің әлсіреуі, саяси қарсыластарды физикалық жою) құбылыстың шынайы ауқымын тарылтады, сондықтан, оған қарсы күресті барабар ұйымдастыруға мүмкіндік бермейді⁴¹.

- Арнайы әдебиеттерде терроризм ұғымын қылмыстық-құқықтық анықтаудың әртүрлі тәсілдерін бөліп көрсетуге болады. Мысалы, кейбір теоретиктер терроризмнің әмбебап анықтамасын іздеудің қажеті жоқ деп санайды, бірақ оның кейбір белгілерімен шектеледі. Біздің ойымызша, терроризм – бұл қоғамның өмірін бейнелейтін құбылыс және оның өзгеруі осы қоғамның өзгеруімен байланысты, сондықтан терроризмнің әмбебап анықтамасы туралы айту екіталай.

- Сонымен қатар, оны дәлірек анықтау үшін оның жеке көріністерін табу керек. Оның табиғаты туралы үш көзқарас бар. Жауынгерлік көріністерге сүйене отырып, терроризмді қарулы әрекеттің белгілі бір түрі, төмен қарқындылықтағы қарулы қақтығыс ретінде анықтауға болады. Қылмыстық-қылмыстың бір түрі ретінде қылмыстық көріністерге сүйену. Әлеуметтік-саяси көріністерге сүйене отырып, терроризмді белгілі бір қоғамдағы әлеуметтік-саяси процесс негізінде қалыптасатын саяси күрестің ерекше түрі деп санауға болады. Басқаша айтқанда, терроризм – бұл саяси мәселелерді шешудің ұзаққа созылуына жауап.

- Қазақстандық ғалымдардың (М.С.Әшімбаев, Б.Қ.Сұлтанов, А.Ж. Шоманов, Н.К.Бегалиев және т.б.) пікірінше, қазақстандық заң шығарушылар терроризмнің қылмыстық және әлеуметтік-саяси аспектілеріне баса назар аударып, оған мынадай анықтама берді: «терроризм – мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, ықпал ету үшін жасалған құқыққа қарсы қылмыстық жазаланатын әрекет мемлекеттік органдардың шешімдер қабылдауына және өзге де террористік мақсаттарға қол жеткізуіне:

- мемлекеттің стратегиялық және өмірлік маңызды объектілері мен коммуникацияларын, халықтың тіршілігін қамтамасыз ету жүйесін, мүлікті және басқа да материалдық объектілерді жою (бүлдіру) немесе қауіп;

⁴¹Антонян Ю.М. Терроризм: криминологические и уголовно-правовые исследования. М., 2009, - 96 б.

- мемлекеттік немесе өзге де саяси қызметін тоқтату, не осындай қызметі үшін кек алуға жасалған мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне қол сұғушылық;

- шет мемлекет өкіліне немесе халықаралық қорғауды пайдаланатын халықаралық ұйым қызметкеріне, сол сияқты халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдардың қызметтік үй-жайларына, не көлік құралдарына жасалған шабуылдар;

- жеке тұлғаларға қатысты зорлық-зомбылық қолдану қаупі;

- бетті кепілге алу немесе ұстау;

- Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне, сондай-ақ терроризмге қарсы күреске бағытталған жалпыға бірдей танылған халықаралық құқықтық актілерге сәйкес «террористік» ұғымына жататын өзге де іс-әрекеттер».⁴²

Ю.И.Авдеев терроризмді «мемлекеттік органдарды, халықаралық және ұлттық ұйымдарды, мемлекет және қоғам қайраткерлерін, жекелеген азаматтарды немесе олардың топтарын қоғамның тіршілігін қамтамасыз ету объектілеріне, жоғары қауіптілік көздеріне қатысты соңғы қатерлерді іске асыруды болдырмау үшін террористердің пайдасына қандай да бір іс-әрекеттер жасауға мәжбүрлеу арқылы саяси мақсаттарға қол жеткізу үшін зорлық-зомбылықты пайдалану жүйесі» деп айқындайды.⁴³

Ғылыми әдебиеттерде терроризмнің түрлері мен бағыттарын жіктеудің әртүрлі тәсілдері бар, мынадай түрлері ерекшеленеді:

- мақсаты елдегі конституциялық құрылысты немесе экономикалық тәртіпті өзгерту болып табылатын әлеуметтік терроризм;

- сепаратистік бағыттағы ұйымдар жүзеге асыратын ұлтшыл терроризм;

- діни терроризм әртүрлі діндерді жақтаушылар күресінің экстремалды түрлерінде көрінеді.

⁴²Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С., Султанов Б.К., Шоманов А.Ж., Бегалиев Н.К., Нурмухамедов Н.К. «Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии», Алматы, 2012 ж., - 55 б.

⁴³Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М. 2003. 19 б.

«Қазақстан-2050» Стратегиясы атты Қазақстан халқына жолдауында Н.Ә.Назарбаев: «Мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлері мен бой көрсетулеріне қарсы біртұтас шеп құруы тиіс. Діни экстремизм қаупі ерекше алаңдаушылық тудырып отыр. Дінбасылар да ортақ алаңдаушылық білдіруде» деп көрсеткен⁴⁴.

Терроризмнің жалпы тұжырымдамасын зерттеу нәтижесінде мынаны қорытындылауға болады:

1) террор және терроризм терминдерінің мағыналық және құқықтық мағынасы (мазмұны) әртүрлі;

2) терроризмнің кем дегенде екі ұғымы бар: әлеуметтік-саяси (жалпы құқықтық) және криминологиялық (қылмыс түрі ретінде), олар әлі де қосымша әзірлемелерді қажет етеді;

3) зорлық-зомбылық сипаттағы қылмыстардың жиынтығын қамтитын «терроризм» ұжымдық ұғымы «террористік акт» және «террористік әрекетке жәрдемдесетін қылмыстар» деген екі дербес ұғымды біріктіреді;

4) терроризм актісі (ҚК 255-бабы) – қылмыстық-құқықтық ұғым және қылмыстық іс-әрекет ретінде терроризмнің ықтимал көріністерінің бірі ғана болып табылады.

Терроризмді қарастырған кезде біздің ойымызша терроризмнің екі ұғымын бөліп көрсету керек: бір-бірін толықтыратын әлеуметтік-саяси және криминологиялық.

Терроризмді әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде анықтау, оған сәйкес терроризм-бұл зорлық-зомбылық идеологиясы және халықты қорқытуға және (немесе) құқыққа қарсы зорлық-зомбылықтың өзге де нысандарына байланысты мемлекеттік билік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына ықпал ету практикасы «Терроризмге қарсы іс – қимыл туралы» заңның 3-бабында қамтылған.

Терроризмнің криминологиялық анықтамасын келесідей тұжырымдауға болады: терроризм – бұл үшінші тарапты – билік органдарын, жергілікті өзін-өзі басқаруды, шет мемлекеттерді

⁴⁴«Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы - Алматы: заңгер, 2013, - 48 б.

немесе халықаралық ұйымдарды террористердің мүддесі үшін саяси немесе басқа да маңызды мақсаттарға жету үшін сол немесе басқа әрекеттерді жасауға (жасамауға) мәжбүрлеу мақсатында халықты қорқыту бойынша әлеуметтік қауіпті әрекеттерді немесе осындай қауіп-қатерлерді жасау.

С.Т.Әбдірахманов «терроризмге қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасының Заңында да, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде де терроризмнің нақты анықтамасы жоқ екенін атап өтті. Ол терроризмнің қылмыстық-құқықтық тұжырымдамасының семантикалық жүктемесі криминологиялық тұжырымдамамен бірдей емес деп санайды. Терроризмнің қылмыстық-құқықтық анықтамасы қылмыстар құрамының тізбесін жасау тәсілдерін көрсетеді, ал криминологиялық сипаттама осы құбылыстың әлеуметтік-құқықтық мәнін ашады, демек, Қазақстан Республикасының Заңында «терроризмге қарсы күрес туралы» бекітіліп, ал Қылмыстық кодексте қылмыстық-құқықтық тұрғыдан «террористік акт» анықтамасы неғұрлым ауқымды ұғым болып бекітілуі қажет болып табылады. «Терроризм» ұғымын Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне қылмыс құрамы ретінде енгізу терроризм ұғымын тарылтады және оны террористік актілермен сәйкестендіруге әкеледі.

С.Т.Әбдірахманов «Терроризмге қарсы күрес туралы» 1999 жылғы 13 шілдедегі Қазақстан Республикасының заңында терроризмді айқындаудың және оны 1-баптың 1-тармағында бекітудің өз нұсқасын мынадай редакцияда ұсынады: «Терроризм – бұл мемлекеттің, ұйымдар мен мекемелердің ұлттық, экономикалық, қоғамдық және өзге де қауіпсіздігін бұзу мақсатында адамға қол сұғуды, мемлекеттік, қоғамдық ұйымдар мен органдардың, шет мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың шешімдеріне ықпал етуді, халықта, шешім тәуелді адамдар тобында дүрбелең мен қорқыныш туғызуды қамтитын жалпы қауіпті тәсілмен жасалатын іс-әрекеттер террористер алға қойған міндет, сондай-ақ оны орындау қаупі».⁴⁵ Біз қазақстандық ғалымның осы көзқарасымен толық келісеміз.

⁴⁵С.Т.Абдрахманов Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Казахстан: з.ғ.к. диссер.– Бішкек, 2005.

Терроризмнің біртұтас, бөлінбейтін тұжырымдамасына карамастан, жеке авторлар оның түрлерін ажыратады. Терроризмді жіктеудің әртүрлі негіздері бар.

Сонымен, С.Т.Абдрахманов терроризмді түрлерге, содан кейін формаларға бөлуді ұсынады. Оның пайымдауынша, қылмыстық-құқықтық маңызы бар терроризм түрлеріне қылмыстық қызметтің келесі түрлері жатады: терроризм, террористік актілер, террористік сипаттағы қылмыстар. С.Т.Әбдірахмановтың пікірінше, терроризм нысандарына мыналар жатады: халықаралық терроризм, мемлекетшілік терроризм, жалғызбасты терроризм.

Ресейлік ғалым А.В.Яхлов өзінің «XX ғасырдың бірінші жартысындағы терроризм және халықаралық қатынастар» атты мақаласында ұлттық, идеологиялық және геосаяси ерекшеліктерді көрсете отырып, терроризм түрлерінің өзіндік классификациясын береді.⁴⁶

Басқа ресейлік криминолог В.В.Луневтің пікірінше, қазіргі терроризмді саяси; халықаралық; ұлттық және діни; мемлекеттік; стихиялық және ұйымдасқан; әуе; қылмыстық деп бөлуге болады.⁴⁷

Заң әдебиеттерінде суицидтік терроризм ұғымын кездестіруге болады, ол белгілі бір саяси мақсатқа жету үшін өз өмірін құрбан етуге дайын болуды анықтайды. Қазіргі уақытта өз-өзіне қол жұмсау терроризмін өзінің немесе шетелдік үкіметке қарсы күресте тактикалық құрал ретінде қолдануға қабілетті онға жуық діни және зайырлы террористік топтар бар. Мұндай топтарға мыналар жатады: Израиль басып алған территориялардағы исламдық қарсылық қозғалысы («Хамас») және «палестиналық Исламдық жиһад»; Ливандағы «Хезболла» («Алла партиясы»); Египеттегі «Египет исламдық жиһады» және «Гамаясламия» («Ислам тобы»); Алжирдегі «Қарулы ислам тобы» (GIA); Үндістандағы «Барбар Халса» халықаралық тобы (BKI); Шри-Ланкадағы «Тамилді азат ету Жолбарыстары» (LTTE); Түркия Күрдістан жұмысшы партиясы (РКК);

⁴⁶Яхлов А.В., «Терроризм и международные отношения в первой половине XX века»// <http://anthropology.ru/ru/texts/yachlov>

⁴⁷Лунев В.В. Правовая классификация терроризма. Санкт-Петербург.1998. Б. 42

Ауғанстандағы Усама бен Ладеннің «Әл-Каида» террористік ұйымының жасушалар желісі. Суицидтік терроризмнің мысалы ретінде 2001 жылдың 11 қыркүйегінде Нью-Йоркте, Вашингтонда және Пенсильванияда (АҚШ) болған жанкешті лаңкестер басып алған жолаушылар ұшақтары өмірлік маңызды нысандарға жіберілген кезде болған белгілі қайғылы оқиғаларды келтіруге болады.⁴⁸

Терроризмнің себептерін зерттеу тұрғысынан ресейлік психолог М.Вершининнің «деструктивті және террористік (радикалды) топтар мүшелерінің психологиялық ерекшеліктері» мақаласы қызығушылық тудырады. Оның зерттеулеріне сәйкес, радикалды топтың қатарына кіретін адамдар (террористер) әртүрлі әлеуметтік топтар мен өмір салаларынан шыққан. Радикалды топтардың мүшелері болуы керек жеке қасиеттердің белгілі бір жиынтығы бар. Бұл қасиеттер діни культтерді ұстанушыларды ерекшелендіретіндерге ұқсас деп айтуға болады. Террористік ұйымға кірген кезде күрт өзгерістер орын алады, өйткені адам белгілі бір әлеуметтік топқа жатудан бас тартады, қоғамды бұзады және жасырын өмір сүруге мәжбүр болады.⁴⁹

Қатысушылардың жыныстық қатынасына қатысты статисти-калық зерттеулерге сәйкес, террористік топтарда жағдай келесі-дей – 75% ер азаматтар. Соңғы 5-6 жылда радикалды ұйымдар-дағы әйелдер жанкештілер сияқты белсенді террористік әрекет-терге тартыла бастады, бұрын олардың қызметі террористік актілерді «дайындауға және жоспарлауға» қатысу болды.⁵⁰

В.Петрищев «Терроризм туралы ескертпелер» жұмысында мынадай анықтама береді: «Терроризм – бұл зорлық-зомбылықты немесе жеке тұлғаларды қорқыту арқылы олардың мінез-құлқын террористер үшін тиімді бағытта басқару жүзеге асырылатын және террористер көздеген мақсаттарға қол

⁴⁸«Суицидный терроризм». // Уголовное право, М., Норма, 2002. № 3. Б. 12-17.

⁴⁹Вершинин М. «Психологические особенности членов деструктивных и террористических (радикальных) групп» <http://www.follow.ru/article/339>

⁵⁰«Борьбой с терроризмом в ЕС занимается особая структура // <http://www.polit.ru/news/2004/03/13/terror.html> 49

жеткізілетін қатерлерді жүйелі, әлеуметтік және саяси негізделген, идеологиялық негізделген пайдалану».⁵¹

Осылайша, экстремизм мен терроризм көптеген әлеуметтік саяси, экономикалық және әлеуметтік факторларға байланысты күрделі көп қырлы категория деп қорытынды жасауға болады. «Терроризм» және «экстремизм» ұғымдары бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ олар әрдайым бір-бірімен анықталмайтын тәуелсіз зерттеу объектілері бола алады.

Діни экстремизм мен терроризм – бұл жеке тұлға, қоғам, мемлекет субъектілері болып табылатын қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар. Діни экстремизм мен терроризмнің пайда болуына ықпал ететін қоғамдық өмірдің белгілі бір себептері мен жағдайлары бар. Оларды анықтау және зерттеу діни экстремизммен терроризмнің табиғатын әлеуметтік-құқықтық құбылыстары ретінде ашады, олардың шығу тегін түсіндіріп, олардың өсуін, ықпал ететінін не қарсы тұратынын көрсетеді.

«Терроризм» анықтамасын талдау мұны көрсетті:

1) «террор» және «терроризм» терминдерінің мағыналық және құқықтық мағынасы (мазмұны) әртүрлі;

2) терроризмнің кем дегенде екі ұғымы бар: әлеуметтік-саяси (жалпы құқықтық) және криминологиялық (қылмыс түрі ретінде), олар әлі де қосымша әзірлемелерді қажет етеді;

3) зорлық-зомбылық сипаттағы қылмыстардың жиынтығын қамтитын «терроризм» ұжымдық ұғымы «террористік акт» және «террористік әрекетке жәрдемдесетін қылмыстар» деген екі дербес ұғымдарды біріктіреді;

4) Терроризм актісі (ҚК 255-бабы) – қылмыстық-құқықтық ұғым және қылмыстық іс-әрекет ретінде терроризмнің ықтимал көріністерінің бірі ғана болып табылады.

Терроризмді әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде анықтау «Терроризмге қарсы іс – қимыл туралы» заңының 3-бабында қамтылған, оған сәйкес терроризм-бұл зорлық-зомбылық идеологиясы және халықты қорқытуға және (немесе) құқыққа қарсы зорлық-зомбылықтың өзге де нысандарына байланысты мемлекеттік билік органдарының, жергілікті өзін-өзі басқару

⁵¹Петрищев В. Е. Заметки о терроризме. М.: Эдиторал Урс, 2001. - 288 б.

органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына ықпал ету практикасы.

Терроризмнің криминологиялық анықтамасын келесідей тұжырымдауға болады: терроризм – бұл үшінші тарапты – билік органдарын, жергілікті өзін-өзі басқаруды, шет мемлекеттерді немесе халықаралық ұйымдарды террористердің мүддесі үшін саяси немесе басқа да маңызды мақсаттарға жету үшін сол немесе басқа әрекеттерді жасауға (жасамауға) мәжбүрлеу мақсатында халықты қорқыту бойынша әлеуметтік қауіпті әрекеттерді немесе осындай қауіп-қатерлерді жасау.

1.2 Діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар ұғымы, олардың көріну нысандары мен түрлері

Қазіргі діни экстремизм мен терроризмнің түсінігін, мәні мен жай – күйін қазіргі заманның ең әлеуметтік қауіпті әлеуметтік құбылыстары ретінде қарастыра отырып, біз бұл құбылыстардың құрамдас бөліктерін діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар ретінде, сондай-ақ олардың көріну формалары мен әлеуметтік салдарын талдаймыз.

Мәселен, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген 2014 жылғы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінде террористік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін жалпы және Ерекше бөлімнің баптары кеңінен ұсынылған.

ҚР ҚК 3-бабының 30) тармағында террористік қылмыстардың тізбесі берілген баптарда көзделген әрекеттер:

- 170 бап. Жалдамалылық;
- 171 бап. Жалдамалыларды дайындайтын базалар (лагерьлер) құру;
- 173 бап. Халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау;
- 177 бап. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының өміріне қолсұғушылық;
- 178 бап. Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қолсұғушылық;
- 184 бап. Диверсия;
- 255 бап. Терроризм актісі;

- 256 бап. Терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру;
- 257 бап. Террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу;
- 258 бап. Террористік не экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік;
- 259 бап. Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру;
- 260 бап. Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту;
- 261 бап. Адамды кепілге алу;
- 269 бап. Ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасау немесе оларды басып алу;
- 270 бап. Әуе немесе су кемесін не жылжымалы темір жол составын айдап әкету, сол сияқты басып алу.⁵²

ҚР ҚК 3-бабының 31) тармағында бір немесе бірнеше террористік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ – террористік топ ұғымы деп бекітілген;

Осы қылмыстар тобын талдау көрсеткендей, террористік қылмыстар тобына ҚР ерекше бөлімдерінің әртүрлі тарауларында көзделген 15 құрам кіреді: 4-тарауда 3 құрам (бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар); 5-тарауда 3 құрам (мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар), 10-тарауда 9 құрам (адамзатқа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар). қоғамдық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіп) Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігі.

Егер қылмыстардың осы тобын санаттар бойынша қарастыратын болсақ, онда мыналар алынады: ауырлығы аз қылмыстар – жоқ; ауырлығы орташа қылмыстар – жоқ; ауыр қылмыстар – 4 құрам; аса ауыр қылмыстар – 11 құрам.

Ең жоғары жаза түрлері бойынша: 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру; өмір бойы бас бостандығынан айыру 4 рет көзделген; өлім жазасы – 4 рет.

⁵²Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: практикалық құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы, 2020, 256 б.

Азаматтықтан айыру жазаның қосымша түрі ретінде 8 бапта көзделген.⁵³

ҚР ҚК 3 – бабының 39) тармағында экстремистік қылмыстардың төмендегідей тізбесі берілген, -:

- 174 бап. Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру;

- 179 бап. Билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту;

- 180 бап. Сепаратистік әрекет;

- 181 бап. Қарулы бүлік;

- 182 бап. Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу;

- 184 бап. Диверсия;

- 258 бап. Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік;

- 259 бап. Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру;

- 260 бап. Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту;

- 267 бап. Заңсыз әскерилендірілген құралымды ұйымдастыру;

- 404 бап. Заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу (Екінші және үшінші бөліктермен);

- 405 бап. Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу)⁵⁴ баптарында көзделген іс-әрекеттер.

⁵³Е.Қ. Балымов «Особенности противодействия религиозному экстремизму и терроризму как общественно опасным социальным явлениям современности»//ҚР ПМ Ш.Қабылбаев ат. Қостанай академиясының халықаралық ғылыми журналы– 2019. - №4 (63). – 69 б.

⁵⁴Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: практикалық құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы, 2020, -256 б.

ҚР ҚК 3-бабының 40) тармағында экстремистік топ ұғымы бекітілген: бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ.

Экстремистік бағыттағы қылмыстарды талдау экстремистік қылмыстар тобына ҚР ҚК Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларында көзделген 12 құрам кіретінін көрсетеді: 4-тараудағы 1 құрам (бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар); 5-тараудағы 5 құрам (мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар), 10-тараудағы 4 құрам (Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар), ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 16-тарауындағы 2 құрам (басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар).

Егер қылмыстардың осы тобын санаттар бойынша қарастыратын болсақ, онда мыналар алынады: ауырлығы аз қылмыстар – 1; ауырлығы орташа қылмыстар – 1; ауыр қылмыстар – 5 құрам; аса ауыр қылмыстар – 5 құрам.

Ең жоғары жазалардың түрлері бойынша: 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру; өмір бойына бас бостандығынан айыру және өлім жазасы қарастырылмаған.

Азаматтықтан айыру жазаның қосымша түрі ретінде 4 бапта көзделген.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында террористік және экстремистік қылмыстық топтар ұғымы берілген.

Мәселен, ҚР ҚК 3-бабының 31 тармағында бір немесе бірнеше террористік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ – террористік топ ұғымы болып бекітілген.

ҚР ҚК 3-бабының 40 тармағында экстремистік топ – бір немесе бірнеше экстремистік қылмыс жасау мақсатын көздейтін ұйымдасқан топ ұғымы болып бекітілген.

Адамзат қоғамының даму тарихында қауіпсіздік пен тәртіп адамдардың, әлеуметтік топтардың, қоғамдардың, мемлекеттердің және әлемдік қоғамдастықтың негізгі мақсаттары мен ажырамас құрамдас бөліктері болды.

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір топқа біріктіру туралы

шешім қабылдай отырып, заң шығарушы қоғамның қауіпсіздігі және ондағы тәртіп сияқты маңызды әлеуметтік игіліктерді жан-жақты қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігін басшылыққа алды. ҚК-нің көрсетілген тарауында 114 қылмыстық құқық бұзушылық құрамынан тұратын 40 бап бар, олардың ішінде 109 қылмыс құрамы және 5 қылмыстық теріс қылық құрамы бар.

ҚК-нің 10-тарауының нормаларымен қорғалатын бірінші рулық объект қоғамдық қауіпсіздік болып табылады.

Қоғамдық қауіпсіздік-ұлттық қауіпсіздіктің бір түрі. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Заңының 4-бабында: қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі делінген.

Қоғамдық қауіпсіздікті қылмыстық-құқықтық қорғау мемлекеттің адамдардың өмірі мен денсаулығына, материалдық құндылықтарға, қоршаған ортаға және әртүрлі институттардың, қоғам мен мемлекеттің қызметіне төнетін қатердің алдын алу, жою функцияларын адамның қоғамдық қауіпті мінез-құлық нысандарынан орындауына, сондай-ақ адамдар мен қоғамның өзінің әлеуметтік функцияларын орындауы үшін жеткілікті болып табылатын аталған игіліктердің қорғалу деңгейін ұстап тұруға ықпал етеді.

Жауапкершілігі ҚК-нің 10-тарауының нормаларында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың екінші рулық объектісі қоғамдық тәртіп болып табылады. Қылмыстық құқық ғылымында «қоғамдық тәртіп» ұғымы туралы ортақ пікір қалыптасқан жоқ. Авторлардың көпшілігі қоғамдық тәртіп – бұл қолданыстағы заңнамамен және басқа да нормативтік құқықтық актілермен реттелетін адамдар арасындағы қатынастардың, өзара мінез-құлық пен жатақхана ережелерінің қалыптасқан жүйесі деп санайды.

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (кісі өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру және

т.б.), жеке меншіктен (ұрлау, мүлікті жою немесе бүлдіру) ерекшеленеді, өйткені жеке адамға және мүлікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы баптарда анықталмаған, бірақ нақты жеке тұлғаның немесе жеке тұлғаның мүдделері қорғалады, дегенмен тұтастай алғанда ұйымдар, қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы нормалардың мақсаты қоғам өмірінің қауіпсіз жағдайларын қорғау болып табылады.⁵⁵

Объективті жағынан қоғамдық қауіпсіздікпен қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар көбінесе белсенді әрекеттер арқылы жасалады: Терроризм актісі (ҚК 255-бабы), Бандитизм (ҚК 268-бабы), Бұзақылық (ҚК 293-бабы), Қаруды заңсыз жасау (ҚК 288-бабы). Мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтар да бар (негізінен бұл кез-келген Ережені бұзумен байланысты әрекеттер), олар әрекет ету және әрекетсіздік арқылы жасалуы мүмкін: Атом энергиясын пайдалану объектілерінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу (ҚК 276 бабы), Ғарыш қызметін жүзеге асыру кезінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу (ҚК 282-бабы) және т.б.

Заңнамалық құрылым бойынша қаралатын қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының едәуір бөлігі формальды құраммен тұжырымдалған: адамды кепілге алу (ҚК-нің 261-бабы), Теңіз қарақшылығы (ҚК-нің 271-бабы), жаппай тәртіпсіздік (ҚК-нің 272-бабы), Бұзақылық (ҚК-нің 293-бабы) және т.б. арнайы қауіпсіздіктің қандай да бір ережелерін бұзу жолымен жасалған жағдайларда материалдық құрамдардың түріне қарай тұжырымдалады. Мысалы, тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу (ҚК 277-бабы), жарылыс қаупі бар объектілерде қауіпсіздік қағидаларын бұзу (ҚК 281 бабы) және т.б.

Субъективті жағынан қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтар кінәнің қасақана да, абайсыз түрімен де сипатталады. Қылмыстық кодекстің 10-тарауында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі тек қасақана жасалады. Арнайы қауіпсіздік ережелерін бұзумен

⁵⁵Balymov E.K., IsaevaK.A., Abdukarimova N.E., Smoilov S. Prospects of B.Development of institute of investidative Actions of the Present Stodein Kazakhstan and Kyrgyzstan // Social Sciences. -2015.- V. 10. – Iss. 3. – P. 243-248.

байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін, керісінше, кінәнің абайсыз түрі тән. Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір құрамы үшін (ҚК-нің 255, 261, 271-баптары) міндетті белгі кінәлі адамдар басшылыққа алатын арнайы мақсаттың болуы болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектілері көбіне ортақ, яғни 16 жасқа толған есі дұрыс адамдар. Сонымен қатар, кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін 14 жасқа толған адамдар да қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін (255 – бап, 256-бап, 257-баптың 1 және 2-бөлігі, 258-бап, 261-бап, 269-бап және ҚК-нің басқа да баптары-ҚК-нің 15-бабын қараңыз). Бірқатар қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған кезде (278-бап, 290-бап, 292-бап және т.б.) жауапкершілікке тарту үшін субъектінің жалпы белгілерден басқа, белгілі бір ерекше қасиеттерге ие болуы қажет.

Жоғарыда айтылғандардан қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың анықтамасын қылмыстық кодексте көзделген қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі қоғамдық қатынастарды бұзатын қасақана немесе абайсыз қоғамдық қауіпті әрекеттер (әрекеттер немесе әрекетсіздік) ретінде тұжырымдауға болады.

Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесі оларға қарсы күрес жөніндегі халықаралық конвенциялардың едәуір санының болуымен расталады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы 2002 жылғы 6 мамырдағы №495 заңы «Терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияға қосылуы туралы»; Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 1996 жылғы 24 қаңтардағы «Кепілге адам алуға қарсы күрес туралы конвенцияға» қосылды (Нью-Йорк, 1979 жылғы 18 желтоқсан), Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 18 сәуірдегі №316 –II заңымен «Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы» ратификацияланды. Аталған халықаралық құжаттар аса қауіпті қылмыстарға қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықтың тиімділігін арттыруға

бағытталған, олар үшін жауапкершілік ҚК 10-тарауының нормаларында көзделген.

Тікелей объектіге және ҚК-нің 10-тарауының нормаларында көзделген қол сұғушылықтың басқа да белгілеріне байланысты қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды мынадай топтарға бөлуге болады:

а) Жалпы қауіпсіздікке қарсы (255-275, 292, 295-баптар);

б) арнайы қауіпсіздік ережелерін бұзумен байланысты (276-282-бап);

в) жалпы қауіпті заттармен жұмыс істеудің белгіленген ережелерін бұзумен байланысты (283-291-бап);

г) қоғамдық тәртіпке қарсы (293, 294-баптар).

Терроризм және экстремизм бұл соңғы кездері әлемдік қауымдастықты толғандыратын бір-бірімен тығыз байланысты екі ұғым. Бұл кездейсоқ емес, өйткені терроризм мен экстремизмнің салдары қазіргі әлем алдында тұрған негізгі және ең қауіпті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл құбылыстар белгілі бір дәрежеде дамыған қоғамдарға да, дамушы мемлекеттерге де қатысты. Қазіргі уақыттың шындығы – терроризм көптеген елдердің қауіпсіздігіне көбірек қауіп төндіреді, бұл үлкен адами, экономикалық және моральдық шығындарға әкеледі. Оның құрбандары кез-келген ел, кез-келген адам бола алады. Соңғы ғасырда терроризм құбылыс ретінде айтарлықтай өзгерді. Терроризм қазірдің өзінде халықаралық, жаһандық сипатқа ие болды.

Әлемдік қоғамдастықтың террористік белсенділіктің өсуіне деген алаңдаушылығы террористердің құрбандарының көптігімен және террордың орасан зор материалдық залалымен байланысты.

Терроризмге қарсы тұру қажеттілігін тек жекелеген мемлекеттер ғана емес, сонымен бірге жалпы әлемдік қауымдастық, әсіресе Ресей, АҚШ, Түркия, Франция, Қытай, Ирак, Сирия және басқа елдердегі ауқымды террористік әрекеттерден кейін мойындайды.⁵⁶

⁵⁶Balymov E.K., Suleymanova G.Z., Arabaev A.A. Theoretical and methodological aspects of counteraction to religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan // Man in India. -2017.- V. 97. – Iss. 21. – P. 643-651.

Экстремизмнің қауіптілігі терроризмнен кем түспейді. Керісінше, егер терроризм бірден пайда болса, мысалы, террористік акт жасау арқылы, онда экстремизм байқалмайды және оны емдеуге жауап бермейтін қатерлі ісікпен салыстыруға болады.

Өкінішке орай, медицина бұл қорқынышты ауруға қарсы тұрудың бір ғана әдісін біледі – уақтылы хирургиялық араласу және оның нәтижелерін химия терапиясымен бекіту.

Айта кету керек, Ресейде, Қазақстанда және ТМД-ның басқа елдерінде, террористік және экстремистік әрекеттерге қатысу үшін жұмыс істемейтін студенттер қатарынан жастарды жалдау мысалдары орын ала бастады.

Бұл тәжірибе түзеу мекемелерінде де таралуы мүмкін, мұнда басқа қылмыстар үшін сотталғандармен бірге ұстау ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.

Яғни, Қазақстан Республикасына терроризм мен экстремизмнің үдемелі басталу үрдісі байқалады.

Сондықтан 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған және 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасында терроризм үшін жоғары жауапкершілікті және соған байланысты құқыққа қайшы қызметті көздейтін ҚР Қылмыстық кодексінің нақты баптары енгізілген.

Бұдан басқа, ҚР қылмыстық кодексінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған бірқатар жаңа инновациялар көзделген, олардың арасында экстремизм мен терроризм көріністері үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту, радикалды идеологияларды тарату, оның ішінде жаңа технологияларды пайдалану көзделген.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы 2017 жылғы 10 наурыздағы Қазақстан Республикасының № 51-VI Заңымен, 2017 жылғы 11 шілдедегі № 91-IV Заңымен енгізілген өзгерістер негізінде қолданыстағы ҚР ҚК 50-1 – баппен толықтырылды – жазаның қосымша түрлерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру – олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын білдіретін сотталған адаммен орнықты саяси-құқықтық байланысты мемлекеттің

мәжбүрлеп тоқтатуынан тұратын Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру.

Бұл ретте, он сегіз жасқа дейінгі қылмыс жасаған адамдарға Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру тағайындалмайды.

«Қазақстан-2050» Стратегиясы: «қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауында Н.Ә.Назарбаев терроризм мәселесіне ерекше назар аударды. Оларға мемлекет пен азаматтар радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлеріне қарсы біріккен майдан болуы керек екендігі айтылды.⁵⁷

Бұдан басқа, терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл кезінде мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қорғау тұрғысынан қарау керек, өйткені «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңында (2016 жылғы 26 шілдедегі жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) ұлттық қауіпсіздіктің негізгі қатерлеріне мыналар жатады: «терроризм, экстремизм, және сепаратизм олардың кез келген нысандары мен көріністері».⁵⁸

Сондықтан сотталғандардың бұл санатына күнделікті көзқарастан өзгеше арнайы тәсіл қажет, бұл үшін арнайы білім мен дайындық қажет. Экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандармен жұмыс кезінде қатаң ұстау режимі қажет, оларды қатаң оқшаулау қамтамасыз етілуі керек және сыртқы әлеммен байланыс іс жүзінде алынып тасталуы керек. Экстремистер мен террористер-бұл бұрмаланған психологиясы мен идеологиясы бар науқас адамдар, оларды көзқарастар мен ниеттердің қателіктеріне сендіріп қана қоймай, сонымен қатар психологияның, медицинаның, кейде психиатрияның заманауи әдістерін қолдана отырып емдеу керек.

⁵⁷«Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы - Алматы: заңгер, 2013, - 48 б.

⁵⁸ «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_

Сонымен қатар, осы санаттағы адамдар үшін арнайы түзеу мекемесін құру қажет, бұл сотталғандардың басқа санаттарын террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандардың әсерінен қорғауға мүмкіндік береді.

Террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандарды бірлесіп ұстау, егер тұрақты қылмыстық көзқарасы бар сотталғандар туралы сөз болғанда, әдетте, қажетті нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік бермейді.

Сондықтан ҚР ПМ ҚАЖ комитетіне қандай да бір қосымша шығындарсыз түзеу мекемелерінің бірін, әсіресе қысқартуға жататын мекемелердің арасынан террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталған адамдардың жазаларын өтеу үшін мамандандырылған мекемеге қайта бейімдеу орынды болар еді.

Қылмыстың әрбір нақты құрамы өзіне ғана тән сипаттамаларға ие, олардың болуы осы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту. Сондықтан, біздің ойымызша, терроризм құрамының сипаттамалық белгілерін ашу үшін терроризмнің объектісі мен объективті жағын сипаттайтын оның объективті белгілерін және осы қылмыстың субъектісі мен субъективті жағын сипаттайтын субъективті белгілерді ашу керек.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі қоғамдық қауіпсіздікті тар мағынада ғана емес, сонымен қатар қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын, қоғамдық адамгершілікті және т.б. қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың үлкен тобының құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Қазақстан Республикасы ҚК 10-тарауына кіретін қылмыстардың рулық объектісі ретінде.

Қылмыстық заңға сәйкес Қазақстан Республикасы ҚК 10-тарауының нормаларында көзделген қылмыстардың объектісі қоғамдық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіп, яғни қоғамның әрбір мүшесінің қауіпсіз өмір сүру жағдайларын, әртүрлі жұмыстар жүргізу кезінде және жалпы қауіпті заттармен жұмыс істеу процесінде жеке, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жиынтығы болып табылады.

Н.И.Коржанский: «қылмыс объектісі – бұл қылмыстық заңның қорғалуына қойылған, оны бұзу арқылы әлеуметтік қауіпті зиян келтірілетін қоғамдық қатынастар» деген анықтама береді.

А.Н.Траинин «әр қылмыстың объектісі-жазалау қауіп бар заң қорғайтын және осы қатерді елемей, қылмыскерге қол сұғатын қоғамдық құндылық» деп көрсетеді⁵⁹.

А.А.Исаевтың пікірінше, қоғамдық қатынастарды қылмыс объектісі ретінде тану қылмыстың әлеуметтік қауіптілігі сияқты қасиетін түсінуге мүмкіндік береді, яғни белгілі бір әрекетті әлеуметтік қауіпті санатқа жатқызу себептерін анықтайды⁶⁰.

Профессор Е.И.Қайыржанов қызығушылық пен қылмыс объектісінің арақатынасын анықтаудағы қызығушылық кең мағынасында бірдей қоғамдық қатынас екендігін және зерттеу міндеттеріне байланысты қоғамдық қатынас ретінде және кез-келген қоғамдық қатынастың өзегі ретінде қарапайым қоғамдық қатынастың нысаны ретінде зерттеуге болатындығын атап өтті⁶¹.

Г.Р.Рүстемова қоғамдық қатынастардың нақты көріністері бола отырып, мүдделер белгілі бір құқықтық формада – «қабықта» әрекет етуі керек, әйтпесе олар қылмыс объектісін құрамайтынын атап көрсетеді⁶².

«Әрбір қылмыс, – деп жазды А.Н.Траинин, – бұл іс-әрекетте немесе әрекетсіздікте көрінсе де, әрқашан белгілі бір объектіге қол сұғушылық бар. Еш нәрсеге қол сұғылмайтын қылмыс табиғатта жоқ». Ерікті актінің сыртқы көрінісімен объектіге келтірілген зиян материалдық (мүліктік, физикалық) және материалдық емес (психикалық, саяси, идеологиялық) түрінде болуы мүмкін салдарларды білдіреді.⁶³

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 255-бабының 1-бөлігінде көзделген қылмыстың объективті жағы екі дербес нысанда көрінеді:

- жарылыс, өртеу не қауіп төндіретін өзге де әрекеттер жасау;

⁵⁹Траинин А.Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. – 364 б.

⁶⁰ Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных познаний для квалификаций преступлений. Алматы: Жеті жарғы, 1999.-240 б.

⁶¹Каиржанов Е. Интересы трудящихся и уголовный закон: Проблемы объекта преступления. Алма-Ата: Казахстан 1973. – 160 б.

⁶²Рүстемова Г.Р. Медико-правовые проблемы трансплантации органов и тканей. Алматы: Санат, 1998. 128 б.

⁶³Траинин А.Н. Уголовная ответственность за пропаганду агрессии. -М.: Изд-во Военно-юрид. Академии. 1947. 40 б.

- адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік залал келтіру;
- қоғамдық қауіпті зардаптардың басталуы;
- көрсетілген әрекеттерді жасау қаупі.

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 255-бабын талдау оның диспозициясы күрделі және көп қырлы екендігін көрсетеді:

- іс-әрекетпен жасалған терроризм қылмыстың материалдық құрамы болып табылады, ал іс – әрекет жасау қаупі ресми болып табылады;

- олар қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша тең емес;

- терроризм қаупі төнген кезде жазалау шарасы оны тікелей жасағаннан аз болуға тиіс;

- терроризм жасау қаупі төнген кезде қылмыстың субъектісі он алты жасқа толған, ал іс-әрекеттер жасаған кезде он төрт жастан бастап террористік акт құратын адам болуға тиіс.

Осылайша, террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар деп қылмыстық заңнамада белгіленген және қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпке қарсы бағытталған қоғам үшін аса қауіпті қылмыстар тобы түсініледі.

1.3 Қазақстанда және шет елдерде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны талдау

Қазақтардың әдеттегі құқығы тарихи себептерге байланысты терроризм немесе террористік әрекеттер үшін қылмыстық немесе басқа жауапкершілікті көздейтін нормаларды қамтымады.

Ресей шындығынан (XI-XII ғғ.) бастап Ресейдің терроризм туралы қылмыстық заңнамасының дамуын зерттеу «террористік акт» және «терроризм» ұғымдары Ресей империясының заңнамалық актілерінде де, Кеңес өкіметінің алғашқы нормативтік актілерінде де жоқ екенін көрсетті. «Террористік акт» және «терроризм» ұғымдарының жекелеген элементтері террористік сипаттағы әрекеттерді жасауға кінәлі адамдар қудаланған мемлекеттік қылмыстар туралы мақалаларда көрінді. «Террористік акт» ұғымы алғаш рет 1922 жылы РСФСР

Қылмыстық кодексіңде пайда болды.⁶⁴ Сонымен бірге, Ресейде «терроризм» ұғымын анықтаудың алғашқы әрекеттері XVI ғасырға жатқызылуы керек, ол кезде «қулық» ұғымы қалыптасты (қазіргі заңдағы «тікелей ниеттің» аналогы). 1589 жылғы сот ісінде террористік іс-әрекет субъектісінің қалыптасу белгілері байқалды, өйткені дәл осы құқықтық актіде қылмыскерлерді қылмыстық іс-әрекеттің түрлері бойынша ажырату жүргізіледі: балқыту, қарақшы, тұтандырғыш, қарақшы, әлемдік сатушы, душегуб, мемлекеттік өлтіруші, крамольник және т.б.

Кеңестік кезеңнің заңнамасынан халық комиссарларының 1918 жылғы 5 қыркүйектегі «Қызыл террор туралы» қаулысы – терроризмге қарсы күресті негіздейтін алғашқы нормативтік акт назар аударады.

Қылмыстық-құқықтық реформа барысында заңгерлер шетелдік заңнама тәжірибесіне және қылмысқа қарсы күрес тәжірибесіне үлкен қызығушылықпен жүгінеді.

4-баптың 3-бөлімінде ҚР Конституциясы Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттардың заңнан басымдығы бар екенін анықтады.⁶⁵

Алайда, қазіргі Қазақстанның экономикалық және саяси даму ерекшеліктерін, қалыптасқан құқықтық дәстүрлерді, қоғамдық психологияны ескермей, шетелдік заңнаманы соқыр көшіру дұрыс болмас еді.

Халықаралық – құқықтық тұжырымдамаларды, терроризм ұғымдарын ұлттық заңнамаға енгізу, «Қайта Құру» кезінде белгілі бір қиындықтар туындайды.

Ресейлік ғалым Г.М.Минковскийдің пікірінше, терроризм актісі-бұл көзделген қылмыстар, Ресей Федерациясының 205, 206, 208, 277, 278, 279, 281 қылмыстық кодексі т.б.⁶⁶

Тағы бір ресейлік ғалым В.С.Комиссаров террористік әрекеттерге қылмыстардың басқа жиынтығын жатқызады:

⁶⁴ Доклад о человеческом развитии в Центральной Азии/ В будущее без барьеров: Региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности. БҰҰДБ Еуропа және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша Өңірлік бюросы

⁶⁵ Қазақстан Республикасының Конституциясы. Практикалық нұсқаулық.- Алматы: «Норма-К» баспасы ЖШС, 2018, -44 б.

терроризм (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 205-бабы), Терроризм актісі туралы жалған хабарлама (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 207-бабы), мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне қол сұғу (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 277-бабы), диверсия (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 281-бабы), адамды өлтіру немесе қоғамдық борышты жүзеге асыруға байланысты оның жақындарын өлтіру, жалпы қауіпті тәсілмен жасалған кісі өлтіру («б», «е» т.б. 2-б. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 105-бабы).

Қылмыстық-құқықтық аспектіде терроризмді екі топқа бөлуге болады деген көзқарас бар: Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына қатысты көзделген терроризмнің өзі, ҚР ҚК 255 және 273 және халықаралық келісімдермен терроризм көріністеріне жатқызылған өзге де қылмыстар, олар туралы біз жоғарыда айттық және тиісінше ұлттық заңнама бойынша жазаланады: мемлекет немесе қоғам қайраткерінің өміріне қол сұғу (РФ ҚК 277-бабы), кепілге алу (РФ ҚК 206-бабы), әуе немесе су көлігі кемесін айдап әкету немесе теміржол құрамы (Ресей Федерациясының қылмыстық кодексінің 211-бабы), халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе мекемелерге шабуыл (Ресей Федерациясының қылмыстық кодексінің 360-бабы).⁶⁷

Діни сепаратизмнің ықтимал қатерін болдырмау үшін мемлекеттік органдардың тәуелсіздік алған кезеңінен бастап Қазақстан қабылдаған шараларды қарастырайық.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда діни қатынастар саласында өлшенген мемлекеттік саясат жүргізілуде. Ол мемлекет басшысы Н.Назарбаев келісім қағидаттары деп атаған келесі негізгі қағидаттарға негізделеді. Біріншіден, бұл ар-ождан

⁶⁷Минковский Г.М. Ревин В.П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним // Государство и право. 1997. №8. № 87-91 б.

⁶⁷М.П.Киреев. Проблемы правового регулирования борьбы с терроризмом на воздушном транспорте / вопросы расследования преступлений в условиях формирования правового пространства СНГ и развития международного сотрудничества Санкт-Петербург., 1994.80-82 б.

мен дін бостандығын қамтамасыз ету; екіншіден, конфессиялардың өз функцияларын жүзеге асыруы үшін мемлекет тең және қолайлы жағдайлар жасайды; үшіншіден, Қазақстандағы конфессияаралық диалогты ынталандыру маңызды бағыт болып табылады, бұған мемлекетіміздің астанасы Астанада өтетін әлемдік және дәстүрлі діндер съезі дәлел болып табылады.⁶⁸

Халықаралық құқықтық құжаттарда бекітілген адам құқықтарының тізбесі,⁶⁹ қазіргі демократиялық қоғам үшін нормаға айналған стандарттар мен стандарттардың ұзақ мерзімді тарихи қалыптасуының нәтижесі деп санауға болады. Адамдардың діни сеніміне қарамастан теңдігі туралы, ар-ождан бостандығы туралы, діни араздықты қоздыруға тыйым салу туралы ережелерді бекітетін халықаралық құжаттарға сәйкес, мемлекеттің міндеті осы құқықтардың сақталуын қамтамасыз ету болып табылады. Дәл осы халықаралық-құқықтық құжаттар тобы кез-келген елдің мемлекеттік органдары өз аумағында діни бірлестіктермен қарым-қатынас орнатуы керек.

Адам құқықтарын қорғау, ең алдымен, адам құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесінің практикалық міндеті болып табылады. 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекетіміздің адам және азамат құқықтары мен бостандықтарына бейілділігін жариялайды.⁷⁰ Нәсіліне, дініне байланысты құқықтарды шектеу кемсітушілікті білдіреді және жеке тұлғаны құқықтық қорғауды және теңдік принципін қалпына келтіруді талап етеді.

Осы Конституциялық қағидатты бұзу нәтижесінде қақтығыстарға, адам құрбандарына, жаппай толқуларға және қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздіктің тұрақсыздығына әкеледі. Өкінішке орай, бүгінде біздің көпұлтты мемлекетімізде теріс ахуал, қоғамға төзбеушілік пен бөліну ахуалы қалыптасты. Қайта құру кезеңінде мемлекеттік-конфессиялық қатынастар айтарлықтай өзгерді – мемлекет тарапынан қатаң бақылау мен

⁶⁸Н.Ә.Назарбаев. Сындарлы он жыл. - Алматы: Атамұра, 2003. – 310 б.

⁶⁹Всеобщая декларация прав человека 1948 г.; Европейская конвенция о защите прав и основных свобод 1950 г.; Пакт о гражданских и политических правах 1966 ж.

⁷⁰Политический режим и преступность/ред. В.Н.Бурлакова, Ю.Н.Волкова, В.П.Сальникова.Санкт-Петербург.2001.310 б.

шектеуден бастап, құқықтық реттеу саласында да, түрлі діни ағымдардың қызметінің заңдылығын бақылауды жүзеге асыруға арналған органдардың практикалық қызметінде де осы саладағы толық бақылаусыздыққа дейін. Мұндай өзгерістердің нәтижесі әртүрлі діни бірлестіктердің, соның ішінде қауіпті – шайтандық, оккульттік және т.б. жаппай таралуы болды.

Осыған байланысты діни қағидалар көбінесе адамға, оның дүниетанымы мен психикасына мемлекеттік-құқықтық тыйымдарға қарағанда әлдеқайда күшті әсер ететіндігін ескеру қажет.

Қазіргі әлемде, бұрынғы ғасырлардағыдай, діни негізде қарулы қақтығыстар орын алады: Палестина мен Ливандағы яһудилер мен мұсылмандар, Индонезиядағы христиандар мен мұсылмандар, Ольстердегі протестанттар мен католиктер, бұрынғы Югославиядағы христиандар мен мұсылмандар және т. б.

Алайда, мұндай қақтығыстарға қатысушыларды шынайы сенушілер деп санауға болмайды, өйткені барлық әлемдік діндердің жазбалары зорлық-зомбылыққа тыйым салады, ал конфессияаралық қақтығыстар саяси амбициялар үшін діни ілімдердің бұрмалануы негізінде туындайды, бұл билік үшін күреспен, ұлттық және әлемдік ауқымда капиталды қайта бөлумен байланысты.

Қазақстан Республикасының Конституциясына және 1992 жылы қабылданған «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес діндарлар өздерінің жалпыадамзаттық және азаматтық құқықтары мен мемлекет алдындағы міндеттерін шектемей, дінді еркін ұстануға мүмкіндік алды.⁷¹

1991 жылға дейінгі кезеңмен салыстырғанда діни бірлестіктер саны бірнеше есе өсті, конфессиялар саны екі есеге жуық өсті. Бір онжылдықта республиканың конфессиялық кеңістігінің құрылымы айтарлықтай өзгерді. Қазіргі уақытта елде 46-дан астам конфессияны білдіретін 4 мыңнан астам діни бірлестік жұмыс істейді. Ислам мен православие әлі күнге дейін елдің жетекші конфессиялары болып табылады. Олардың үлесі, таралу аймақтарына байланысты, сенушілердің 93-95% дейін осы

⁷¹ 1992 жылғы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

екі конфессияға басшылықты ірі діни орталықтар – Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасы (ҚМДБ) және Орыс Православие шіркеуінің үш иерархиялық басқармасы (рок) жүзеге асырады. Сонымен қатар, дәстүрлі емес діни ағымдардың «Иегова Куәгерлері», «Иса Мәсіхтің соңғы күндердегі әулиелер шіркеуі», сайентология шіркеуі, «Таблигижамагат» және «Ваххабизм» халықаралық діни ағымдарының өкілдері бар. Мұндай бірлестіктердің ішінде адамның психикалық, рухани және кейбір жағдайларда физикалық жағдайына теріс әсер ететін көптеген бірлестіктер бар. Мұндай секталар қызметінің заңсыздығын түсіне отырып, олардың көшбасшылары мүшелерінің заңды сақтауының көрінісін жасау үшін әртүрлі шаралар қабылдайды немесе қастандықтың барлық түрлерін қабылдайды, бұл аталған секталарды анықтауды және оларға құқық қорғау органдарының әсерін қиындатады. Діннің астында бұл ұйымдардың мүшелері әртүрлі құқық бұзушылықтарды, соның ішінде азаматтардың өміріне, денсаулығына, жыныстық қол сұғылмаушылығына, сондай-ақ қылмыстық заңмен қорғалатын басқа да маңызды игіліктерге қол сұғатын қылмыстарды көбірек жасайды. Қоғам дін саласындағы сауатсыздығына байланысты мұндай секталардың қызметіне қарсы тұруға дайын емес.

Басқаша айтқанда, Қазақстанда діни экстремизмге қарсы күрес майданындағы жағдай ерекше. Егер діни-экстремистік ұйымдар мен өзін мұсылман ретінде танытатын бірлестіктердің қызметіне Қазақстанда заңмен тыйым салынса, онда біздің халқымыз үшін дәстүрлі емес діни институттарды, сектанттық ұйымдар мен қозғалыстарды білдіретін әртүрлі христиандық және шығыс уағызшылары тұлғасындағы діни миссионерлердің қызметі Қазақстанда заңды түрде жүргізіледі. Егер «Хизб-ут-Тахрир», «Шығыс Түркістан», «Әл-Каида», «Талибан», «Лашкар-и-Тайба», «Мұсылман бауырлар», «Асбат-әл-Ансар» радикалдары жер астына түссе, онда сайентологтар, Йегова куәгерлері, мормондар, әртүрлі Шығыс және сатанистік бағыттағы культтер өз қатарларын байырғы ұлттың жаңа адептерімен белсенді түрде толықтыруда.⁷²

⁷²1992 жылғы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы

Бұл олардың көзқарастары мен көзқарастарындағы дәстүрлі емес және сектантизм қоғамға зиян келтіріп қана қоймай, діннің идеясы мен мәнін жоққа шығаратындығын ескере отырып. Өйткені, тәжірибе көрсеткендей, миссионерлер адамды отбасынан, қоғамнан, мәдени және әлеуметтік өмірден алшақтатуға тырысады. Өз халқының тарихи дәстүрлерін, тұрмысы мен әдет-ғұрпын жоққа шығаратын және елемейтіндер аз емес, Осылайша біздің отандастарымыздың физикалық және психикалық денсаулығына зиян тигізетіндер аз емес. Олар дәстүрлі діндер мен нанымдардың тамыры мен негіздерін ғана емес, сонымен бірге қоғамның мемлекеттік негіздерін де бұзады.

1993 жылы Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың нұсқауларына сәйкес ҚР Конституциясына «діни төзімсіздік жариялайтын немесе іс жүзінде іске асыратын діни және қоғамдық бірлестіктердің қызметіне тыйым салу туралы ереже енгізілді» (55-бап). Бұл ереже кейінірек 1995 жылғы Конституцияда да қайталанды (5.3-бап), жаңа нұсқадағы шындық «діни төзімсіздік» «діни алауыздықты қоздыру» туралы «кеңірек» тұжырыммен ауыстырылды. Сонымен қатар, 1995 жылы Конституцияда діни... артықшылықтар «насихаттауға немесе үгіт-насихатқа» тыйым салатын 20.3-бап пайда болды.⁷³

Қазақстан Республикасының Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының «Діни қызмет пен діни бірлестіктер туралы» бірқатар заңнамалық актілерін 2011 жылғы 11 қазандағы №484-IV Заңына сәйкес келтіруге бағытталған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне діни қызмет және діни бірлестіктер мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» қадам болды.⁷⁴ 2017 жылы 1 қаңтардан бастап «Қазақстан Республикасының кейбір актілеріне экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар туралы» заң күшіне енді.

⁷³Қазақстан Республикасының Конституциясы. Тәжірибелік нұсқаулық. Алматы: «норма-К «баспасы» ЖШС, 2018, 44 б.

⁷⁴ҚР «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 11.10.2011 ж. №484-IV ҚРЗ Заңы. ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы 11.10.2011 ж. №483-IV ҚРЗ.

Қазақстандық парламентшілер ұсынған өзгерістер дәстүрлі емес діни мистикалық және мистикалық оккульттіку секталар мен дәстүрлердің қызметіне белгілі бір шектеулер қояды, сондай-ақ Қазақстандағы шетелдік миссионерлік қызметке қатысты ережелерді қатаңдатады.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі қылмыстық кодексіндегі терроризм үшін жауапкершілік, заң шығарушы «терроризм актісі» 255-бабын енгізді.

1997 жылғы Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі, әрине, елдегі терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің негізгі құралдарының бірін алады. Оның нормаларының террористік және экстремистік көріністердің пайда болуына түрткі болатын қазіргі тенденциялар мен сын-қатерлерге сәйкестігінен олардың профилактикалық қызметінің сәттілігі де анықталады.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі қылмыстық кодексіне «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» (2005 ж.)⁷⁵ терроризм үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейтетін бірқатар нормалар енгізілді.

Осылайша, терроризмге қылмыстық-құқықтық құралдармен тиімді қарсы іс-қимыл жасау мақсатында заң шығарушы ҚР ҚК 255-бабының 4-бөлігіне «терроризм актісін» он бес жылдан 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру не Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыра отырып немесе мүлкі тәркіленіп өлім жазасы сияқты жаза түрлерін енгізді.

Заң шығарушының бұл тәсілін біз толығымен бөлісеміз, өйткені олардың негізінде 1999 жылғы 13 шілдедегі «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңының 1-бабының 15-тармағында көрсетілген террористік көріністердің белгілері жатыр⁷⁶.

Сонымен қатар, 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының заңында заң шығарушы экстремистік деп танылатын қызмет

⁷⁵«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 Заңы, Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2005 ж., №5, 3-құжат.

⁷⁶«Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1999 ж.) Алматы: ЮРИСТ, 2010- 4 б.

қатарына мынадай экстремистік мақсаттарды көздейтін іс-әрекеттер жатады, атап айтқанда: «конституциялық құрылысты күштеп өзгерту, Қазақстан Республикасының егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмаушылығын және бөлінбейтіндігін бұзу, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру, билікті күшпен басып алу немесе күштеп ұстау, заңсыз әскерилендірілген құралымға басшылық ету және оған қатысу, қарулы көтерілісті ұйымдастыру және оған қатысу, әлеуметтік, таптық алауыздықты (саяси экстремизм) қоздыру; нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылыққа шақыруға байланысты (ұлттық экстремизм) алауыздықты қоздыру; діни араздықты немесе алауыздықты, азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, адамгершілігіне немесе құқықтары мен бостандықтарына (діни экстремизм) қауіп төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану».⁷⁷

1) Айта кету керек, экстремизмге қарсы іс-қимылдың қазіргі тәжірибесі елдегі әртүрлі экстремистік көріністердің белгілі бір өсуін көрсетеді. Республика ішкі істер министрлігінің мәліметінше, 2014 жылдың бірінші жартыжылдығында Қазақстанда экстремистік сипаттағы қылмыс белгілері бойынша 14 қылмыстық іс қозғалды, 21-ші тіркелмеген діни бірлестіктің қызметі тоқтатылды, 85 азамат жауапқа тартылды. ҚР ҚК реформасына дейін Қазақстан заңнамасы (1997 жылғы ҚР ҚК) бойынша экстремистік деп танылған іс-қимылдардың келтірілген тізбеге сүйене отырып, экстремистік қылмыстардың қатарына:

1) ҚР ҚК 164-бабы «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни араздықты қоздыру»;

2) ҚР ҚК 168-бабы билікті күшпен басып алу немесе билікті күшпен ұстап тұру не Қазақстан Республикасының уәкілетті органдары мен лауазымды адамдарының құзыретіне кіретін өкілеттіктерді шет мемлекет немесе шетелдік ұйым өкілдерінің жүзеге асыруы»;

⁷⁷«Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1999 ж.) Алматы: ЮРИСТ,2010- 4 б.

3) «Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп құлатуға немесе өзгертуге не оның аумақтық бірлігін күштеп бұзуға шақыру» ҚР ҚК 170-бабы;

4) «Заңсыз әскерилендірілген құраманы ұйымдастыру» ҚР ҚК 236-бабы;

5) ҚР ҚК 337-бабы «Заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру немесе олардың қызметіне қатысу»;

6) 337-1-бап «қоғамдық немесе діни бірлестіктің өзге де ұйымның экстремизмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне тыйым салу немесе тарату туралы сот шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыруды» жатқызды.

Көріп отырғаныңыздай, мұндай көп қырлы экстремистік әрекеттерді терроризм сияқты бір қылмыстық-құқықтық нормаға келтіру заң шығарушыға өте қиын.

1999 жылғы 9 желтоқсандағы терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияның 1-бабының 1-тармағында «терроризмді қаржыландыру құралдары» ұғымы берілген.⁷⁸ Олардың ішінде оларды сатып алу тәсіліне қарамастан, материалдық немесе материалдық емес, жылжымалы немесе жылжымайтын кез келген түрдегі активтер ғана емес, сондай-ақ активтерге немесе оларға қатысуға құқықты куәландыратын кез келген нысандағы, оның ішінде электрондық немесе цифрлық заңды құжаттар немесе актілер, банктік кредиттер, жол чектері, банктік чектер, почта аударымдары, акциялар, бағалы қағаздар, облигациялар, вексельдер, аккредитивтер кіреді.

Сондай-ақ, терроризмді қаржыландыру қаражаты аталған нұсқалармен шектелмейтіні көрсетілген.

Қарастырылып отырған халықаралық конвенцияда ұсынылған терроризмді қаржыландыру құралдары ұғымын ұлттық қылмыстық заңнамада да, «заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында да (8.04.2010 ж. өзгерістер мен толықтырулармен) экстремизмді

⁷⁸«Қазақстан Республикасының терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 2 қазандағы №347 Заңы, Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2002 ж., №18, 156-құжат.

қаржыландыру ұғымдарын айқындау қажет деп санаймыз). Аталған Заңның 1-бабының 7) тармағында терроризмді (террористік қызметті) қаржыландыру деп «террористерге және (немесе) террористік ұйымдарға террористік қызметті жүзеге асыру үшін ақша және (немесе) өзге де мүлік беру немесе жинау не қаржылық қызметтер көрсету» түсініледі.⁷⁹

Терроризмді қаржыландыру құралдарының конвенциялық анықтамасы қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнаманың тиісті нормаларын құрастыру кезінде оларды біркелкі түсініп, түсіндіріп қана қоймай, оларды қолдануы үшін берілген. Өйткені «Нормативтік анықталған тезаурустың болуы терроризмге қарсы күрес саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған».⁸⁰

Осылайша, 1997 жылғы ҚР ҚК-дегі экстремизм мен террористік қызметті қаржыландыру деп қаражатты ұсыну немесе жинау не оларды пайдалану ниетімен немесе олардың аталған қылмыстарды жасау үшін толық немесе ішінара пайдаланылатынын түсінген кезде қаржылық қызметтер көрсету түсінілді. Баптың баптарында көзделген қылмыстар экстремистік деп танылды. 164, 168, 170, 236, 337, 337-1 ҚР ҚК 1997 ж.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 Заңында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, конституциялық құрылыс негіздерін қорғау, Қазақстан Республикасының егемендігі, оның аумағының тұтастығы, қол сұғылмаушылығы және бөлінбейтіндігі, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында экстремизмге қарсы іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері айқындалады.

⁷⁹2009 жылғы 28 тамыздағы № 191 - IV ҚРЗ «Заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.

⁸⁰ Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма (Нью-Йорк, 1999 г.). Постатейный комментарий (А.А. Толкаченко) Источник: Терроризм.; Правовые аспекты противодействия: нормативные и международные правовые акты с комментариями, научные статьи / под ред. И.Л. Трунова и Ю.С. Горбунова. – 2 басылым. - М.: Эксмо, 2007. – 299 б.

«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес экстремизм-ұйымдастыру және (немесе) жасау:

- жеке және (немесе) заңды тұлға, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігі белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-қимыл жасайды;

- жеке және (немесе) заңды тұлға, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігі мынадай экстремистік мақсаттарды көздейтін іс-қимылдарды жүзеге асырады:

- конституциялық құрылысты күштеп өзгерту, Қазақстан Республикасының егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмаушылығын және бөлінбейтіндігін бұзу, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру, билікті күштеп басып алу немесе билікті күштеп ұстап қалу, заңсыз әскерилендірілген құралым құру, басшылық ету және оған қатысу, қарулы бүлікті ұйымдастыру және оған қатысу, әлеуметтік, таптық алауыздықты (саяси экстремизм);

- нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылыққа немесе зорлық-зомбылыққа шақыруға байланысты (ұлттық экстремизм);

- діни араздықты немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты араздықты қоздыру, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, адамгершілігіне немесе құқықтары мен бостандықтарына (діни экстремизм) қауіп төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану.

Қазақстан Республикасының экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының заңынан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Қазақстан Республикасының аумағында мақсаттары немесе әрекеттері экстремизмді жүзеге асыруға бағытталған шетелдік және (немесе) халықаралық ұйымдардың құрылымдық бөлімшелерін (филиалдары мен өкілдіктерін) құруға және олардың қызметіне тыйым салынады (3-бап).

Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атауларын құрылатын ұйымдардың атауларына пайдалануға жол берілмейді.

Өз қызметін Қазақстан Республикасының және (немесе) басқа мемлекеттің аумағында жүзеге асыратын шетелдік немесе халықаралық ұйымды Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген тәртіппен прокурордың өтініші бойынша Астана қаласының экстремистік соты таниды (8-бап).

Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары өз құзыреті шегінде прокуратура, ішкі істер органдарына ұйымды экстремистік деп тану үшін қажетті дәлелдемелік базаны қалыптастыру үшін материалдар беруге міндетті.

Экстремизмді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының азаматтары, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылықта болады.

Сот экстремистік ұйымдардың қатысушылары деп таныған немесе экстремистік іс-әрекеттер жасаған адамдар мемлекеттік қызметке, әскери қызметке және құқық қорғау органдарындағы қызметке кіруге шектелуі мүмкін (15-бап).

Заңды тұлғаның, сондай-ақ шетелдік және (немесе) халықаралық ұйымның құрылымдық бөлімшесінің (филиалы мен өкілдігінің) қызметі олар экстремизмді жүзеге асырған жағдайда Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген тәртіппен ұйымды тарату арқылы тоқтатылады немесе тыйым салынады.

Бұқаралық ақпарат құралының меншік иесінің немесе таратушысының қызметін осы бұқаралық ақпарат құралын пайдалана отырып экстремизм жүзеге асырылған жағдайда сот тоқтатады немесе тыйым салады.

Сот экстремизмді жүзеге асыру кезінде заңды тұлғаны тарату арқылы қызметке тыйым салу туралы шешім қабылдаған жағдайда оның құрылымдық бөлімшелері (филиалдары мен өкілдіктері) де таратылуға жатады.

Сот жеке тұлғалар бірлестігінің экстремизмді жүзеге асыруы кезінде оның қызметіне тыйым салу туралы шешім қабылдаған жағдайда оған жиналыстар мен басқа да бұқаралық іс-шараларды

ұйымдастыруға және өткізуге, сондай-ақ насихат пен үгітті жүзеге асыруға тыйым салынады (16-бап).

Осылайша, 1997 жылғы ҚР ҚК бойынша қылмыстық жауапкершілік 2002 жылғы 19 ақпанға дейін екі нормада – 167 және 233-баптарда көзделген. 2002 жылғы 19 ақпандағы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен ҚР ҚК 167-бабының 2-бөлігі ҚР ҚК 233-бабының 4-бөлігіне көшірілді.⁸¹

Бұл ретте, егер ҚР ҚК-нің 167-бабы Қазақ КСР ҚК-нің бұрын қолданыста болған 52-бабын ауыстырса, онда 233-бап Қазақстан Республикасының 1997 жылғы қылмыстық кодексінің жаңалығы болып табылса, егер бұрын қолданыста болған қылмыстық заңда тек мемлекет немесе қоғам қайраткерлеріне қарсы терроризм көріністері үшін жауапкершілік көзделсе, онда жаңа заң кез-келген адамға қатысты терроризмнің көрінісі үшін жауапкершілікті көздейді.

Бұдан басқа, 2002 жылғы 19 ақпанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне мынадай баптар енгізілді: «233-1-бап терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру», «233-2-бап террористік актіні құру, оған басшылық ету және оның қызметіне қатысу». Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 233 (терроризм) және 242-баптарына (терроризм актісі туралы жалған хабарлама) жауаптылықты көздейтін өзгерістер енгізілді.

Осылайша, 2014 жылғы ҚР ҚК-де террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікті құқықтық реттеу процесі іс жүзінде аяқталды, оның сипаттамасын экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасына арналған келесі бөлімде толығырақ қарастырамыз.

⁸¹<http://dvdzko.gov.kz> Діни экстремизмге қарсы күрестегі кешенді шаралар

Қазақстан Республикасының терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы заңнамасын қалыптастыруға шет елдерде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны дамыту үлкен мән берді.

Алғаш рет «экстремизм» термині және оның негізінде құрылған сөздер ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің заңнамасында ХХ ғасырдың 90-жылдарының басында пайда болды. 2000 жылы ТМД Үкімет басшыларының кеңесі ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес жөніндегі 2003 жылға дейінгі кезеңге арналған бағдарламасын қабылдады, ТМД Парламентаралық Ассамблеясы халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес мәселелері бойынша модельдік заңнамалық актінің жобасы әзірленді⁸².

Алайда, ТМД-ның «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» модельдік заңының қабылдануы белгіленген мерзімде болған жоқ. Нәтижесінде Ресей Федерациясында экстремистік көріністердің қаупі артып келе жатқан жағдайда «экстремистік әрекетке қарсы тұру туралы» 2002 жылғы 25 шілдедегі №114-ФЗ Федералдық заң қабылданды. Болашақта Ресей Заңы негізінде ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің 2009 жылғы 14 мамырдағы модельдік заңы әзірленді. № 32-9 «экстремизмге қарсы іс – қимыл туралы», сондай-ақ ТМД-ға қатысушы кейбір мемлекеттердің (атап айтқанда, Беларусь, Молдова, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан) ұлттық экстремизмге қарсы заңнамасы.

ТМД-ның бірқатар елдерінде (мысалы, Әзірбайжан, Түрікменстан, Өзбекстан, Армения және Украина) экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы арнайы заң әлі қабылданған жоқ, дегенмен бұл мемлекеттердің ұлттық заңнамасында «экстремизм» термині жиі кездеседі. Сонымен қатар, ТМД-ның кейбір елдерінде «экстремизм» ұғымының заңнамалық анықтамасының болмауы ол үшін заңды жауапкершілікті орнатуға кедергі болмайды.

⁸²Экстремизмге қарсы модельдік заң//ТМД - ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының 2009 жылғы 14 мамырдағы №32-9 қаулысы.

Мәселен, 1994 жылғы Өзбекстан Республикасы қылмыстық кодексінің 244.1 және 244.2-баптары діни экстремизм идеялары бар материалдарды тарату мақсатында, сондай-ақ экстремизм ұғымының мазмұнын ашпай, діни экстремистік ұйымдарды құру, басшылық ету, оларға қатысу үшін жауапкершілікті белгілейді.

Осыған ұқсас жағдай Әзірбайжанда байқалады, онда экстремизмді қолдауға қатысатын мемлекеттердің тізімі қалыптасады, бірақ бұл елдің ұлттық заңнамасында экстремизм ұғымы жоқ. Әзірбайжан Республикасы министрлер кабинетінің 2010 жылғы 25 маусымдағы қаулысы. №123 «Қылмыстық жолмен сатып алынған ақша қаражатын немесе өзге де мүлікті заңдастыруға, терроризмді қаржыландыруға, трансұлттық ұйымдасқан қылмысты, сондай-ақ Қарулы сепаратизмді, экстремизмді және жалдамалылықты қолдауға, қаржы құралдарын жүргізу кезінде сәйкестендіру мәліметтерін ашуды талап етпейтін есірткі құралдарының немесе психотроптық заттардың заңсыз айналымына болжамды қатысатын мемлекеттердің (аумақтардың) тізімін айқындау тәртібін бекіту туралы операциялар»⁸³.

Нәтижесінде құқық қолданушының «экстремизм» және «экстремистік ұйым» терминдерінің мағынасын бағалау үшін мүмкіндік тууы мүмкін. ТМД – ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының 1993 жылғы 23 мамырдағы «қауіпсіздік жолындағы ынтымақтастық туралы» қаулысы⁸⁴.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде «экстремизм» ұғымының анықтамасы заңнамалық түрде бекітілген:

- «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Беларусь Республикасының 2007 жылғы 4 қаңтардағы №203-3 Заңында»⁸⁵;

- Молдова Республикасының 2003 жылғы 21 ақпандағы №54-XV «экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» Заңы;⁸⁶

⁸³Модельный закон о противодействии экстремизму.// ТМД - ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының 2009 жылғы 14 мамырдағы №32-9 қаулысы.

⁸⁴Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ от 23 мая 1993 г. «О сотрудничестве во имя безопасности».

⁸⁵Закон Республики Беларусь от 4 января 2007 г. №203-3 «О противодействии экстремизму»

⁸⁶Закон Республики Молдова от 21 февраля 2003 г. №54-XV «О противодействии экстремистской деятельности»

- Кыргыз Республикасының 2005 жылғы 17 тамыздағы N 150 «экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» Заңы;⁸⁷

Тәжікстанға «экстремизмге қарсы күрес туралы» Тәжікстан Республикасының 2003 жылғы 8 желтоқсандағы N 69 Заңы.⁸⁸

ТМД елдерінің заңнамасы бойынша экстремизмнің анықтамасы Ресей Федерациясының 2002 жылғы ресейлік экстремизмге қарсы Заңының бастапқы редакциясындағы экстремистік қызмет ұғымына ұқсас.

Болашақта осы Заңның тұжырымдамалық аппараты айтарлықтай өзгерістерге ұшырады: ресейлік «экстремистік қызмет» ұғымының кейбір формалары алынып тасталды, басқалары өзгертілді, сонымен қатар жаңа формалар қосылды. Алайда, ТМД-ның басқа елдерінің экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы ұлттық заңдарына тиісті өзгерістер енгізілген жоқ.

Осының салдарынан ТМД – ға қатысушы бір мемлекеттің заңнамасы бойынша бір іс – әрекет экстремистік деп танылса, ал екіншісінде мұндай әрекет болып табылмайтын жағдай мүмкін болды. Мысалы, Беларусь Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабында 2007 жылы Ресейдің «экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» заңынан алынып тасталған «мемлекеттік билікті конституциялық емес жолмен басып алу немесе ұстап қалу», «заңсыз қарулы құралымдар құру» және «ұлттық ар-намыс пен қадір-қасиетті қорлау» сияқты экстремистік қызметтің нысандары көрсетілген.⁸⁹ Сонымен қатар, Молдова, Қазақстан және Тәжікстан заңнамасы бойынша экстремизм ұғымының өзіндік ерекшеліктері бар. Мәселен, «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы экстремизмнің дербес нысандары ретінде «қарулы көтерілісті

⁸⁷Закон Кыргызской Республики от 17 августа 2005 г. N 150 «О противодействии экстремистской деятельности»

⁸⁸Закон Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г. N 69 «О борьбе с экстремизмом».

⁸⁹Федеральный закон от 24 июля 2007 г. №211-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием государственного управления в области противодействия экстремизму».

ұйымдастыруды және оған қатысуды» және «рулық және таптық алауыздықты қоздыруды» бөліп көрсетеді.

Молдова Республикасының «экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабына сәйкес экстремистік қызмет нысандарына «лауазымды адамның өкілеттіктерін өз бетінше иемдену», «жаппай тәртіпсіздіктерді қоздыру» және «азаматтардың жынысына, көзқарастарына, саяси қатыстылығына, мүліктік жағдайына немесе әлеуметтік тегіне байланысты эксклюзивтілігін, артықшылығын немесе кемістігін насихаттау» жатады.⁹⁰

Тәжікстан заңнамасына сәйкес экстремистік қызмет түрлеріне «билік өкілеттіктерін беру» және «идеологиялық, саяси өшпенділік немесе араздық негізінде жаппай тәртіпсіздіктерді, бұзақылық әрекеттерді және вандализм актілерін жүзеге асыру» жатады.⁹¹

ТМД-ға қатысушы кейбір мемлекеттердің экстремизмге қарсы күрес жөніндегі заңнамасы декларативтік сипатта болады. Атап айтқанда, Беларусь мен Молдовада экстремизмге қарсы арнайы заңдар қабылданды және қолданылады, бірақ экстремистік қызметті жүзеге асыру үшін тікелей қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілік белгіленбеген.

ТМД-ның «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» модельдік заңы «экстремистік қызмет» ұғымына ТМД елдерінің ешқайсысында экстремистік деп танылмайтын басқа да әлеуметтік қауіпті әрекеттерді қамтиды

Атап айтқанда, оларға, біріншіден, осы лауазымды адамдардың заңды қызметіне кедергі жасау немесе мұндай қызметтің сипатын өзгертуге мәжбүрлеу не оны жүзеге асырғаны үшін кек алу мақсатында мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, сайлау комиссияларының, қоғамдық және діни бірлестіктердің немесе өзге де ұйымдардың жақын лауазымды адамдарына қатысты зорлық-зомбылық қолдану не оны қолдану қаупі жатады екіншіден, басқа

⁹⁰Закон Республики Молдова от 21 февраля 2003 г. №54-XV «О противодействии экстремистской деятельности»

⁹¹ Закон Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г. N 69 «О борьбе с экстремизмом».

қылмысты жасыру немесе оны жасауды жеңілдету мақсатында басқа адамдардың заңды әрекеттері үшін кек алу үшін қылмыс жасау (1-бап). Демек, ТМД-ға қатысушы мемлекеттер қажет болған жағдайда ұлттық экстремизмге қарсы заңнаманы жоғарыда көрсетілген нысандармен толықтыру арқылы экстремизм ұғымын кеңейте алады

ТМД-ның модельдік заңында, сондай-ақ Тәжікстан мен Молдованың экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңдарында «экстремистік қызмет» ұғымының тізбелік анықтамасынан басқа, оның маңызды белгілерін бөліп көрсету арқылы құрылған «экстремизм» ұғымының анықтамасы да бар. Мұндай тәсіл Ресей заңнамасына тән емес⁹².

Атап айтқанда, ТМД-ның 2-экстремизмге қарсы іс-қимыл моделі Заңының 1-бабында экстремизм деп «мемлекеттің конституциялық құрылысының негіздеріне және қауіпсіздігіне қол сұғу, сондай-ақ адам мен азаматтың құқықтық және (немесе) жалпы қабылданған әлеуметтік мінез-құлық нормалары мен ережелерін теріске шығару салдарынан жүзеге асырылатын құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін бұзу» түсініледі.

Тәжікстан Республикасының «Экстремизмге қарсы күрес туралы» заңында экстремизм «заңды және жеке тұлғалардың елдегі конституциялық құрылысты тұрақсыздандыруға, өзгертуге, билікті басып алуға және оның өкілеттіктерін иемденуге, нәсілдік, ұлттық, әлеуметтік және діни араздықты қоздыруға шақыратын іс-әрекеттердің экстремалды нысандарын білдіруі» деп түсініледі.⁹³ Алайда, экстремизм ұғымының ең ерекше анықтамасын Молдова заң шығарушысы ұсынған.

Молдова Республикасының «экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабына сәйкес экстремизм «экстремистік теориялар, идеялар немесе көзқарастар негізінде зорлық-зомбылық немесе радикалды шаралар арқылы өз

⁹² Никитин А. Г. Идеология экстремизма как угроза национальной безопасности России // Актуальные проблемы экономики и права. 2010. №3. 121 – 128 б.

⁹³ «О борьбе с экстремизмом». 2003 жылғы 8 желтоқсандағы N 69 Тәжікстан Республикасының Заңы

бағдарламасын енгізуге тырысатын кейбір саяси ағымдардың ұстанымы, доктринасы» деп түсініледі⁹⁴.

Осылайша, Молдова заңнамасына сәйкес, экстремизм тек заңсыз мінез-құлықты ғана емес, сонымен бірге идеологияны да білдіреді, бұл біздің ойымызша, қарастырылып отырған құбылыстың мәнін дәлірек көрсетеді.⁹⁵ Сонымен қатар, экстремизмнің идеология мен мінез – құлық ретіндегі бұл ұстаным ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы заңнамасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстарда көрініс тапты⁹⁶.

Сонымен қатар, ТМД елдерінің экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы бірқатар заңдарында экстремизмнің жекелеген түрлері де ерекшеленеді. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес, бұл елде саяси, ұлттық және діни сияқты экстремизмнің түрлері бар. Сонымен қатар, аталған экстремизм түрлерінің әрқайсысының өзіндік анықтамасы бар. Мысалы, саяси экстремизм «конституциялық құрылысты күштеп өзгерту, Қазақстан Республикасының егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмаушылығын және бөлінбейтіндігін бұзу, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру, билікті күштеп басып алу немесе билікті күштеп ұстап қалу, заңсыз әскерилендірілген құралым құру, басшылық ету және оған қатысу, қарулы бүлікті ұйымдастыру және оған қатысу, әлеуметтік, мүліктік алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылыққа немесе зорлық-зомбылыққа шақыруды қоздыру» деп түсіндіріледі. Қазақстан заңнамасы бойынша діни экстремизм «діни араздықты немесе алауыздықты, оның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты араздықты қоздыру,

⁹⁴«О противодействии экстремистской деятельности» 2003 жылғы 21 ақпандағы №54-XV Молдова Республикасының Заңы

⁹⁵Балымов Е.К. Особенности правового регулирования противодействия терроризму и экстремизму // «Құқықтың өзекті мәселелері: жетістіктері мен болашағы» халықаралық ғылыми –тәжірибелік конференция материалдарының жинағы-Ақтөбе 2017 ж.65-67 бб.

⁹⁶Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, адамгершілігіне немесе құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану» ретінде сипатталады.⁹⁷

Өзбекстан Республикасының заңнамасында тек діни экстремизм туралы айтылады, бірақ бұл терминнің мағынасы түсіндірілмеген.

ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы бойынша да өзіндік айырмашылықтары бар «экстремистік материалдар» ұғымының анықтамасы ерекше қызығушылық тудырады.

Біріншіден, ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңдарының ешқайсысы Ресей заңынан айырмашылығы Германияның Ұлттық социалистік жұмысшы партиясы мен Италияның фашистік партиясы басшыларының еңбектерін экстремистік материалдарға жатқызбайды.

Екіншіден, ТМД елдерінің экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы кейбір заңдарында, оның ішінде ТМД-ның «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» модельдік заңында экстремистік материалдардың қосымша белгілері көрсетілген.

Мәселен, «экстремизмге қарсы күрес туралы» Тәжікстан Республикасы Заңының 3-бабына сәйкес экстремистік сипаттағы материалдармен анонимді құжаттар танылуы мүмкін, ал «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Беларусь Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес экстремистік материалдарға тек сол ақпараттық өнімдер (баспа, аудио, аудиовизуалды және басқа да ақпараттық хабарламалар және (немесе) материалдар) сот шешімі негізінде экстремистік деп танылған плакаттар, транспаранттар және өзге де көрнекі үгіт, жарнамалық өнім жатады⁹⁸.

ТМД-ның «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» модельдік заңының 1-бабы оған әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, этникалық

⁹⁷ Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31 Заңы. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2005 ж., №5, 3-құжат.

⁹⁸ «О борьбе с экстремизмом». 2003 жылғы 8 желтоқсандағы N 69 Тәжікстан Республикасының Заңы

немесе діни артықшылықты негіздейтін немесе ақтайтын жарияланымдар, сондай-ақ тыйым салынған экстремистік ұйымдардың ресми материалдары сияқты объектілерді қосу есебінен экстремистік материалдар ұғымына кең түсінік береді⁹⁹.

Сонымен қатар, Ресейдің экстремистік қызметке қарсы заңнамасының тұжырымдамалық аппараты жаңартылуда, бұл ТМД-ның басқа елдерінің ұлттық экстремизмге қарсы заңнамасына өзгерістер енгізуге әкеледі.

Атап айтқанда, 2012 жылдың соңында Ресейдің экстремизмге қарсы заңы тағы бір бағалау тұжырымдамасымен толықтырылды – «экстремистік ұйымның символикасы», оған қатысты заңда көзделген негіздер бойынша сот экстремистік қызметті жүзеге асыруға байланысты қызметті жою немесе тыйым салу туралы заңды күшіне енген шешім қабылдаған ұйымның ресми тіркелген символикасы түсініледі. Ресейдің экстремизмге қарсы заңының 1-бөлігі «экстремистік ұйымның символикасы» ұғымының анықтамасын ғана ашады, дегенмен Ресей Федерациясының әкімшілік кодексінің 20.3-бабының 1-бөлігі экстремистік ұйымдардың атрибуттары мен символикасын көпшілік алдында көрсету үшін әкімшілік жауапкершілікті белгілейді. Екіншіден, экстремистік ұйымдар құқыққа қарсы қызметті символикасыз жүзеге асыра алады, ресми тіркелмеген символизмге ие бола алады немесе құқық бұзушылық жасаған сайын ресми тіркелген символизмді өзгерте алады. Үшіншіден, экстремистік ұйым өзінің қандай да бір атрибутикаға немесе символизмге жататындығын жоққа шығаратын немесе, керісінше, жаңа символизм мен атрибутиканы дамытатын жағдай туындауы мүмкін, оны көпшілік алдында көрсету сот шешімімен шектелуі керек. Сондықтан ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс қимыл туралы заңнамада экстремистік ұйымның атрибуттары мен рәміздері ұғымдарының айқын белгілерін бекіту қажет сияқты.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің заңнамасы бойынша «экстремистік ұйым» ұғымын салыстырмалы – құқықтық талдау

⁹⁹Модельный закон о противодействии экстремизму. // 2009 жылғы 14 мамырдағы ТМД - ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының №32-9 қаулысы.

да қызығушылық тудырады. «Экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы» федералдық заңның 1-бабына сәйкес экстремистік ұйым деп қоғамдық немесе діни бірлестік немесе басқа ұйым түсініледі, оларға қатысты сот экстремистік қызметті жүзеге асыруға байланысты қызметті жою немесе тыйым салу туралы заңды күшіне енген шешім қабылдады.

Беларусь Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 1-бабына сәйкес экстремистік ұйым деп экстремистік ұйымның қаражаты есебінен өзінің қызметтік өкілеттіктерін пайдалана отырып, экстремистік қызметті қаржыландыратын лауазымды адам да түсінілуі мүмкін¹⁰⁰.

Қазақстандық заң шығарушы экстремистік ұйымды заңды тұлға, экстремизмді жүзеге асыратын және сот экстремистік деп таныған жеке және (немесе) заңды тұлғалардың бірлестігі ретінде түсіндіреді.

Молдова заң шығарушысы экстремистік ұйым бұқаралық ақпарат құралы бола алады деп нақты айтады. Яғни, ТМД елдеріндегі экстремистік ұйым ұғымын түсіндіру айтарлықтай ерекшеленеді және ұлттық заңнамаға байланысты өз мазмұнымен толтырылуы мүмкін.

Осылайша, ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы тұжырымдамалық-терминологиялық талдау негізінде мынадай проблемаларды бөліп көрсетуге болады: біріншіден, ТМД шеңберінде экстремизмге қарсы іс-қимылдың толыққанды құқықтық негізінің болмауы.

ТМД-ға қатысушы 11 мемлекеттің бесеуінде экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы арнайы заңдар жоқ, дегенмен олардың әрқайсысының заңнамасында экстремизм туралы айтылады немесе бұл әрекет үшін заңды жауапкершілік белгіленеді; екіншіден, экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың тұжырымдамалық аппаратының сәйкес келмеуі.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің модельдік және ұлттық заңнамасында «экстремизм», «экстремистік қызмет», «экстремистік ұйым», «экстремистік материалдар» ұғымдарын айқындауға әртүрлі тәсілдер бар; үшіншіден, ТМД елдерінің

¹⁰⁰«О противодействии экстремизму» 2007 жылғы 4 қаңтардағы №203-3 Беларусь Республикасының Заңы

экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнамадағы бағалау ұғымдарының саны көп.

Құқық қолданушы осы немесе басқа ұғымды аша отырып, тек ол туралы өзінің жеке идеяларын, бұл экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы кеңейту арқылы түсіндіруге және құқық бұзушылық оқиғасын өз бетінше анықтауға әкелуі мүмкін; төртіншіден, ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың декларативті сипатын басшылыққа алады.

Бір жағынан, ТМД – ға қатысушы бірқатар мемлекеттерде арнайы экстремизмге қарсы заңдар қабылданды және қолданылады, екінші жағынан, экстремистік қызметті жүзеге асыру үшін тікелей заңды жауапкершілік белгіленбеген.

ТМД- ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының да, ТМД елдерінің өздері де экстремистердің қызметін уақтылы анықтау, алдын алу және жолын кесу мақсатында экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы модельдік және ұлттық заңнаманы үйлестіру және біріздендіру бойынша жоспарлы бірлескен жұмыс қажет сияқты.

Қазіргі жағдайда пайдалы болуы мүмкін экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі шет мемлекеттердің заңнамалық базасы үлкен қызығушылық тудырады. Шет елдердің көпшілігінде нәсілшілдік сөйлеуге, насихаттауға және арандатушылық мәлімдемелерге тыйым салатын, олардың нәсіліне немесе этникалық тегіне, дініне, түсіне, ұлтына байланысты адамдарға немесе адамдар тобына жеккөрушілік білдіретін заңдар бар. Зерттеушілердің пікірінше, Канадада, Данияда, Францияда, Германияда және Нидерландыда діни дұшпандық пен сенушілердің діни сезімдерін қорлауға тыйым салатын заңдарды қолдану тәжірибесі (бірқатар елдерде бұл әрекеттер *hatespeech* – «дұшпандық сөйлеу» деп аталады) – барлық жерде бұл заңдар адамның қадір-қасиетін қорғау қажеттілігіне бағытталған және қылмыстық және азаматтық жауапкершілікті қамтамасыз ете отырып, белсенді түрде қолданылады¹⁰¹.

¹⁰¹Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

Канада, Франция, Дания және Нидерланды заңдары нәсілдік, ұлттық немесе этникалық ортақтықты біріктіретін топтармен қатар діни топ мүшелерін қорғауды қамтамасыз етеді. Канадада, Нидерландыда діни сезімдерді қорлағаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы заң бар.

Германия 80-ші жылдардың ортасында экстремистік ұйымдардың кез-келген қызметіне тыйым салатын конституцияда арнайы түзетулер бар. Германия Федеративтік Республикасының негізгі заңында ешкімге дін, діни немесе саяси көзқарастар негізінде зиян келтірілмейтіні немесе артықшылық берілмейтіні атап көрсетілген; діни сенім, ар-ождан бостандығы және діни сенім мен дүниетаным бостандығына қол сұғылмайды; мемлекет діни әдет-ғұрыптардың кедергісіз орындалуына кепілдік береді; мақсаттары мен қызметі қылмыстық заңдарға қайшы келетін немесе конституциялық құрылысқа, халықтар арасындағы өзара түсіністік идеяларына қарсы бағытталған бірлестіктерге тыйым салынады; азаматтық және саяси құқықтарды пайдалану, мемлекеттік қызметте алынған құқықтар сияқты мемлекеттік лауазымдарға қол жеткізу конфессиялық дінге тәуелді емес (3, 4, 9, 33-баптар).¹⁰² ГФР қылмыстық кодексінде үш жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы немесе азаматтар мен діни қоғамдардың дінін қорлағаны үшін, сондай-ақ егер мұндай әрекеттер қоғамдық тәртіпті бұзуға әкеп соқтырса, діни әдет-ғұрыптарды, культтарды орындауға кедергі келтіргені үшін ақшалай айыппұл қарастырылған (130, 166, 167-баптар).¹⁰³ АҚШ-та экстремизмнің әртүрлі көріністеріне қарсы күрес мемлекеттің ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды міндеттерінің бірі болып жарияланды. Бұл ретте қарулы экстремизм үкіметті және қоғамды мәжбүрлеу немесе қорқыту, саяси, діни немесе идеологиялық мақсаттарға қол жеткізу үшін күшпен заңсыз пайдалану немесе қорқыту, адамдарға немесе мүлікке қарулы зорлық-зомбылық ретінде айқындалады¹⁰⁴.

¹⁰²Конституция Германии (Негізгі заң) 1949 – М., 2003 ж. – 886.

¹⁰³Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

¹⁰⁴Бирюков В.В. Еще раз об экстремизме // Адвокат. – 2006. – № 12. – 29 б.

1988 жылы Италияның жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексі жарық көрді, онда сот төрелігі мен жеке құқықтарды қорғаудың конституциялық принциптерін сақтау қажеттілігі атап өтілді. Италияның жаңа ҚІЖК-де ұлттық немесе діни араздық, кемсітушілік идеяларын насихаттайтын ұйымдарды құруға және олардың қызметіне тыйым салынады, ұйымдастырушылар, қатысушылар және оларға жәрдемдесетін адамдар үшін жаза шаралары белгіленеді, сондай-ақ қоғамдық орындарда және митинглерде тыйым салынған эмблемалар мен рәміздерді көрсеткені үшін қылмыстық жауапкершілік белгіленеді¹⁰⁵.

Үндістанда 1988 жылы қылмыстық кодекс 153а-баппен толықтырылды, ол «Үндістан азаматтарының әртүрлі таптары» арасында араздық немесе жеккөрушілік тудырғаны үшін жауапкершілікті белгіледі¹⁰⁶.

Жапония конституциясында барлық адамдар заң алдында тең және нәсіліне, дініне, жынысына, әлеуметтік жағдайына, сондай-ақ шығу тегіне байланысты саяси, экономикалық және әлеуметтік қатынастарда кемсітуге болмайтындығы атап көрсетілген; ой мен ар-ождан бостандығы бұзылмауы керек және барлығына кепілдік берілмейді; діни ұйымдардың ешқайсысы мемлекеттен ешқандай кемсітуге міндетті емес және саяси билікке ие бола алмайды; ешкім кез-келген діни актілерге, мерекелерге, рәсімдерге немесе рәсімдерге қатысуға мәжбүр бола алмайды; мемлекет және оның органдары діни оқыту мен қандай да бір діни қызметті жүргізуден бас тартуға тиіс (14, 19, 20-баптар). Айта кету керек, Еуропаның жетекші бес мемлекеті — Испания, Англия, Германия, Франция, Италия — бір-бірімен «заңды репрессиялық стратегия» деп аталатын нәрсені дамытуға келісті. Бұл мемлекеттер төтенше жағдай деп аталатын заңнаманы қабылдады, сондай-ақ қолданыстағы және қолданыстағы заңнамаға құрылымдық өзгерістер енгізді. Сонымен қатар, Еуропада терроризмге қарсы заңнаманы құру немесе құру бойынша жұмыстың басталуымен,

¹⁰⁵ЛопасГаридо Диего. Терроризм, политика и право. - Мадрид, 1987.

¹⁰⁶Никифоров Б.С. Уголовное законодательство Республики Индии. - М.: ГИЮЛ, 2006. – 256 б.

кейіннен «жаңа құқықтық мәдениет» деп аталатын нәрсе қалыптаса бастады¹⁰⁷.

Осылайша, келесі тұжырымдарды жасауға болады.

1. ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы тұжырымдамалық-терминологиялық талдау негізінде келесі мәселелерді бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, ТМД шеңберінде экстремизмге қарсы іс-қимылдың толыққанды құқықтық негізінің болмауы. ТМД-ға қатысушы 11 мемлекеттің бесеуінде экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы арнайы заңдар жоқ, дегенмен олардың әрқайсысының заңнамасында экстремизм туралы айтылады немесе бұл әрекет үшін заңды жауапкершілік белгіленеді.

Екіншіден, экстремистік қызметке қарсы заңнаманың тұжырымдамалық аппаратының сәйкессіздігі. ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің модельдік және ұлттық заңнамасында «экстремизм», «экстремистік қызмет», «экстремистік ұйым», «экстремистік материалдар» ұғымдарын анықтауға әртүрлі тәсілдер бар.

Үшіншіден, ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнамадағы бағалау ұғымдарының көптігі. Құқық қолданушы осы немесе басқа ұғымды аша отырып, тек ол туралы өзінің жеке идеяларын басшылыққа алады, бұл экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы кеңейтілген түсіндіруге және құқық бұзушылық оқиғасын ерікті түрде анықтауға әкелуі мүмкін.

Төртіншіден, ТМД елдерінің экстремистік қызметіне қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың декларативті сипаты

2. Экстремистердің қызметін уақтылы анықтау, алдын алу және жолын кесу мақсатында экстремистік қызметке қарсы іс – қимыл туралы модельдік және ұлттық заңнаманы үйлестіру және біріздендіру бойынша ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының да, ТМД елдерінің де жоспарлы бірлескен жұмысы қажет.

¹⁰⁷Конвенции по борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 23.09.1971), ГАРАНТ – анықтамалық құқықтық жүйе5.5е нұсқа

2 ДІНИ-ЭКСТРЕМИСТІК ЖӘНЕ ТЕРРОРИСТІК БАҒЫТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1 Қазақстан Республикасындағы діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық Кодексінің 3-бабында алғаш рет заң шығарушы құқық қорғау және арнайы органдардың жұмысын едәуір жеңілдеткен террористік (ҚР ҚК 3-бабының «30») тармағы) және экстремистік (ҚР ҚК 3-бабының «39») тармағы) Қазақстан Республикасы қылмыстың осы түрлеріне қарсы іс-қимыл жасаған кезде қылмыстардың тізбесін нақты айқындады.¹⁰⁸

Мақалалардың шектеулі санының болуын, сондай-ақ олардың қоғамдық қауіптілігінің артуын ескере отырып, террористік және экстремистік қылмыстарға қатысты әрбір жеке бапты олардың ҚР ҚК Ерекше бөлігінің басшыларына, сондай-ақ қылмыс санаттарының нақты тобына қатынасы тұрғысынан талдаймыз.

Террористік қылмыстардың келесі сипаттамасын алуға болады:

1) террористік қылмыстар ҚР ҚК Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларына жатады: а) ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» тарауы – 3 құрам; б) ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауы – 3 құрам; «қылмыстық құқық

¹⁰⁸Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 ақпандағы № 552-IV Заңы. // Құқық қорғау органдары: заңнамалық актілер жинағы.- Алматы: заңгер, 2019, -256 б.

бұзушылықтар» тарауы «қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар» – 9 құрам.

2) ҚР ҚК – нің аталған баптарының санаттары бойынша ауырлығы төмен қылмыстар-жок; ауырлығы орташа қылмыстар – жок; ауыр қылмыстар – 12 құрам; аса ауыр қылмыстар-11 құрам ұсынылған.

3) жаза түрлері бойынша: ең көп жаза 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру; өмір бойы бас бостандығынан айыру – 4 рет; өлім жазасы – 4 рет кездеседі.

Азаматтықтан айыру жазаның қосымша түрі ретінде 8 бапта көзделген.

Экстремистік қылмыстар тобына ҚР ҚК Ерекше бөлігінің баптарында көзделген 12 құрам кіреді: ҚР ҚК «әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру» 174-бабы «бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» 4-тарауына жатады, ең жоғары жаза – 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру (1,2-бап ҚР ҚК 174-бабы ауыр қылмыс, ҚР ҚК 174-бабы 3-бөлігі аса ауыр қылмыс); 179 «билікті басып алуды немесе ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту» ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауына жатады, ең жоғары жаза – 7 жылға дейін бас бостандығынан айыру (1-Б., ҚР ҚК 179-б. 2, 4-б. ауыр қылмыс, ҚР ҚК 179-б. 3-б. аса ауыр қылмыс); ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің 180 бабы «сепаратистік әрекет» «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауына жатады, ең жоғары жаза-15 жылға дейін бас бостандығынан айыру (1-бөлім, 2-бөлім.ҚР ҚК 180-бабы ауыр қылмыс, ҚР ҚК 180-бабы 3-бөлігі аса ауыр қылмыс), азаматтықтан айыру көзделген; ҚР ҚК 181 бабы «қарулы бүлік» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауына жатады ең жоғары жаза-17 жылға дейін бас бостандығынан айыру азаматтығынан айыру көзделген (181-баптың 1-бөлігі, 2-бөлігі аса ауыр қылмыс); 182-

бап «экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «конституциялық құрылыс және мемлекет қауіпсіздігі негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауына жатады, ең жоғарғы жаза-17 жылға дейін бас бостандығынан айыру, азаматтықтан айыру көзделген (ҚР ҚК 182-бабы ауыр қылмыс, ҚР ҚК 182-бабы 1-бөлігі, 3-бөлігі аса ауыр қылмыс); ҚР ҚК 184-бабы «Диверсия» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «конституциялық құрылыс және мемлекет қауіпсіздігі негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауына жатады ең жоғары жаза-20 жылға дейін бас бостандығынан айыру, азаматтықтан айыру көзделген (аса ауыр қылмыс); 258 «террористік немесе экстремистік қызметті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де жәрдемдесу» ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің «қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 10-тарауына жатады; ең жоғары жаза-12 жылға дейін бас бостандығынан айыру (ҚР ҚК 258-бабы 1-бөлігі,2-бөлігі ауыр қылмыс); ҚР ҚК-нің 259-бабы «террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 10-тарауына жатады, ең жоғары жаза-10 жылға дейін бас бостандығынан айыру (ҚР ҚК 259-бабының 1-бөлігі ауыр қылмыс, ҚК 259-бабының 2-бөлігі ҚР ҚК-нің 260-бабы «Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру» ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің «қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 10-тарауына жатады; ең жоғары жаза-7 жылға дейін бас бостандығынан айыру (ауыр қылмыс); ҚР ҚК – нің «заңсыз әскерилендірілген құралымды ұйымдастыру» 267-бабы ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің «қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 10-тарауына жатады; ең жоғары жаза-7 жылға дейін бас бостандығынан айыру(1-бөлім. ҚР ҚК 267-бабы ауыр қылмыс; ҚР ҚК 267-бабы 2-бөлігі орташа ауыр қылмыс); 404 бабы «ҚР ҚК заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктерді құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «басқару

тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 16-тарауына жатады, ең жоғары жаза – 6 жылға дейін бас бостандығынан айыру (ҚР ҚК 404-бабының 1,2,3-бөлігі ауыр қылмыс); 405-бап «қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу» ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 16-тарауына жатады, ең жоғары жаза – 6 жылға дейін бас бостандығынан айыру (ҚР ҚК 405-бабының 1-бөлігі ауыр қылмыс, ҚР ҚК 404-бабының 2-бөлігі-онша ауыр емес қылмыс).

Жоғарыда келтірілген деректерді қорытындылай келе экстремистік қылмыстардың келесі сипаттамасын алуға болады:

1) экстремистік қылмыстар ҚР ҚК Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларына жатады: а) ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» тарауы – 1 құрам; б) ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауы – 5 құрам; «қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауы қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы құқық бұзушылықтар «ҚР ҚК Ерекше бөлігі – 4 құрам; 16 ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауы-2 құрам;

2) ҚР ҚК – нің аталған баптарының санаттары бойынша ауырлығы төмен қылмыстар-1 құрам; ауырлығы орташа қылмыстар-1; ауыр қылмыстар – 9 құрам; аса ауыр қылмыстар-6 құрам ұсынылды;

3) жаза түрлері бойынша: ең көп жаза 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру; өмір бойы бас бостандығынан айыру көзделмеген; өлім жазасы – көзделмеген.

Азаматтықтан айыру жазаның қосымша түрі ретінде 4 бапта көзделген.

Көріп отырғаныңыздай, заң шығарушы террористік және экстремистік қылмыстарды анықтауға ерекше жақындады. Яғни, бұл қылмыстардың ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларында таралуына назар аударылады. Бұл ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігін құру тұрғысынан өте сәтті емес,

өйткені оның негізінде ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің барлық 18 тарауын қалыптастыру жүргізілген рулық объект туралы сөз болып отыр. Содан кейін әділ сұрақ туындауы мүмкін немесе рулық объект ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің тарауларын қалыптастыру кезінде нақты көрсетілмеген немесе 1997 және 2014 жылдардағы ҚР ҚК құрастырушылары оларды құрастыру кезінде қате жіберген болуы мүмкін.

Террористік қылмыстар ҚР ҚК Ерекше бөлігінің үш тарауында, ал экстремистік қылмыстар ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 4 тарауында, ал ҚР ҚК 3-бабының «30» және «39» тармақтарында олар бірыңғай тізімде көрсетілген.

Сонымен қатар, террористік және экстремистік қылмыстардың ҚР ҚК Ерекше бөлігінің белгілі бір тарауларына қатыстылығы іс жүзінде сәйкес келеді (ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 4, 5, 10-тараулары), экстремистік қылмыстар үшін ерекшелік ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 16-тарауы болып табылады, онда заң шығарушы екі бапты (404 бабы «заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу», 405 бабы «ҚР ҚК «39» тармағында көрсетілген «Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін қоғамдық ұйымдастыру және оған қатысу»).

Бір қызығы, заң шығарушының 184-баптың «Диверсия», 258 «Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік», 259 «Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру» және 260 «террористік немесе экстремистік даярлықтан өту» деген төрт құрамды қалай қайталағанын байқамау мүмкін емес ҚР ҚК бір мезгілде террористік және экстремистік қылмыстарға қатысты.

Сондықтан, біз жоғарыда көрсеткен ғалымдардың террористік және экстремистік қылмыстарды қарау кезіндегі ұсыныстарына сүйене отырып, террористік және экстремистік қылмыстардың ең оңтайлы тобын ұсыну. «Террористік» және «экстремистік» қылмыстардың атауын «террористік» және «экстремистік» бағыттағы қылмыстар деп атай отырып, оларды

өзгерту дәлірек болады. Бұл қылмыс тобы тікелей террористік немесе экстремистік қылмыс емес. Сонымен қатар, қылмыстардың төрт құрамы террористік және экстремистік қылмыстар тізімінде қайталанады, бұл оларды аралас қылмыстарға жатқызуға негіз береді. Сонымен, біз ұсынған дәлелдерді ескере отырып, біз террористік және экстремистік қылмыстарды топтастырудың өз нұсқасын ұсына аламыз.

Террористік қылмыстар (террористік бағыттағы қылмыстар) үшін топтастыру ұсынылады:

- 1) тікелей мақсаттағы террористік қылмыстар тобы;
- 2) жанама мақсаттағы террористік қылмыстар тобы;
- 3) террористік және аралас мақсаттағы қылмыстар тобы.

Дәл осындай топтарды экстремистік қылмыстар үшін де жасауға болады (экстремистік бағыт):

- 1) тікелей мақсаттағы экстремистік қылмыстар тобы;
- 2) жанама тағайындалған экстремистік қылмыстар тобы;
- 3) аралас мақсаттағы экстремистік қылмыстар тобы.

Айта кету керек, қылмыстың әрбір нақты құрамы өзіне ғана тән сипаттамаларға ие, олардың болуы осы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілікке тартуға негіз болады. Сондықтан, біздің ойымызша, террористік және экстремистік қылмыстардың тән белгілерін ашу үшін оның объективті белгілерін, осы қылмыстар тобының объективті жағын және субъективті жағын, осы қылмыстар тобының субъектісі мен субъективті жағын сипаттайтын субъективті белгілерді ашу керек.

Террористік және экстремистік қылмыстардың тиістілігіне сүйене отырып, біз зерттеп жатқан құрамдар табылған ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің тарауларына жалпы сипаттама жасаймыз.

Қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің анықтамасына ерекше назар аудару керек (бұл қылмыстық құқық бұзушылық бағытталған, яғни қылмыстық заңмен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын қоғамдық қатынастар) және оның түрлері: жалпы (қылмыстық заңмен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын барлық қоғамдық қатынастардың жиынтығы.), рулық (қылмыстық заңмен қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын қоғамдық қатынастар тобы. ҚР ҚК-нің ерекше бөлігін жүйелеу критерийі ретінде қызмет етеді) және тікелей қол сұғушылық объектісі (бұл қылмыстық құқық

бұзушылық жасау нәтижесінде зиян келтірілетін нақты қоғамдық қатынас).¹⁰⁹

ҚР ҚК Ерекше бөлігінің «бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» деген 4-тарауын қараудан бастайық, оған 3 террористік қылмыс (ҚР ҚК «жалдамалылық» деген 170-бап; ҚР ҚК «жалдамалыларды дайындайтын базалар (лагерьлер) құру» деген 171-бап; «халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау» деген 173-бап ҚР ҚК және 1 экстремистік қылмыс «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тептік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру» 174-бабы жатады.

Қазіргі кезеңде аталған қылмыстардың қаупі айтарлықтай артып келеді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін алғаш рет геноцидке және соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын бұзуға байланысты қылмыстар пайда болды. Халықаралық қылмыстарға қарсы күресте мемлекеттер қызметінің құқықтық негізі халықаралық қылмыстық құқық болып табылады. Бүгінгі таңда әлемде Халықаралық қылмыстар мен халықаралық сипаттағы қылмыстық қылмыстар үшін қылмыс пен жазалану туралы үш жүзден астам халықаралық шарттар жасалды. Құқықтық мемлекеттің құрылысын бекітіп, халықаралық қоғамдастықтың мүшесі ретінде Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін нығайта отырып, жоғарыда аталған қылмыстарға қарсы күрес жөніндегі көптеген халықаралық конвенцияларға әлі де қосылуға тура келеді. Сонымен қатар, бұл бағытта көп нәрсе жасалды.

Мәселен, 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде алғаш рет заң шығарушы 2014 жылғы ҚР ҚК-де сақталған бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар туралы дербес тарауды бөліп көрсетті, бұл ұлттық қылмыстық заңнаманы халықаралық конвенцияларға және дәстүрлі түрде санатқа жататын қол сұғушылықтарға қарсы күрес жөніндегі өзіне алған міндеттемелерге сәйкес келтірді халықаралық қылмыстар деп аталады.

¹⁰⁹Т.К. Акимжанов және т.б. Альбом схем по уголовному праву Республики Казахстан.. Жалпы бөлім: оқу құралы / Т.К. Акимжанов, Б.А.Торгоутова, А.Е. Рысалдиева.- Алматы: «Тұран» университеті, 2018, -173 б.

Заң әдебиеттерінде анықталғандай, халықаралық қылмыстар – адамзат өркениеті үшін бейбітшілікті қамтамасыз ету, жеке тұлғаны қорғау және тұтастай алғанда халықаралық қоғамдастықтың өмірлік маңызды мүдделері үшін іргелі маңызы бар халықаралық құқықтың қағидаттары мен нормаларын аса қауіпті бұзушылықтар деп танылады.¹¹⁰

Халықаралық құқықтағы бейбітшілік пен адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар үшін жауапкершілік нормаларының қайнар көздері: Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуына кінәлі Германиядағы негізгі әскери қылмыскерлер дел жөніндегі халықаралық әскери трибуналдың Жарғысы, сондай-ақ Токио халықаралық әскери трибуналының жарғысы болып саналады. Бұл жарғыларда адамзатқа қарсы қылмыстардың анықтамасы болмағанына қарамастан, оларда мұндай әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершіліктің негіздері тұжырымдалған, сондай-ақ олардың жіктелуі келтірілген.

Нюрнберг трибуналының Жарғысының 6-бабына сәйкес, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарға қылмыстық әрекеттердің үш тобы жатады:

1) бейбітшілікке қарсы қылмыстар: жоғарыда аталған әрекеттердің кез келгенін жүзеге асыруға бағытталған халықаралық шарттарды, келісімдерді немесе куәліктерді бұза отырып, агрессивті соғысты немесе соғысты жоспарлау, дайындау, бастау және жүргізу немесе жалпы жоспарға немесе қастандыққа қатысу;

2) Әскери қылмыстар, атап айтқанда: соғыс заңдарын немесе әдет-ғұрыптарын бұзу (басып алынған аумақтың бейбіт тұрғындарын өлтіру, азаптау немесе құлдыққа алу немесе басқа мақсаттар үшін: әскери тұтқындарды немесе теңіздегі адамдарды өлтіру немесе азаптау; кепілге алынған адамдарды өлтіру; қоғамдық немесе жеке меншікті тонау; әскери негізсіз қалалар мен ауылдарды мағынасыз жою және басқа да қылмыстар.

3) адамзатқа қарсы қылмыстар, атап айтқанда: соғысқа дейін немесе соғыс кезінде бейбіт тұрғындарға қатысты жасалған кісі өлтіру, жою, құлдыққа салу және басқа да қатыгездіктер немесе саяси, нәсілдік немесе діни себептермен немесе трибуналдың

¹¹⁰Панов В.П. Международное уголовное право. Оқу құралы.М.: Инфра-М., 1997.53 б.

юрисдикциясына жататын кез келген қылмысқа байланысты кудалау, бұл әрекеттер болған-болмағанына қарамастан елдің мемлекетішілік құқығын бұзу арқылы олар жасалған немесе жасалмаған.¹¹¹

Бұл классификация Токио халықаралық әскери трибуналының Жарғысында (1946) қайта шығарылды.¹¹²

Сондай-ақ, 1947 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 177 қарарында халықаралық құқық комиссиясына бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар туралы кодекстің жобасын жасауды тапсырғанын атап өткен жөн (арнайы әдебиеттерде бұл қылмыстардың жаңа ресми атауы осы уақытқа қатысты екендігі көрсетілген). Аталған жоба бойынша жұмыс он жылдан астам уақыт бойы жүргізілді және тек 1991 жылы Халықаралық құқық комиссиясы өзінің 43 сессиясында БҰҰ Бас Хатшысы арқылы елдердің үкіметтеріне талқылау үшін жіберілген осы кодекстің жобасын бірінші оқылымда алдын ала қабылдады.

Қалыптасқан практика бойынша халықаралық-құқықтық актілерде іс-әрекеттің қылмыстылығы айқындалады, бірақ оларды жасағаны үшін санкция көрсетілмейді, сондықтан осы кодекс те құрылды. Әдетте, әдебиеттерде халықаралық қылмыстар үшін жазаның нақты түрлері мемлекетішілік қылмыстық заңнамаға сәйкес қолданылуы керек деп айтылады.

Нюрнберг Жарғысымен салыстырғанда адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар кодексінің жобасы осы қылмыстардың ауқымын едәуір кеңейтеді.

Мысалы, халықаралық қылмыстардың тізімі Халықаралық қылмыстық сот жарғысы жобасының 20-бабында келтірілген. Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың жоғарыда келтірілген жіктелімдері даулы.

Б.В.Здравомысловтың редакциясымен Ресей Федерациясының Қылмыстық заңының Ерекше бөлігінің бұл жіктеу бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар кодексінің жобасында келтірілгеннен гөрі даулы болып табылады және ең

¹¹¹Нюрнбергский процесс. 2 томдық материалдар жинағы. - М., 1952. - Т.1. - 1132. 16 б.

¹¹²Рагинский М.Ю., Розенблит С.Я. Международный процесс главных японских военных преступников, М., 1950, 221-225 б.

алдымен, бұл жіктеуде халықаралық сипаттағы қылмыстар да бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарға жатқызылғандықтан оқулықтың авторларымен келісуге болады. Жаңа ҚР Қылмыстық кодексінде, мұндай қылмыстар туралы көптеген нормалар бар. Бұл жауапкершілік туралы баптар: жалған ақша мен бағалы қағаздарды жасау немесе сату; кепілге алу; есірткі заттарының заңсыз айналымы; әуе кемесін ұрлау және басқалар.

Заң шығарушы осы тарауға қылмыстың он бес түрін енгізді. Олардың ішінде 1997 жылғы бұрынғы ҚК-де тоғыз мақала болды: агрессивті соғысты жоспарлау, дайындау, ашу немесе жүргізу (ҚК-нің 160-бабы), агрессивті соғысты бастауға насихаттау немесе жария шақыру (ҚК-нің 161-бабы), жаппай қырып-жою қаруын өндіру, сатып алу немесе өткізу (ҚК-нің 162-бабы), тыйым салынған құралдар мен әдістерді қолдану соғыс жүргізу (ҚК 163-бабы), геноцид (ҚК 168-бабы), экоцид (ҚК 169-бабы), жалдамалылық (ҚК 170-бабы), шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу (ҚК 172-бабы), халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау (ҚК 173-бабы), әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, таптық немесе діни алауыздық (ҚК 174-бабы).

Адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың бес түрі жаңа болып табылады: соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын бұзу (ҚК 164-бабы), қарулы қақтығыстар кезінде халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын қылмыстық бұзу (ҚК 165-бабы), қарулы қақтығыс кезінде әрекетсіздік не қылмыстық бұйрық беру (ҚК 166-бабы), халықаралық шарттармен қорғалатын белгілерді заңсыз пайдалану (ҚК 167-бабы), жалдамалыларды даярлау базаларын (лагерьлерін) құру (ҚК 171-бабы).

Осы жаңа тарауды бөліп көрсету осы қылмыстарға қол сұғудың жалпы рулық объектісіне – адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне, яғни халықаралық құқық нормаларын сақтау нәтижесінде қалыптасатын және мемлекеттер мен халықтардың өмір сүру негіздерін, сондай-ақ халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі принциптерін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарға негізделген.

Талданатын қылмыстар тобының кейбір құрамдарының міндетті белгілеріне қылмыс тақырыбы жатады. Айта кету керек,

адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігі объектісі болып табылатын барлық дерлік қылмыстардың құрамы дизайн бойынша қылмыстардың ресми құрамы болып табылады. Көрсетілген құрамдардың объективті жағы міндетті белгі ретінде қоғамға қауіпті іс-әрекет жасауды қамтиды. Бұл ретте, қоғамдық қауіпті зардаптардың басталуы қылмыстық құқық бұзушылық құрамынан тыс болады. Жалдамалылықтың біліктілік құрамдары (с. ҚК 4-бабы 170-бабы), халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдар мен ұйымдарға шабуыл жасау (ҚК 173-бабы 3-бөлігі), сондай-ақ әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни араздықты қоздыру.

Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы барлық дерлік қылмыстарды жасау кінәлілердің белсенді әрекеттерін орындауды қамтиды. Кейбір құрамдардың объективті жағына (мысалы, соғыс жүргізудің тыйым салынған құралдары мен әдістерін қолдану – ҚК – нің 163-бабы; соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын бұзу-ҚК-нің 164-бабы) міндетті белгі ретінде қылмыс жасаудың ерекше жағдайы кіреді: қарулы қақтығыс немесе соғыс қимылдары және қылмыс жасалған жер: басып алынған аумақ немесе соғыс қимылдары аймағы. Заң шығарушының қылмыс жасау тәсілі тыйым салынған соғыс құралдары мен әдістерін қолдану (ҚК 163-бабы), геноцид (ҚК 168-бабы) және басқа да бірқатар құрамдарда ерекшеленеді.

ҚК-нің Ерекше бөлігінің 4-тарауында көзделген барлық қылмыстардың субъективті жағы ниет түріндегі кінәмен сипатталады. Кейбір қылмыстар үшін заң шығарушы субъективті Тараптың міндетті белгілерінің қатарында оларды жасаудың арнайы мақсатын көздейді (мысалы, геноцид үшін-ұлттық, этникалық, нәсілдік немесе діни топты толық немесе ішінара жою мақсаты; халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау үшін-соғысты арандату немесе халықаралық қатынастарды қиындату мақсаты-ҚК 173-бабының 2-бөлігі).

Адамзаттың бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың тақырыбы 16 жасқа толған есі дұрыс адамдар болуы мүмкін. Кейбір қылмыстар арнайы субъектінің болуын болжайды, мысалы, жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын лауазымды адам (ҚК 161-бабының 2-бөлігі), қоғамдық

бірлестіктің жетекшісі немесе өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатын адам (ҚК 174-бабының 2-бөлігі) және т.б.

Арнайы заң әдебиеттерін талдау әр түрлі авторлардың қол сұғушылықтың тікелей объектісі негізінде жіктелген қылмыстық құқық бұзушылықтар тобының әртүрлі жіктемелерін ұсынатындығын көрсетеді.

Сонымен қатар, аталған қылмыстық құқық бұзушылықтарды келесі топтарға жіктеу ұсынылады:

1) бейбітшілікке қарсы қылмыстар: агрессивті соғысты жоспарлау, дайындау, бастау немесе жүргізу (160-бап), агрессивті соғысты бастауға насихаттау және жария шақыру (161-бап), жаппай қырып-жою қаруын өндіру, сатып алу немесе өткізу (ҚК 162-бабы), жалдамалылық (ҚК 170-бабы), дайындық базаларын (лагерьлерін) құру жалдамалылар (ҚК 171-бабы), шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу (ҚК 172-бабы);

2) адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар: соғыс жүргізудің тыйым салынған құралдары мен әдістерін қолдану (163-бап), соғыс заңдары мен әдет-ғұрыптарын бұзу (164-бап), қарулы қақтығыстар кезінде халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын қылмыстық бұзу (165-бап); қарулы қақтығыс кезінде әрекетсіздік не қылмыстық бұйрық беру (166-бап), халықаралық шарттармен қорғалатын белгілерді заңсыз пайдалану (167-бап), геноцид (168-бап), экоцид (ҚК-нің 169-бабы), халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау (173-бап), әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни араздық (ҚК 174-бабы).

Бұдан әрі, Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 3 террористік қылмысқа жататын Ерекше бөлігінің «мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 5-тарауын қарастырайық: (ҚР ҚК «Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің-Елбасының өміріне қол сұғу» 177-бабы; ҚР ҚК «Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қол сұғу» 178-бабы; ҚР ҚК 184 «Диверсия» бабы) және 5 экстремистік қылмыс: (ст. 179 «билікті басып алуға немесе ұстап қалуға насихаттау немесе жария түрде шақыру, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап қалу не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту» ҚР ҚК, ҚР ҚК-нің 180-бабы «Сепаратистік

қызмет»; ҚР ҚК-нің 181-бабы «қарулы көтеріліс»; 182-бабы «экстремистік топты құру, оған басшылық ету немесе оның қызметіне қатысу» ҚР ҚК; ҚР ҚК 184-бабы «Диверсия»).

Бұл тарауда заң шығарушы мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар орналасқан. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың рулық объектісі конституциялық құрылыстың негіздері және мемлекеттің қауіпсіздігі болып табылады. Бұл қол сұғушылықтардың жалпы объектісі мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздері болып табылады.

Конституциялық құрылыстың негіздерін қоғамға тән және Қазақстан Республикасының Конституциясында белгітелген қоғамдық қатынастардың жиынтығы деп түсіну керек.¹¹³

Үлкен заң сөздігінде мазмұны алдыңғы санаттан түбегейлі айырмашылықтары жоқ Тағы бір анықтама берілген: «конституциялық құрылыстың негіздері деп конституциялық-құқықтық реттеудің объектісі болып табылатын қоғамдық қатынастарды анықтайтын және реттейтін мемлекеттің қорғауындағы принциптер жүйесі түсініледі».¹¹⁴

Қауіпсіздік деп адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерін ішкі және сыртқы қауіптерден қорғау жағдайын түсіну керек¹¹⁵. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 3) тармақшасында мынадай ұйғарым берілген: «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі (бұдан әрі-ұлттық қауіпсіздік) – адам мен азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қатерлерден қорғалу жағдайы».¹¹⁶

Ұлттық қауіпсіздіктің келесі түрлері бар:

¹¹³Рахметов С.М., Кременцов С.А., Колобаев М.О. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. - Алматы, 1998. 10-11 б.

¹¹⁴Большой юридический словарь. М., 1998. 461 б.

¹¹⁵Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть под ред Б.В.Здравомыслова.М.: Юрист.1996.534 б.

¹¹⁶«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710>._

- 1) қоғамдық қауіпсіздік;
- 2) әскери қауіпсіздік;
- 3) саяси қауіпсіздік;
- 4) экономикалық қауіпсіздік;
- 5) ақпараттық қауіпсіздік;
- 6) экологиялық қауіпсіздік.

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы б) тармақшасында мынадай ұйғарым берілген: «Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделері-адамның және азаматтың құқықтарын, қазақстандық қоғамның құндылықтарын және конституциялық құрылыстың негіздерін қорғауды қамтамасыз ету мемлекеттің іске асырылуына байланысты болатын Қазақстан Республикасының заңнамалық танылған саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да қажеттіліктерінің жиынтығы».¹¹⁷

Тізбесі Қазақстан Республикасының заңнамасымен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарымен толықтырылуы және нақтылануы мүмкін ұлттық қауіпсіздіктің негізгі қатерлеріне мыналар жатады:

1) заңдылық пен құқықтық тәртіп деңгейін төмендету, оның ішінде Қылмыстың ұйымдасқан нысандарын қоса алғанда, оның өсуі, мемлекеттік органдардың қылмыстық құрылымдармен, террористік немесе экстремистік ұйымдармен бірігуі, лауазымды адамдардың капиталдың заңсыз айналымына қамқор болуы, сыбайлас жемқорлық, ұлттық мүдделердің қорғалу дәрежесін төмендетуге ықпал ететін қару мен есірткі құралдарының заңсыз айналымы;

2) демографиялық ахуалдың және халықтың денсаулығының нашарлауы, оның ішінде туудың күрт төмендеуі, өлім-жітімнің артуы;

3) бақыланбайтын көші-қон процестері;

4) елдің денсаулық сақтау, білім беру және зияткерлік әлеуетінің деңгейі мен сапасын төмендету;

¹¹⁷«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710>._

5) Қазақстан Республикасы халқының мәдени және рухани мұрасының жоғалуы;

6) ұлтаралық және конфессияаралық қақтығыстарда, жаппай тәртіпсіздіктерде көрініс табатын әлеуметтік және саяси ахуалдың шиеленісуі;

7) конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге бағытталған қызмет, оның ішінде Қазақстан Республикасының біртұтастығына, оның аумағының тұтастығына, қол сұғылмауына, бөлінбеуіне, күзетілетін адамдардың қауіпсіздігіне қол сұғатын іс-әрекеттер;

8) терроризм, экстремизм және сепаратизм олардың кез келген нысандары мен көріністерінде;

9) шет мемлекеттердің арнаулы қызметтерінің, сондай-ақ ұйымдар мен жекелеген адамдардың ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіруге бағытталған барлау-диверсиялық қызметі;

10) мемлекеттік органдардың қызметін ұйымдастырмау, олардың үздіксіз жұмыс істеуін бұзу, елде басқарылу дәрежесін төмендету;

11) елдің мүдделеріне қайшы келетін стратегиялық ресурстарды пайдалануды қоса алғанда, мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіру, инвестициялық белсенділіктің инновациялық дамуы мен өсуіне кедергі жасау, капитал мен тауарларды елден тыс бақылаусыз әкету, көлеңкелі экономиканың өсуі;

12) қаржы жүйесінің тұрақтылығын төмендету;

13) өндірісті қысқарту, өнім мен тауарлардың сапасын, бәсекеге қабілеттілігін, экспорттық, транзиттік әлеуетін және қолжетімділігін төмендету, басқа мемлекеттерден Қазақстан Республикасында өндірілмейтін өнімдер мен тауарларды жеткізуді қысқарту;

14) елдің қорғаныс қабілеттілігі деңгейінің төмендеуі, мемлекеттік шекараға қол сұғылмаушылық және Қазақстан Республикасына қатысты күш қолдану қаупі, оған қарсы агрессия;

15) Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделмеген әскерилендірілген құралымдар құру;

16) елдің ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ ұлттық ақпараттық ресурстардың рұқсатсыз қол жеткізуден қорғалу деңгейін төмендету;

17) ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіре отырып, жалған ақпаратты қасақана бұрмалаумен және таратумен байланысты қоғамдық және жеке санаға ақпараттық әсер ету;

18) экологиялық ахуалдың, оның ішінде ауыз су сапасының күрт нашарлауы, табиғи және техногендік сипаттағы дүлей зілзалалар мен өзге де төтенше жағдайлар, эпидемиялар мен эпизоотиялар;

19) халықаралық деңгейде ұлттық мүдделерге, Қазақстанның саяси имиджіне және экономикалық рейтингіне нұқсан келтіру.¹¹⁸

Ұлттық қауіпсіздік қатерлерінің негізгі бағыттарын қорытындылай келе, қарастырылып отырған құқық бұзушылық тобына қатысты ұлттық қауіпсіздіктің негізгі объектілеріне мыналар жатады: конституциялық құрылыс, егемендік, мемлекеттің қорғаныс қабілеті және аумақтық тұтастығы.

Мемлекеттің конституциялық құрылысы мен ұлттық қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы көптеген құқық бұзушылықтардың объективті жағы қоғамдық қауіпті әрекеттерді қамтиды. Сонымен қатар, объективті тараптан құқық бұзушылықтардың кейбір құрамы іс – әрекеттермен де, әрекетсіздікпен де сипатталуы мүмкін, мысалы, мемлекеттік құпияларды жария ету, сондай-ақ мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер тасығыштардың жоғалуы (ҚК 185-186-баптары).

Осылайша, мемлекеттің конституциялық құрылысы мен ұлттық қауіпсіздігінің негіздеріне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті жағы белсенді әрекеттер жасауды білдіреді (ерекшелік ҚК-нің 185-186-баптарын құрайды). Бұл ретте, аталған топқа кіретін қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі нақты бапта сипатталғанды жасаған сәттен бастап аяқталған болып табылады действия (теріс салдардың пайда болу фактісіне қарамастан).

¹¹⁸«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. - Кіру режимі:http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_

Қылмыстық кодекстің 5-тарауының көптеген құқық бұзушылықтарының құрамы қысқартылған (құрамдардың көпшілігі осындай) немесе формальды түрде тұжырымдалған. Сонымен бірге, кейбір құқық бұзушылықтар материалдық құрамдар ретінде тұжырымдалады, мысалы, мемлекеттік құпияларды қамтитын ақпарат тасығыштардың жоғалуы (ҚК 186-бабы).

Сонымен қатар, кейбір жағдайларда құрамның тәуелсіз белгісі қылмыс жасау құралы болуы мүмкін. Осылайша, сатқындық кезінде (ҚК 175-бабы) – бұл мемлекеттік құпия; тыңшылық кезінде (ҚК 176 – бабы) – Мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтер(ал белгілі бір жағдайларда және басқа да мәліметтер); бұқаралық ақпарат құралдарында экстремистік материалдарды жариялауға рұқсат беру кезінде (ҚК 183 – бабы) – бұқаралық ақпарат құралдары; мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, тарату, жария ету кезінде (ҚК 185-бабы) – оны қамтитын мәліметтер; мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер тасығыштар жоғалған кезде (ҚК – нің 186-бабы) – көрсетілген тасығыштар, олар туралы мәліметтер мемлекеттік құпияны құрайды.

Жекелеген құрамдар үшін құқық бұзушылық жасау жағдайы маңызды. Мәселен, мысалы, билікті басып алуға немесе ұстап қалуға насихаттау немесе жария түрде шақыру кезінде, сол сияқты билікті басып алу немесе ұстап қалу не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгерту кезінде (ҚК 179-бабы), сондай-ақ Қазақстан Республикасының біртұтастығы мен тұтастығын, оның аумағына қол сұғылмаушылық пен бөлінбеушілікті не мемлекеттің ыдырауын бұзуға насихаттау немесе жария түрде шақыру кезінде, сол сияқты осындай мазмұндағы материалдарды тарату немесе тарату мақсатында дайындау, сақтау (1 б. ҚК 180) – ол жария түрде көрсетіледі; экстремистік топты құру, басқару немесе оның қызметіне қатысу кезінде (ҚК 182-бабы) – экстремистік қызметті жүзеге асыруға байланысты оның қызметін тарату немесе оған тыйым салу туралы заңды күшіне енген сот шешімі болған кезде.

Мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, тарату, жария етудің білікті құрамы (ҚК 185-бабының 2-бөлігі; 3-бөлігі), мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер тасығыштардың жоғалу құрамы (ҚК 186-бабы), сондай-ақ диверсияның үш нысанын (ҚК 184-бабы) заң шығарушы материалдық ретінде құрастырған.

Қарастырылып отырған топқа кіретін қылмыстық құқық бұзушылықтардың қалған құрамы өз конструкциясы бойынша ресми болып табылады. Себебі қандай да бір зиянды салдардың туындауына қарамастан, қылмыстық заңда аталған немесе сипатталған әрекеттер жасалған кезден бастап аяқталған деп танылады.

Қарастырылып отырған құқық бұзушылықтардың көпшілігінің субъективті жағы кінәнің қасақана түрімен сипатталады, ал ниет тек тікелей болуы мүмкін. Бұған тікелей және жанама ниетпен жасалуы мүмкін Мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, жария ету (ҚК-нің 185-бабы) сияқты құрамдар кірмейді. Мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер тасығыштардың жоғалуы кінәнің абайсыз түрін ғана болжайды (ҚК 186-бабы). Заң шығарушы субъективті Тараптың міндетті белгісі ретінде құқық бұзушылықтың себебін тек екі қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамына енгізеді: Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Ұлт Көшбасшысының өміріне қол сұғу және Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қол сұғу (ҚК 177-бабы; 178-бабы). Бұл жәбірленушінің мемлекеттік қызметі үшін кек. Қылмыстық құқық бұзушылық жасау мақсаты Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Ұлт Көшбасшысының өміріне қол сұғу және Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қол сұғу құрамында көзделген (177-б.; 178 ҚК) – оның мемлекеттік қызметіне, сондай-ақ диверсия құрамында кедергі жасау немесе тоқтату (ҚК 184-бабы). Диверсия жасау кезінде Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіру мақсаты көзделеді.

Кейбір жағдайларда заң шығарушы біліктілік белгілерімен ауыр зардаптарды анықтады. Мәселен, ҚК – нің 186-бабының 2-бөлігінде-ірі залал келтіру немесе өзге де ауыр зардаптардың туындауы. Ірі залал келтіру кәсіпорындардың, мекемелердің, ғимараттардың, құрылыстардың, көлік құрылымы объектілерінің (метро станцияларының, көлік құралдарының аялдамаларының), көлік құралдарының, байланыс құралдарының, халықтың тыныс-тіршілігі объектілерінің жойылуын, оларды қалпына келтіру үшін қаржы құралдары мен өндірістік қуаттарды талап ететін жоғарыда көрсетілген объектілерге елеулі зақым келтіруді білдіреді.

Біліктілік белгісі ретінде құқық бұзушылықты жасау шарттары мен уақыт кезеңі қолданылады. «Мемлекетке опасыздық» ҚК 175-бабының 2-бөлігіне сәйкес жауынгерлік жағдай және соғыс уақыты, яғни біздің мемлекетіміз басқа мемлекетпен соғысып, оған қарсы действия қимылдарын жүргізетін уақыт кезеңі.

ҚК-нің 5-тарауында қамтылған қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған адамның құқықтық жағдайы да заң шығарушы құрамның саралаушы белгісі деп танылады. Атап айтқанда, ҚК-нің 185-бабының 2-бөлігінде «мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, тарату, жария ету» мемлекеттік сатқындық белгілері болмаған кезде, оларға сеніп тапсырылған немесе қызметі, жұмысы бойынша не Қазақстан Республикасының заңында көзделген өзге де негіздер бойынша белгілі болған адамның қылмыстық жауаптылығы көзделеді.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының осы саралаушы белгісі (адамның құқықтық жағдайы) ҚК – нің 179-бабының 2-бөлігінде де «билікті басып алуға немесе ұстап қалуға, сол сияқты билікті басып алуға немесе ұстап қалуға не Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге насихаттау немесе жария түрде шақыру» – өзінің қызметтік жағдайын пайдаланатын адам не қоғамдық бірлестіктің көшбасшысы не қоғамдық бірлестіктің бұқаралық ақпарат құралдары немесе телекоммуникация желілері.

Алдын ала сөз байласу арқылы ұйымдасқан топтың немесе адамдар тобының әрекет жасауы біліктілік белгісі болып табылады («Сепаративті қызмет» ҚК 180-бабының 2-бөлігі). ҚК-нің 180-бабының 2-бөлімінде бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдалану да біліктілік белгісі болып танылады.

Мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектілері 16 жасқа толған жеке, есі дұрыс адамдар болып табылады.

Қылмыстық кодекстің 4-тарауымен регламенттелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген құрамдары арнайы субъектінің болуын көздейді:

- ҚР азаматы («мемлекеттік опасыздық» ҚК 175-бабы);

- шетел азаматы немесе азаматтығы жоқ адам («Тыңшылық» ҚК 176-бабы);

- Мемлекеттік құпиялар қызметі, жұмысы бойынша немесе Қазақстан Республикасының Заңында көзделген өзге де негіздер бойынша сеніп тапсырылған немесе белгілі болған адам («мемлекеттік құпияларды заңсыз жинау, тарату, жария ету» ҚК-нің 185-бабы);

- Мемлекеттік құпиялар қызметі, жұмысы бойынша не Қазақстан Республикасының Заңында көзделген өзге де негіздер бойынша сеніп тапсырылған адам («мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер жеткізгіштерін жоғалту» ҚК-нің 186-бабы).

Топтық (түрлік) объектіге байланысты мемлекеттің конституциялық құрылысы мен қауіпсіздігінің негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар мынадай түрлерді жіктеу керек: конституциялық құрылыстың негіздеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚК 177-181-баптары) және мемлекеттің қауіпсіздігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, оларды екі түрге бөлуге болады: сыртқы қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (мемлекетке опасыздық (175-б.; 176; 185; 186 ҚК) және ішкі қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚК 182 – 184-баптары).

ҚР Қылмыстық кодексінің ерекше бөлігінің 10-тарауын қарастырайық, өйткені оған террористік қылмыстардың 9 құрамы және экстремистік қылмыстардың 4 құрамы кіреді.

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір топқа біріктіру туралы шешім қабылдай отырып, заң шығарушы қоғамның қауіпсіздігі және ондағы тәртіп сияқты маңызды әлеуметтік игіліктерді жан-жақты қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігін басшылыққа алды. ҚК-нің көрсетілген тарауында 114 қылмыстық құқық бұзушылық құрамынан тұратын 40 бап бар, олардың ішінде 109 қылмыс құрамы және 5 қылмыстық теріс қылық құрамы бар.

ҚК-нің 10-тарауының нормаларымен қорғалатын бірінші рулық объект қоғамдық қауіпсіздік болып табылады.

Қоғамдық қауіпсіздік-ұлттық қауіпсіздіктің бір түрі. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңының 4-бабына сәйкес қоғамдық қауіпсіздік-бұл

азаматтардың өмірін, денсаулығы мен әл-ауқатын, қазақстандық қоғамның және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің рухани-адамгершілік құндылықтарын қоғамның және оның тұтастығы қамтамасыз етілетін нақты және әлеуетті қатерлерден қорғау жағдайы тұрақтылық.

Қоғамдық қауіпсіздікті қылмыстық-құқықтық қорғау мемлекеттің адамдардың өмірі мен денсаулығына, материалдық құндылықтарға, қоршаған ортаға және әртүрлі институттардың, қоғам мен мемлекеттің қызметіне төнетін қатердің алдын алу, жою функцияларын адамның қоғамдық қауіпті мінез-құлық нысандарынан орындауына, сондай-ақ адамдар мен қоғамның өзінің әлеуметтік функцияларын орындауы үшін жеткілікті болып табылатын аталған игіліктердің қорғалу деңгейін ұстап тұруға ықпал етеді.

Жауапкершілігі ҚК-нің 10-тарауының нормаларында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың екінші рулық объектісі қоғамдық тәртіп болып табылады. Қылмыстық құқық ғылымында «қоғамдық тәртіп» ұғымы туралы ортақ пікір қалыптасқан жоқ. Авторлардың көпшілігі қоғамдық тәртіп — бұл қолданыстағы заңнамамен және басқа да нормативтік құқықтық актілермен реттелетін адамдар арасындағы қатынастардың, өзара мінез-құлық ережелері мен жатақхананың қалыптасқан жүйесі деп санайды.

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардан (кісі өлтіру, денсаулыққа зиян келтіру және т. б.), мүлікке (ұрлау, мүлікті жою немесе бүлдіру) ерекшеленеді, өйткені жеке адамға және мүлікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы баптарда жеке анықталмаған, бірақ нақты жеке тұлғаның немесе жеке тұлғаның мүдделері қорғалады. ұйымдар, қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік туралы нормалардың мақсаты тұтастай алғанда қоғам өмірінің қауіпсіз жағдайларын қорғау болып табылады.¹¹⁹

¹¹⁹Balymov E.K., Isaeva K.A., Zheenaliev A.Z., Smoilov S. Debatable Questions Bound to Reorganization of Separate Procedural Institutes at the Stage of

Объективті жағынан қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар, әдетте, белсенді әрекеттер жасау арқылы жасалады: терроризм (ҚК 255-бабы), бандитизм (ҚК 268-бабы), бұзақылық (ҚК 293-бабы), қаруды заңсыз жасау (ҚК 288-бабы). Сондай-ақ, мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтар бар (негізінен бұл кез-келген ережелерді бұзуға байланысты әрекеттер), олар іс-әрекеттер мен әрекетсіздіктер арқылы жасалуы мүмкін: атом энергиясын пайдалану объектілеріндегі қауіпсіздік ережелерін бұзу (ст. ҚК 276), ғарыш қызметін жүзеге асыру кезінде қауіпсіздік қағидаларын бұзу (ҚК 282-бабы) және т. б.

Заңнамалық құрылым бойынша қаралатын қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының едәуір бөлігі формальды құраммен тұжырымдалған: кепілге алу (ҚК-нің 261-бабы), қарақшылық (ҚК-нің 271-бабы), жаппай тәртіпсіздіктер (ҚК-нің 272-бабы), бұзақылық (ҚК-нің 293-бабы) және т. б. арнайы қауіпсіздіктің қандай да бір ережелерін бұзу жолымен жасалған жағдайларда. заңда, әдетте, олар материалдық құрамдардың түріне қарай тұжырымдалады. Мысалы, тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде қауіпсіздік ережелерін бұзу (ҚК 277-бабы), жарылыс қаупі бар объектілердегі қауіпсіздік ережелерін бұзу (ҚК 277-бабы) 281 ҚК) және т. б.

Субъективті жағынан қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтар кінәнің қасақана да, абайсыз түрімен де сипатталады. Қылмыстық кодекстің 10-тарауында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі тек қасақана жасалады. Арнайы қауіпсіздік ережелерін бұзумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін, керісінше, кінәнің абайсыз түрі тән. Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір құрамы үшін (ҚК-нің 255, 261, 271-баптары) міндетті белгі кінәлі адамдар басшылыққа алатын арнайы мақсаттың болуы болып табылады.

Қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектілері көбіне ортақ, яғни 16 жасқа толған есі дұрыс

адамдар. Сонымен қатар, кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін 14 жасқа толған адамдар да қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін (255 – бап, 256-бап, 257-баптың 1 және 2-бөлігі, 258-бап, 261-бап, 269-бап және ҚК-нің басқа да баптары-ҚК-нің 15-бабын қараңыз). Бірқатар қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған кезде (278-бап, 290-бап, 292-бап және т.б.) жауапкершілікке тарту үшін субъектінің жалпы белгілерден басқа, белгілі бір ерекше қасиеттерге ие болуы қажет.

Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесі оларға қарсы күрес жөніндегі халықаралық конвенциялардың едәуір санының болуымен расталады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы 2002 жылғы 2 қазандағы заңмен терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияға қосылды; Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 1996 жылғы 24 қаңтарда кепілге алуға қарсы күрес туралы конвенцияға қосылды (Нью-Йорк, 1979 жылғы 18 желтоқсан). Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 18 сәуірдегі заңымен терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы ратификацияланды. Тікелей объектіге және ҚК-нің 10-тарауының нормаларында көзделген қол сұғушылықтың басқа да белгілеріне байланысты қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды мынадай топтарға бөлуге болады:

- а) Жалпы қауіпсіздікке қарсы (255-275, 292, 295-баптар);
- б) арнайы қауіпсіздік ережелерін бұзумен байланысты (276-282-бап);
- в) жалпы қауіпті заттармен жұмыс істеудің белгіленген ережелерін бұзумен байланысты (283-291-бап);
- г) қоғамдық тәртіпке қарсы (293, 294-баптар).

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қоғамдық қауіпсіздікті тар мағынада ғана емес, сонымен қатар қоғамдық тәртіпті, халықтың денсаулығын, қоғамдық адамгершілікті және т.б. қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың үлкен тобының құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Қазақстан Республикасы ҚК 10-тарауына кіретін қылмыстардың рулық объектісі ретінде.

Қылмыстық заңға сәйкес Қазақстан Республикасы ҚК 10-тарауының нормаларында көзделген қылмыстардың объектісі қоғамдық қауіпсіздік және қоғамдық тәртіп, яғни қоғамның әрбір мүшесінің қауіпсіз өмір сүру жағдайларын, әртүрлі жұмыстар жүргізу кезінде және жалпы қауіпті заттармен жұмыс істеу процесінде жеке, қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жиынтығы болып табылады.

Әрі қарай, Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің 16-тарауын қарастырайық, оған тек 2 экстремистік қылмыс құрамы кіреді. Бұл топқа ҚР ҚК 30-бабының 30-тармағына сәйкес террористік қылмыстар кірмейді.

Қоғамның қалыпты жұмыс істеуінің маңызды шарты мемлекеттік билік органдары мен олардың қызметкерлері — лауазымды адамдар, оның ішінде билік өкілдері жүзеге асыратын мемлекеттік басқарудың тиісті жүйесінің болуы болып табылады. Басқару қызметі барысында әртүрлі қатынастар пайда болады, оларды екі топқа бөлуге болады: басқару органдарындағы ішкі қатынастар және басқару органдарының азаматтармен қарым-қатынасы. Осы қатынастарға қол сұғатын барлық қылмыстық құқық бұзушылықтар басқару тәртібіне қарсы қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер болып табылады. Сондықтан, 16-тарауда көзделген әрекеттер тобының негізгі объектісі мемлекеттік басқару органдарының осы органдар мен азаматтар арасындағы қатынастар бұзылатын бөлігіндегі қалыпты қызметі деп танылады.

Осылайша, басқару тәртібіне қарсы қылмыстар-бұл басқару субъектілері болып табылмайтын азаматтар жасаған басқару қатынастарына қол сұғушылық.

Қол сұғу объектілеріне — басқару тәртібінің құрамдас бөліктеріне, оның механизмінің қалыпты жұмыс істеу жағдайларына негізделген жіктеу неғұрлым орынды болып көрінеді. Мұндай жіктеу келесідей:

- 1) билік өкілдеріне қол сұғу;
- 2) мемлекеттік шекараға қол сұғылмаушылыққа қол сұғушылық;
- 3) құжаттармен және мемлекеттік наградалармен жұмыс істеу тәртібіне қол сұғушылық;

4) Қарулы Күштерді жасақтау және әскери қызмет атқару тәртібіне қол сұғушылық:

5) мемлекеттің беделіне қол сұғу:

Осылайша, басқару тәртібіне қарсы қылмыстар Мемлекеттік басқару органдарының олардың басқару функцияларын орындауы бойынша Азаматтар жасаған қалыпты қызметіне қол сұғатын әрекеттер болып табылады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде мыналарды қорытындылауға болады:

1. Заң шығарушы террористік және экстремистік қылмыстарды анықтауға ерекше жақындады. ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің әртүрлі тарауларында осы қылмыстардың таралуына назар аударылады. Бұл ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігін құру тұрғысынан өте сәтті емес, өйткені оның негізінде ҚР Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің барлық 18 тарауын қалыптастыру жүргізілген рулық объект туралы сөз болып отыр. Содан кейін әділ сұрақ туындауы мүмкін немесе рулық объект ҚР ҚК-нің Ерекше бөлігінің тарауларын қалыптастыру кезінде нақты көрсетілмеген немесе 1997 және 2014 жылдардағы ҚР ҚК құрастырушылары оларды құрастыру кезінде қате жіберген болуы мүмкін.

2. Террористік және экстремистік қылмыстардың ҚР ҚК Ерекше бөлігінің белгілі бір тарауларына қатыстылығы іс жүзінде сәйкес келеді (ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 4, 5, 10-тараулары), экстремистік қылмыстар үшін ҚР ҚК Ерекше бөлігінің 16-тарауы ерекшелік болып табылады, онда заң шығарушы екі бапты (404 б. «заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, оларға басшылық ету және олардың қызметіне қатысу», 405 «ҚР ҚК»39 «тармағында көрсетілген «ҚР ҚК» экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруға байланысты олардың қызметіне тыйым салу немесе оларды жою туралы сот шешімінен кейін қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның қызметін ұйымдастыру және оған қатысу»).

3. Заң шығарушы 184-баптың «Диверсия», Террористік сондай-ақ экстремистік қылмыстар 258 б. «террористік немесе экстремистік қызметті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге жәрдемдесу», 259 б. «Террористік не экстремистік қызметті ұйымдастыру мақсатында адамдарды тарту немесе

даярлау, қару-жарақ жасау» және 260 б. «террористік немесе экстремистік даярлықтан өту» деген төрт құрамы бір мезгілде қайталанды.

4. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, террористік және экстремистік қылмыстардың авторлық жіктемесі ұсынылады.

Террористік қылмыстар үшін (террористік бағыттағы қылмыстар):

- 1) топ-тікелей мақсаттағы террористік қылмыстар;
- 2) топ-делдалдық мақсаттағы террористік қылмыстар;
- 3) топ – террористік және аралас мақсаттағы қылмыстар.

Дәл осындай топтарды экстремистік қылмыстар үшін де жасауға болады (экстремистік бағыт):

- 1) тікелей мақсаттағы экстремистік қылмыстар тобы;
- 2) топ-экстремистік қылмыстар, жанама тағайындау;
- 3) топ – аралас мақсаттағы экстремистік қылмыстар.

2.2 Экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстық топтардың қызметіне қатысатын адамдардың криминологиялық сипаттамасы.

Қазақстан Республикасы ІІМ ҚАЖК деректері бойынша 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанның түзеу мекемелерінде экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстары үшін 650 сотталушы жазасын өтеп жатыр. Айта кету керек, экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстар үшін сотталғандар саны үнемі өсіп отырады.

Яғни, Қазақстан Республикасына терроризм мен экстремизмнің үдемелі басталу үрдісі байқалады.

Сондықтан сотталғандардың осы санатына сотталғандардың басқа санаттарына күнделікті көзқарастан өзгеше арнайы тәсіл қажет, бұл үшін арнайы білім мен арнайы дайындық қажет. Экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандармен жұмыс кезінде қатаң ұстау режимі қажет, оларды қатаң оқшаулау қамтамасыз етілуі керек және сыртқы әлеммен байланыс іс жүзінде алынып тасталуы керек. Экстремистер мен террористер-бұл бұрмаланған психологиясы мен бұрмаланған идеологиясы бар науқас адамдар, оларды көзқарастар мен

ниеттердің қателіктеріне сендіріп қана қоймай, сонымен қатар психологияның, медицинаның, кейде психиатрияның заманауи әдістерін қолдана отырып емдеу керек.

Террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандардың барлығын шартты түрде бірнеше топқа бөлуге болады.

Бірінші топ-қоғамға қарсы бағыты айқын сотталғандар. Бұл сотталғандар тобы түзеу мекемесінің ішінде де, сыртында да бүкіл қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Әдетте, оны түзету қиын және басқа сотталғандардан қатаң оқшаулауды қажет етеді. Олармен жұмыс істеу үшін теолог мамандардың, сондай-ақ психологтардың немесе психиатрлардың қатысуы қажет.

Экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандардың екінші тобы-бұл қоғамға қарсы көзқарастың орташа, әдетте айқын емес, кейде жасырын түрі бар сотталушылар. Сотталғандардың бұл санаты түзетіледі, бірақ түзеу мекемесінің әкімшілігі тарапынан жоғары назар аударуды қажет етеді.

Экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандардың үшінші тобы-қоғамға жат көзқарасы нашар сотталғандар, олар әкімшілік тарапынан оларға дұрыс қараған кезде экстремистік және террористік әрекеттерді жалғастыру жөніндегі қылмыстық ниеттерінен бас тартуы мүмкін.

Қылмыстың басқа түрлері үшін сотталғандардың төртінші тобы, бірақ экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандардың ықпалына түсті. Оның пайда болуы түзеу мекемелерінің жұмысын ұйымдастырудағы олқылықтар мен шығындардың нәтижесі.

Біздің ойымызша, экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандардың ерекшелігін ескере отырып, олардың қоғамдық қауіптілігінің артуы осы санаттағы адамдар үшін арнайы түзеу мекемесін құруы керек еді, бұл сотталғандардың басқа санаттарын террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандардың әсерінен қорғауға, сондай-ақ олармен тәрбие және профилактикалық жұмысты күшейтуге мүмкіндік береді.

Террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандарды бірлесіп ұстау, егер тұрақты қылмыстық көзқарасы бар сотталғандар туралы сөз болғанда, әдетте, қажетті нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік бермейді.

Ресей Федерациясының еңбек сіңірген ғылым қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор В.И.Селиверстовтың ғылыми жетекшілігімен ресейлік ғалымдардың теориялық моделін экономикалық және лауазымдық қылмыстары үшін сотталғандардың бас бостандығынан айыруды ұйымдастыру туралы ұсынысы практикалық тұрғыдан қызықты және пайдалы, оның мәні экономикалық және лауазымдық қылмыстары үшін сотталған адамдар үшін мамандандырылған түзеу мекемелерін құру болып табылады.

Сондықтан ҚР ІІМ ҚАЖ комитетіне қандай да бір қосымша шығындарсыз түзеу мекемелерінің бірін, әсіресе қысқартуға жататын мекемелердің арасынан террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталған адамдардың жазаларын өтеу үшін мамандандырылған мекемеге қайта бейіндеу орынды болар еді.

Қазіргі жағдайда біздің еліміздің экономикасында көптеген оң өзгерістер болды, азаматтардың санасында, тұтастай алғанда, мемлекеттегі барлық жағдай, елдің халықаралық деңгейге шығуы және бірқатар халықаралық міндеттемелерді қабылдау, соның ішінде жазаларды орындау саласындағы оң жаққа өзгерді.

Сондықтан мемлекет, Қазақстан Республикасы ІІМ қылмыстық-атқару жүйесі осы қоғамның бір бөлігі бола отырып, сондай-ақ сотталғандардың өздері жазаны айқындаудың, оның тағайындалуы мен орындалуының жалпы проблемаларына өз көзқарасын қайта қарауға тиіс болатын жағдай объективті түрде қалыптасты.

Терроризм мен экстремизм «перспективалы» бағыттар болып табылатындықтан, террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталған адамдар үшін олардың материалдық-техникалық базасын нығайта отырып, штаттық құрылымның толық жиынтығын көздей отырып, дайындалған және неғұрлым тәжірибелі қызметкерлермен жасақтай отырып, мамандандырылған мекеме немесе мекеме (барынша қауіпсіздік) құру қажеттілігі туындады.

Бұдан басқа, жалпы сотталған адамдарды әлеуметтік оңалтуға, атап айтқанда террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар үшін назарды арттыру қажет.

Бұрынғы сотталғандарды оңалту жөніндегі жұмысты жетілдіру қажеттігі туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев 2010 жылғы 29 қаңтардағы Қазақстан халқына

Жолдауында атап өтті. Оларға жазалау жүйесінде айыппұлдар 5%-дан аз, түзету жұмыстары 0,4%, қоғамдық жұмыстар 0 құрайтыны айтылды. Жазаның негізгі түрі-бас бостандығынан айыру. Түрмеден босатылған адамдарды оңалтумен ешкім айналыспайды. Нәтижесінде олар қылмыскерлердің санын толықтырады.¹²⁰

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және Қазақстан Республикасында пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалту осы мәселені шешуге бағытталған.

«Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017 – 2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығымен бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың кешенді стратегиясы бекітілгенін атап өткен жөн пробация қызметінің есебінде¹²¹.

Кешенді стратегияның мақсаты – бас бостандығынан айыру орындарынан, босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарды кешенді қайта әлеуметтендірудің ұлттық жүйесін, оны тиімді іске асыру үшін қайта қылмыс деңгейін төмендетуге ықпал ететін жағдайлар жасау.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 8 желтоқсандағы №387 Жарлығын іске асыру мақсатын жүзеге асыру «Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын бекіту туралы»¹²². Қазақстан

¹²⁰Казахстанская правда 2010 ж. 30 қаңтар

¹²¹ «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освобожденных из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығы

¹²² «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығы

Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасында бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалтудың 2017-2019 жылдарға арналған кешенді стратегиясын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекітті.

Сондықтан 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған және 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасында терроризм үшін жоғары жауапкершілікті және соған байланысты құқыққа қайшы қызметті көздейтін ҚР Қылмыстық кодексінің нақты баптары енгізілген.

Бұдан басқа, ҚР жаңа қылмыстық кодексінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған бірқатар инновациялар көзделген, олардың арасында экстремизм мен терроризм көріністері үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту, радикалды идеологияларды тарату, оның ішінде жаңа технологияларды пайдалану көзделген.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Конституциясына 2017 жылғы 10 наурыздағы № 51-VI Заңымен, 2017 жылғы 11 шілдедегі № 91-IV Заңымен енгізілген өзгерістер негізінде қолданыстағы ҚР ҚК 50-1 – баппен толықтырылды – жазаның қосымша түрлерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру, ол Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру болып табылады. мемлекеттің сотталғанмен олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын білдіретін орнықты саяси-құқықтық байланысын мәжбүрлеп тоқтатуында.

Қазіргі діни экстремизм мен терроризм қаупі мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайдың тұрақсыздығынан ғана емес, сонымен бірге адамдарды қылмыстық әрекетке тартудан, адамдардың жеке басына теріс әсер етуден тұрады. Қазіргі жағдайда террористік актілердің талғампаздығы мен адамгершілікке қарсы әрекеті артып келеді, экстремистік ұйымдардың экстремистік және террористік әрекеттерінің күшеюі байқалады, олардың сипаты күрделене түседі. Терроризмге тиімді қарсы тұру үшін экстремист пен террористтің психологиялық

және жеке ерекшеліктерін талдау, қылмыскердің жеке басы туралы деректерді зерттеу қажет¹²³.

Экстремизм мен терроризмнің табиғатын түсіндіру, қоғамға террористік сынаққа қарсы тұрудың тиімді құралдарын ұсыну өте қиын. Өкінішке орай, барлық мүмкін шараларды қолдана отырып, террористік актінің алдын алу әрдайым мүмкін емес. Сондықтан террористік әрекеттердің жолын кесу мәселесі туындайды.

Индоктринация құбылысын төрт механизмнің әсерінен түсіндіруге болады:

1. Топтың қысымы кейде өте күшті. Иілгіш материалға айналу кезеңінде алған тәжірибелердің нәтижесінде адам жиі ұялады, әлсірейді және қорқады. Мұндай жағдайлар адамның өзіне деген сенімділігіне теріс әсер етеді және оның қатысушылардың пікіріне тәуелді болуына әкеледі. Адамды қоғамнан, отбасынан және достарынан оқшаулау арқылы террористер оны өзінің алғашқы көзқарастарын қолдай алатын адамдарға қол жетімділіктен айырады.

2. Террористер тобының нормаларын тез және сөзсіз игеру кепілге алынғандардың икемді материалға айналу кезеңінде бастан кешірген күйзелісі олардың ақыл-ой қабілетіне кері әсер еткеніне негізделген. Олар енді логиканы (немесе оның жетіспеушілігін), оларға әсер ететін лаңкестер тобының дәлелдері мен идеяларын жеткілікті түрде бағалай алмайды. Стресс фокусты тарылтады, әлсіз және қисынсыз дәлелдер мен доктриналарға бейімділікті арттырады, қарсы дәлелдерді ойлау және айту қабілетін төмендетеді.

3. Адам жеке басының қажеттілігін сезінеді. Асыл мақсаттарды жариялайтын топпен сәйкестендіру адамның өмір сүруіне мән береді. Идеяға беріліп, жанқиярлыққа қабілетті «оқиға жасайды» және өзін ерекше сезінуі мүмкін. Осылайша, қазіргі адамды мазалайтын болмыстың көптеген мәселелері адам «жан мен денені» топқа тиесілі ете бастағаннан кейін жойылады.

¹²³Балымов Е.К. Личность преступника как криминологический аспект терроризма и экстремизма // Международный научнo-популярный журнал Наука и жизнь Казахстана – 2017. - № 6(52). – 190-194 б.

4. Топтық құндылықтарды қабылдаудың ең маңызды механизмі когнитивті диссонанс құбылысына негізделген. Адамдар өздерінің мінез-құлқын ақтауға тырысады, әсіресе бұл мінез-құлық әдеттен тыс және ауыр зардаптарға әкелген кезде. Ерекше әрекетті ақтаудың негізгі әдісі-бұл әрекеттің ақылға қонымды, дұрыс және қажет себептерін келтіру. Бұл өз кезегінде адамның террористер тобының доктринасын қабылдай бастауына және олардың әрекеттерінің себептерін түсінуге әкеледі.¹²⁴

Террористтің әмбебап әлеуметтік-психологиялық портретін жасау мүмкін емес, дегенмен ғылыми әдебиеттерде мұндай портреттің көптеген нұсқаларын кездестіруге болады. Біздің ойымызша, С.У. Дикаев: «террористер арасында әр түрлі жастағы, жыныстағы, діни, партиялық, интеллект, психикалық даму, материалдық қауіпсіздік және т.б. бар адамдар бар», – деп өте дәл ескертеді. Осыған байланысты террористтің жалпы белгілері, қасиеттері, жеке ерекшеліктері туралы айту жиі қиын.

Арнайы құқықтық әдебиеттерді талдау қылмыстық ортадан террористердің келесі психологиялық түрлерін ажыратуға болатындығын көрсетеді:

- Жалдамалы. Әдетте, ақаулы, шектеулі адамдар, күнделікті өмірде «аяз» деп аталады. Негізінен материалдық негізде террористік актілерді орындаушылар рөлінде тартылады;

- Конформды-ұсынылатын тұлға. Мұндай адамдардың қоршаған ортаны талдау қабілеті төмендейді, олар өздерінің және басқалардың іс-әрекеттерін сыни тұрғыдан қарастыруға ұмтылмайды немесе қабілетсіз, немесе қылмыстық тәжірибесі бар және басқа жол жоқ деп санайтындар, әдетте, олар қылмыстық биліктің әсерінен әрекет етеді.¹²⁵

Заңды әдебиеттерде психикалық ауытқулардан зардап шегетін адамдар жасалған қылмыстық әрекеттің сипатына қарай келесі түрлерге жіктеледі:

- Жеткіліксіз тұлғалар. Көбінесе олар параноидтық шизофрениялар болып табылады, олар мемлекет (республика,

¹²⁴Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения: монография, М, ЮНИТИ-ДАНА, 2010, - 8 б.

¹²⁵Психологи о терроризме (материалы круглого стола) // Психологический журнал. - 1995. - № 4. – 38 б.

облыс, аймақ) басшысымен жеке кездесуді талап етеді, экономикалық мәселелерді шешудің өзіндік жолын ұсынады, сонымен бірге кез-келген қоғамдық жерде немесе ұшақта жарылыс қаупі бар.

- «Қоғамға қарсы психопаттар». Мұндай адамдардың мінез-құлқы кездейсоқ террористпен қоршалған адамдарға қатысты өте агрессиямен байланысты. Қылмыскердің өзі оларды жоюдың себептерін нақты түсіндіре алмайды. Кездейсоқ адамдарды мотивациясыз өлтіру әр түрлі елдерде, соның ішінде жеткілікті дамыған елдерде кең таралуда;

- Қоғамдық суицидтер. Маниакальды депрессияға ұшыраған және өмірмен есеп айырысу қажеттілігін сезінетін, бірақ өз-өзіне қол жұмсауға күш таба алмайтын адамдар. Бұл адамдар айналадағы жарылыспен немесе кепілге алумен қорқытады, осылайша өз проблемаларын шешуді құқық қорғау органдарына «ауыстырады», осылайша оларды шешуші әрекеттерге итермелейді. Кейбір жағдайларда террористтің психикалық ерекшеліктері және оның психикалық ауытқулары болуы мүмкін, олар кез – келген әрекетті жасағаннан кейін анықтауға тырысады.

- «Садистер». Адамдарға зорлық-зомбылық жасау немесе оларды жою туралы садистік, мазақ ету және басқа әрекеттерді жасау кезінде физикалық және моральдық қанағат алатын адамдар.¹²⁶

Террористерге агрессивтіліктің жоғары деңгейі, жалпыадамзаттық құндылықтардан бас тарту тән. Сондай-ақ, ашулы және бескасыз пікірлес адамдарды топтастыру жалғыз және психологиялық тұрғыдан әлсіз адамдардан тұратыны белгілі болады, олар тек жалпы дауылда, тек көпшілікте күшті сезіне алады. Көпшілік ұсынылатын, икемді және өзгермелі адамдардан тұрады. Олардың болуы дінге ұқсас сенім. Бірақ террористер арасында бұл дін қарама-қайшылықтар идеологиясы болып табылады. «Біз олар» әлемінің көзқарасы, оны мұсылмандар мен «кәпірлерге» бөлу әр түрлі келіспеушіліктерге төзбеушіліктен

¹²⁶Асмолов, А.Г. Психология личности/А.Г. Асмолов. - М.: Изд-во Московского унта, 1990. 128 б.

көрінеді. Террористер-бұл жоғары және жалғыз шындыққа ие діни фанаттар.¹²⁷

Экстремистік тұлғаның негізгі белгілеріне мыналар жатады:

- зорлық-зомбылыққа немесе оның қаупіне ұмтылу;
- қоғамдық мәселелерді қабылдаудағы, оларды шешудің жолдарын іздеудегі бір өлшемділік, біржақтылық;
- фанатизм, қарсыластарға өз принциптерін, көзқарастарын таңуға ұмтылу;
- барлық бұйрықтарды, нұсқаулықтарды ойланбастан, сөзсіз орындау;
- ақылға емес, сезімге, инстинктке, алалаушылыққа сүйену;
- толеранттылыққа, компаға келе алмау немесе оларды елемей;
- саяси процеске ақ-қара көзқарас, «өз» және «бөтен» арасындағы қатаң қарама-қайшылық.¹²⁸

Итальяндық зерттеуші Ф. Бруно террористерге тән он бір психологиялық қасиеттерді тізімдейді:

- билікке деген екіұштылық;
- шындықты бұрмалап түсіну;
- стандартты мінез-құлық үлгілерін ұстану;
- өз әрекеттерінің салдарларынан эмоционалды бөліну;
- жыныстық рөлдердің белгісіздігі;
- сиқырға деген сенім;
- стереотиптік ойлау;
- оның-жойқын әрекеттері;
- ақпарат көздерінің шектелуі;
- қаруды құдырет ретінде қабылдау;
- күшті субмәдени нормаларды ұстану.¹²⁹

Белгілі криминолог ғалымның айтуынша, профессор Антонян Ю.М. терроризмнің алдын алу келесі нақты бағыттарда жүзеге асырылуы керек:

¹²⁷Ланцов С. А. Террор и террористы: Словарь.- СПб., 2004. -187 б.

¹²⁸Суханова Н. В. Определение экстремизма и исследование социальных представлений об экстремизме в молодежной среде // Противодействие экстремизму. СПб.,2005. 9 б.

¹²⁹АгуирреКостаньен Х. Э. Психологические аспекты воздействия терроризма на общество. - СПб., 2006.- 75 б.

1) терророгендік әсері бар қоғамдағы негізгі, тіпті жаһандық құбылыстар мен процестерге әсері. Егер оның алдында ықтимал субъектілерін анықтай отырып, ең маңызды террористік әрекетті ұзақ мерзімді болжау болса ол бұл бағытты стратегиялық деп атайды және табиғи болатынын көрсетеді;

2) Болашақта немесе жақын арада жасалуы мүмкін террористік актілерді анықтау және болдырмау. Бұл терроризмнің субъектілері мен объектілерін, оның себептерін, тәсілдерін және өзге де мән-жайларын анықтауды көздейді;

3) мемлекет және қоғам қайраткерлеріне қатысты жасалып жатқан терроризм мен террористік актілердің жолын кесу, кінәлілерді ұстау және оларды сотқа беру;

4) Халықаралық, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарға тиесілі, сондай-ақ осы зұлымдықтың алдын алу мен жолын кесуде әртүрлі елдердің күш-жігерін үйлестіру, кепілге алу, геноцид, диверсия, сот төрелігін жүзеге асыратын адамның өміріне қол сұғу немесе алдын ала тергеу сияқты терроризмге ұқсас қылмыстардың алдын алу және жолын кесу т.б. терроризмге қарсы күресте ерекше орын алады¹³⁰.

Кез-келген қылмыстық құбылысты, соның ішінде терроризм мен экстремизмді зерттеу үшін қылмыс құрамының қылмыс субъектісі және қылмыскердің жеке басы сияқты элементі маңызды.

Террорист пен экстремистің құндылықтар, қажеттіліктері, мінез-құлық белгілері мен мінез-құлық жүйесін білу маңызды. Адамның қылмыстық мінез-құлыққа бейімділігін тудыратын әлеуметтік-психологиялық факторларды зерделеу негізінде ғалымдар, құқық қорғау органдарының қызметкерлері террористік әрекеттің алдын алу, экстремистік бағыттағы топтар мен ұйымдар қызметінің алдын алу бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеуге тырысады.

¹³⁰ Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологические и уголовно-правовые исследования. - М.: Издательство «Щит и Мечь», 1998. – 295 б.

Қазіргі криминологияда қылмыскердің жеке басын зерттеу тәсілдері өте алуан түрлі. Мәселен, Ю.М.Антонян, В.Н.Кудрявцев және В.Е.Эминов іс жүзінде қылмыскердің жеке басына криминологиялық-психологиялық талдау жүргізеді.¹³¹

Террорист бір уақытта кейбір адамдар үшін қылмыскер, кісі өлтіруші, өзін өркениетті қоғамға қарсы қоятын, ал басқалары үшін өз халқының бостандығы мен тәуелсіздігі үшін күресуші, өз сенімін растағаны үшін өмірін қиған шейіт болып табылады.¹³²

Терроризм құбылыс ретінде бір сәтте пайда болған жоқ, ал террористік акт белгілі бір кейде өте ұзақ уақыт бойы дайындалады, демек, терроризмнің «негізі» күрделі әлеуметтік және жеке процестерде деп айтуға болады. Терроризмнің себептері де әлеуметтік дамудың өзіндік ерекшеліктерінде, әртүрлі топтық құбылыстарда және жеке ерекшеліктерде болады.¹³³

Сондай-ақ, белгілі бір террористік формацияның ішінде жеке тұлғаның әртүрлі сипаттамалары бар қатысушылар болуы мүмкін екенін және осы айырмашылықтарға байланысты олардың «рөлдері» мен функциялары анықталатынын атап өткен жөн. Негізгі «рөлдер» – бұл ұйымдастырушы немесе көшбасшы, ол идеологтың қызметін де орындай алады (бір жағынан ұйымдастырушы көшбасшы қызметін атқара алады, екінші жағынан топ ұйымдастырушысы және оның жетекшісі белгілі бір кезеңде әр түрлі адамдар болуы мүмкін; белгілі бір қылмысты ұйымдастырушы және орындаушылар. Террористтің жеке басы көбінесе террористік актіні жасау тәсіліне, атап айтқанда, оның белгілі бір білімі мен дағдылары байланысты болғандықтан, жарылыс орындаушысы, мысалы, «жарылысты дайындауға және өндіруге байланысты іс-әрекеттерді орындау үшін арнайы білімдер мен дағдылардың тұтас кешеніне ие болуы керек».¹³⁴

¹³¹ Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2007.- 134 б.

¹³² Устинов В.В. Обвиняется терроризм / В.В. Устинов. - М.: Проспект, 2008.- 12 б.

¹³³ Хумаров М.А. Социально-правовая характеристика терроризма в России в 1990-х гг. и формирование государственной концепции по его предупреждению / М. А. Хумаров // Общество и право. 2008. № 2.- 44-48 б.

¹³⁴ Серова Е.Б. Уголовное преследование по делам о терроризме (на досудебных стадиях уголовного судопроизводства) / Е. Б. Серова, К. А.

Айтпақшы, «жанкешті террористерді қолданған кезде террористік актіні ұйымдастырушылар тосын факторға есеп жасайды, оған акцияларды өткізу тактикасындағы үлгіні қоспағанда, жарылғыш құрылғылардың әртүрлі түрлерін қолдану, акцияны өткізудің ең қолайлы орны мен уақытын таңдау арқылы қол жеткізіледі».¹³⁵

Соснин В.А. 1990-шы жылдардан бастап қазіргі уақытқа дейін суицид шабуылдарының көбеюінің бірнеше себептерін атап көрсетеді.

- мұндай шабуылдар көбінесе қарсыласқа қысым көрсетудің өте тиімді құралы болды.

- жанкештілерді пайдаланудың артықшылығы-террористік актіні орындаушы тірі қалуды күтпейтіндіктен және кету жолдарын қажет етпейтіндіктен үлкен зиян келтіру мүмкіндігін іздейді.

-мұндай шабуылдар қоғамға үлкен психологиялық әсер етеді. Демек, бейбіт тұрғындар мен саяси қарсыластар лаңкестік шабуылдардың саны көбейетініне сенімді және жалғыз жол-террористерге жеңілдік беру;

- суицидтік терроризм діни немесе зайырлы идеологияның қолдауымен «шейіт» қаһармандық бейнесіне сүйенеді (осылайша, 2001 жылдың жазында сауалнамаға қатысқан палестиналықтардың 70%-дан астамы жанкештілердің әрекеттерін мақұлдады)¹³⁶.

Фатали Мохаддам, әйгілі әлеуметтік психолог және терроризм психологиясы бойынша әлемге әйгілі маман (Moghaddam, 2006) өзінің «Терроризм террористер тұрғысынан» кітабында терроризмнің геосаяси құбылыс ретіндегі негіздері мен себептерінің мәселесін, оның ішінде жанкештілер мәселесін әлеуметтік-мәдени көзқарас тұрғысынан қарастырып, талдайды. Ол жаһандану әлеміндегі исламдық қауымдастықтардағы

Корсаков, О. Н. Коршунова ; под ред. О. Н. Коршуновой. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2010.- 147 б.

¹³⁵ Галахов С.С. Криминальные взрывы / С.С.Галахов. - М.: Норма, 2009.- 43 б.

¹³⁶Соснин В.А. Современный терроризм и проблема мотивации террористов-смертников // Национальный психологический журнал. – 2010. – №2. – 52–55 б.

әлеуметтік-мәдени сәйкестілік дағдарысы тұжырымдамасын талдауға негіздейді. «Терроризм баспалдақтары» метафорасын қолдана отырып, ол адамдарды террористермен сәйкестендіруге әкелетін кезеңді процесті егжей-тегжейлі талдайды, сипаттайды және адамдар террористік ұйымдарға неге тартылады деген сұрақтарға жауап береді. Оларды террористік актілер жасауға итермелейтін психологиялық процестер қандай? Оның пікірінше, ислам әлеміндегі көптеген адамдар өздерінің дәстүрлі қоғамдары террористік топтар сияқты автономды исламдық ұйымдарға кіру арқылы ғана жеке тұлғаның қажеттілігін қанағаттандыруға мүмкіндік беретіндіктен террорист болады. Террористтер арасында ер адамдар басым. Терроризмдегі әйелдерге жанкешті орындаушылар («Алланың қалыңдығы», «қара жесірлер») рөлі беріледі. Кейбір лаңкестік әрекеттерде лаңкестік әйелдердің саны қылмысқа қатысушылардың жартысына жетуі мүмкін.¹³⁷

Ықтимал жанкешті лаңкестердің теріс сәйкестігі олардың этникалық тобы үшін қорлау сезімімен, жаппай жарақаттан кейінгі синдромның салдарымен байланысты болуы мүмкін. Шын мәнінде, жанкешті террористер «психологиялық тұрғыдан өлі» болып табылады, олар өздерін жақсылық пен зұлымдық ұғымдарының арғы жағында деп санайды.

Террористер арасында кәмелетке толмағандар көп, негізінен ер адамдар (10% дейін). Сонымен қатар, екі жыныстағы кәмелетке толмағандарды террористік сипаттағы қылмыстарды ұйымдастырушылар, әдетте, қатардағы орындаушылар немесе көмекшілер ретінде пайдаланады. Зорлық-зомбылыққа назар аудару оның әлеуметтік тобына деген мақтанышпен және өз тобының әлеуметтік өміріне жоғары қосылумен тығыз байланысты. Жоғары ұйымшылдық жағдайында және террористік актілерді күрес әдісі ретінде мақұлдайтын әлеуметтік нормалар болған кезде еліктеу механизмдерінің (мысалы, жанкешті ағайынды) және сәйкестік (діни немесе партиялық биліктің нұсқауларын орындау) әсері күшейеді.¹³⁸

¹³⁷Латышева М. Женщины-террористки / М. Латышева. - М.:Эксмо, 2008.- 23-38 б.

¹³⁸Галачиева М. Влияние современных социально-криминологических характеристик террористических актов на дифференциацию уголовной

М.Решетниковтың пікірінше: «көп жағдайда террористер – бұл патриархалдық және өте діни мәдениетте тәрбиеленген шамамен 20 жастағы, плюс немесе минус бес жастағы жастар. Олардың санасында әдетте өз ұлтының тарихи жарақаты туралы тұрақты түсініктер және соңғысымен күшті эмоционалды байланыстар бар. Әдеттегі әлеуметтік сезімдер-қайғы мен ұлттық мақтанышпен үйлеседі. Көбінесе террористерге «Тарихи зорлық – зомбылық жасаушы» туралы ерекше (негізінен бұрмаланған және мифологиялық) идеялар және оны жазалау мен жазалау қажеттілігі тән, олар қоғамда белсенді түрде өсірілген мінез-құлықпен бағалаудың тұрақты үлгілерімен белгіленеді. Бұл көбінесе болашақ террористтің көз алдында идеялар туыстарының, жақындарының немесе жай тайпалардың өлімінің нақты фактілерімен байланысты өзекті психикалық жарақаттармен толықтырылуы мүмкін».

Террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық шараларын қатаңдату осы қылмыстық әрекеттердің алдын алуда елеулі рөл атқаруы мүмкін. Қазіргі жағдайда терроризмге қарсы іс-қимыл саласында террористер санының өсуіне ықпал етуі мүмкін террористердің психологиялық сипаттамалары мен олардың қылмыстық мінез-құлқының себептерін егжей-тегжейлі және жүйелі зерттеу маңызды рөл атқаруы керек. Террористтің жеке басын талдаусыз қазіргі әлемнің осы қауіпті және өте деструктивті құбылысымен күресу үшін тиімді ұсыныстар әзірлеу мүмкін емес.

Министрліктің дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығының директоры Айнұр Әбдірасылқызының айтуынша, елдегі діни ахуал азаматтардың әлеуметтік жағдайына тікелей байланысты. Дін саласындағы көптеген проблемалар шешілмеген әлеуметтік мәселелерден туындайды.

Зерттеу нәтижелері бойынша, Қазақстандағы террористік актілерге қатысушылардың 52 пайызы әлеуметтік осал, өз баспанасы мен жұмысы жоқ. Олардың 84 пайызында арнайы діни білім болмаған. Мемлекет басшысының әлеуметтік сала біліммен байланысты бастамаларын дәйекті іске асыру, әрине, теріс діни

ответственности и индивидуализацию наказания: краткий анализ законодательства и судебной практики / М. Галачиева // Мировой судья. 2008. № 5.- 22-27 б.

идеологияның таралуына кедергі болады, – деп есептейді А.Әбдірасылқызы. Іс-шара барысында дін саласындағы мамандар, қоғамдық ұйымдардың басшылары Президенттің әлеуметтік шешімдеріне талдау жүргізе отырып, олар жастарды бөтен идеологиядан қорғаудың және әлеуметтік тұрақтылықты нығайтудың негізгі құралы бола алатынын атап өтті.

Осылайша, былай қорытындылауға болады. Терроризм мен экстремизм «перспективалы» бағыттар болып табылатындықтан, террористік және экстремистік қылмыстар үшін, сотталған адамдар үшін олардың материалдық-техникалық базасын нығайта отырып, штаттық құрылымның толық жиынтығын көздей отырып, дайындалған және неғұрлым тәжірибелі қызметкерлермен жасақтай отырып, мамандандырылған мекеме немесе мекеме (барынша қауіпсіздік) құру қажеттілігі туындады.

Бұдан басқа, жалпы сотталған адамдарды әлеуметтік оңалтуға, атап айтқанда террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстар үшін назарды арттыру қажет.

2.3 Жалпы әлеуметтік, арнайы-криминологиялық және жеке деңгейлерде діни-экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың алдын алу.

Қазақстанда қоғамдық өмірді одан әрі жақсарту бойынша қабылданған шаралар қоғамды демократияландыру жөніндегі шаралар кешенін жүзеге асыру, халықаралық стандарттарды бекіту қылмыстық әділет саласындағы реформалау қарқынын жеделдету және азаматтық құқықтарды, заңды мүдделерді және азаматтардың қауіпсіздігін қорғау проблемаларына көбірек көңіл бөлу сияқты нәтижелерге әкелді.

Әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сотталғандарды түзеу, сотталғандардың да, өзге де адамдардың да жаңа қылмыстар жасауының алдын алу Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі және қылмыстық-атқару заңнамасының мақсаттары болып табылатыны кездейсоқ емес¹³⁹.

¹³⁹Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі: практикалық құрал. Алматы: «Норма-К» баспасы, 2019, 156. (ҚК және ҚАК бет нөмірлерін нақтылау).

Осыған орай, Ч.Беккариа, ең алдымен, арнайы алдын-ала ескертуге назар аударып отырып, былай деп жазды: «жазаның мақсаты адамды азаптау және қорлау емес, жасалған қылмысты жоқ ету емес», «кінәлінің қоғамға қайта зиян келтіруіне жол бермеу және басқаларды сол әрекетті жасаудан сақтау». Сондықтан адамдардың жан дүниесіне қатты әсер ететін және қылмыскердің денесі үшін ең аз азап шегетін жазаны ғана қолдану керек»¹⁴⁰.

Қылмыстың алдын алу теориясының пайда болу дәуірінде белгілі кеңестік ғалым А.Б.Сахаров «қылмыстың алдын алу» ұғымы негізінен қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды бейтараптандыруға бағытталған әлеуметтік шаралар мен қызмет түрлерінің белгілі бір жүйесін білдіретінін атап өтті. Бұл шаралар жалпы әлеуметтік деңгейдегі (жалпы әлеуметтік профилактика) және арнайы криминологиялық деңгейдегі (арнайы профилактика) шараларға бөлінеді.

Бірінші деңгей біздің қоғамымыздың қарқынды дамуын қамтамасыз ететін экономикалық, саяси, идеологиялық, құқықтық сипаттағы іс-шараларды қамтиды. Қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында қоғамдық қатынастардың дамуына ықпал ете отырып, арнайы бағыты жоқ, олар қылмыспен күресу мәселесін шешуге арналған және қылмыстық көріністердің алдын алудың арнайы криминологиялық шараларын қолдану тиімділігінің негізі болып табылады. Ал арнайы криминологиялық деңгейдегі шаралар нақты криминологиялық факторларды мақсатты түрде жоюға арналған, қылмыстың алдын алу олардың негізгі және кейбір жағдайларда жалғыз мазмұны болып табылады.¹⁴¹

Қылмыстың кешенді алдын-алу-әлеуметтік сипаттағы кең мемлекеттік міндет. Қылмыстың алдын алу теориясының ғылыми негіздері экономика мен әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларындағы қылмысқа қарсы күрес мәселесін, оның алдын алу әдістері мен құралдарын әзірлеу бойынша көптеген зерттеулердің нәтижесінде құрылды. Криминологияда

¹⁴⁰Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. - М., 1939, - 244 б.

¹⁴¹Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступности //Советское государство и право.1972.№ 11, 69-73 б.

қылмыстардың алдын алу және оларды тудыратын себептерді жою үшін мемлекеттік органдар жүргізетін әртүрлі өзара байланысты шаралардың жиынтығы ретінде қылмыстардың алдын алу тұжырымдамасы бұрыннан қалыптасқан.¹⁴²

Экстремистік және террористік әрекеттер саяси, әлеуметтік және діни факторларға байланысты. Қазақстан Республикасында олардың өзіндік көріну ерекшеліктері бар және оларға профилактика мен қарсы іс-қимылдың тиісті нысандарын анықтайды. Алдын алу-бұл аймақтағы қоғамдық тәртіпті сақтау үшін мемлекет пен қоғам жүзеге асыратын алдын алу шараларының кешені. «Қарсылық» бұл алдын-алу шаралары мен жағдайларға байланысты әрекеттер.¹⁴³

Экстремистік және террористік әрекеттердің алдын-алуды жүзеге асыруда оларды анықтайтын факторларды анықтау қажет. Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі экстремистік және террористік әрекеттердің көріністерін талдау мынадай факторларды анықтайды: а) саяси-белгілі бір саяси мақсаттарға қол жеткізуде қорқыту және зорлық-зомбылық саясатының көрінісі, қарулы қақтығыстарды арандату, этносаралық және дінаралық негізде арандату; б) әлеуметтік-психологиялық-жастарға қатысты экстремизм белгілі бір дәрежеде жастарға тән жоғары қозғыштықпен ынталандырылуы мүмкін, бірақ тек белгілі бір жағдайларда және басқа факторлармен өзара әрекеттесуде; в) әлеуметтік-экономикалық (материалдық теңсіздік, болашақтан қорқу); г) идеологиялық (жалпыұлттық идеяның, елдің және қоғамның даму мақсаттарының болмауы; д) ақпараттық; е) әлеуметтік-тарихи (қуғын-сүргін, соғыс, кедейлік, кемсітушілік және т. б. салдары).¹⁴⁴

¹⁴²Марцев А.И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений: Автореф. дис. докт. юрид. наук. - Свердловск, 1975.149 б.

¹⁴³Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>

¹⁴⁴Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>

Ғалымдар психо-эпидемиялық сияқты факторды анықтайды, бұл әлеуметтік бұзылыстың нәтижесі, әлеуметтік нормалардың әлсіреуі, әдетте, тұрақты эмоционалды шиеленіспен, өзін-өзі толық жүзеге асырудың мүмкін еместігімен, жеке қорғаныс механизмдерінің әлсіреуімен, сананың тарылуымен, өзін-өзі бақылау мен бағдарлаудың жоғалуымен байланысты, адамды кездейсоқ және бағытталған ұсыныстардың ойыншығына айналдырады. Статистикаға сәйкес, 2-3% – ы қоғамдағы агрессияның тұрақты тасымалдаушысы, ал шамамен 10-15%-ы экстремистік және террористік әрекеттердің идеологиясы мен насихатына ұшыраған адамдар. Дағдарыс кезінде оларға көптеген адамдар қосылуы мүмкін. Сонымен, 1991-1994 жылдары жастар мен ересектер арасындағы экстремистік азаматтардың үлесі 60%-ға жетті. Терроризм қаупінің қазіргі жағдайында мұндай есептеулер айтарлықтай маңызға ие, мүмкін дағдарыс топтарының көлемін есептеуге және олармен жұмыс істеу әдістемесін анықтауға мүмкіндік береді.¹⁴⁵

Соңғы уақытта экологиялық терроризм барған сайын қауіп төндіруде, бұл қорқынышты тудыратын агрессивті бағыттағы әрекеттер. Бұл табиғаттағы тепе – теңдіктің бұзылуы арқылы адамдарға әдейі әсер етуден туындаған мүлдем жаңа құбылыс-таксиканттар, атмосфералық өзгерістер, трансшекаралық дренаждар, жануарлардың, құстардың, жәндіктердің қозғалысы. Терроризмнің бұл түрінің болуы мемлекеттен күрделі, көп факторлы қорғаныс бағдарламаларын талап етеді. Осылайша, қазіргі жағдайда экстремизм мен терроризмнің алдын алу-өңірлік, жалпыұлттық және халықаралық ауқымдағы міндет.¹⁴⁶

Экстремистік және террористік сипаттағы алдын алу жөніндегі ПО қызметінің құқықтық негіздері ҚР Конституциясы,

¹⁴⁵Глотов В.А. . Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>

¹⁴⁶Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>

халықаралық құқықтың жалпы қабылданған қағидаттары мен нормалары, ҚР халықаралық шарттары, конституциялық заңдар, сондай-ақ оларды дамытуға қабылданатын Қазақстан Республикасы құқық қорғау және арнаулы органдарының өзге де нормативтік құқықтық ведомстволық актілері болып табылады.

Қазіргі қоғамды тұрақсыздандыратын мәселелердің бірі-экстремизм мен терроризм. Мемлекеттік билік органдары республикалық деңгейде, заңнама саласында, арнайы комиссиялар, жұмыс топтарын құруда, экстремистік және террористік қызметтің салдарын азайту және жою жөніндегі жоспарлар мен стратегияларды әзірлеуде діни экстремизм мен терроризм көріністерінің алдын алу бойынша әртүрлі жұмыстар жүргізуде.

Ұлтаралық қатынастардағы шиеленістер саяси, экономикалық және мәдени салалардағы жаһандану процестерін ынталандырады, бұл белгілі бір қоғамдар мен жалпы қоғамдастықтың құрылымдық байланыстарының күрделенуіне әкеледі. Этносаралық қақтығыстар экстремизм мен терроризм арқылы белгілі бір нәтижелерге қол жеткізетін әртүрлі оппозициялық топтардың пайда болуына әкеледі.

Экстремизм әлеуметтік топтар, этностар, қоғамдық бірлестіктер, мемлекеттер, конфессиялар арасындағы қатынастарға қолданылады. Терроризм мынадай элементтерден тұрады: терроризм идеологиясы, террористік құрылымдар, сондай-ақ террористік практика.

Террористік және басқа да экстремистік қызметтің алдын алу бұл мемлекеттің ғана емес, азаматтық қоғам өкілдерінің де міндеті, ол азаматтық бейбітшілікті орнату және экономикалық және саяси әлеуетті нығайту үшін Қазақстан азаматтарының күш-жігерін біріктіру құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Алдын алу экстремизм мен терроризмге ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға бағытталған жедел-ізвестіру, құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, саяси, тәрбиелік, ақпараттық және басқа шаралардан тұрады. Террористік әрекеттің салдарын болдырмау және азайту үшін саяси партиялардың, қоғамдық және діни ұйымдар мен азаматтардың нақты ұстанымы қажет.

Экстремистік көріністерге және терроризм қатерлеріне қарсы іс-қимыл жөніндегі алдын алу жұмысы Қазақстан Республикасындағы экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың негізгі

және маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қоғамның барлық институттарының экстремизм мен терроризмнің болуын анықтайтын факторларды жою, азайту және бейтараптандыру жөніндегі белсенді қызметі осы көріністердің пайда болуының барлық объективті және субъективті алғышарттарын еңсеруге, экстремизм мен терроризмді тудыратын және оған ықпал ететін себептерді жоюға мүмкіндік береді.

Экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері қылмыстық кодексте айқындалған, онда терроризм деп жарылыс, өртеу, адамдардың қаза болу қаупін туғызатын өзге де іс-әрекеттер жасау түсініледі. Бұл үшін қылмыскер төрт жылдан он жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін. ҚР ҚК-нің 233-бабына сәйкес, егер террористік акт бірнеше рет, қару-жарақ, жарылғыш заттар немесе жарылғыш құрылғыларды қолдана отырып жасалса, кінәлі жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге, ал жаппай қырып-жою қаруын қолдану қаупі туралы сөз болғанда он бес жылға отырғызылуы мүмкін. Қоғамдық қауіпсіздікті бұзу мақсатында адамның өміріне қауіп төнген жағдайда, қылмыскер өмір бойына бас бостандығынан айырылады немесе бұл жаза он бес жылдан жиырма жылға дейінгі түрмеге ауыстырылуы мүмкін. Террористік актіге қатысқан бірақ осы актінің орындалуын уақтылы ескерткен және алдын алған адам қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін.

ҰҚК Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2017-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаның жобасын жариялады.¹⁴⁷ ҰҚК-де «зорлық-зомбылық экстремизм мен терроризмге әкелетін азаматтарды радикалдандыру» қаупінің шындығын мойындайды. «Радикалды көзқарастардың таралуы, соның ішінде жалған діни риторика түрткі болды, бүкіл әлемде ауқымды сипатқа ие болды» деп атап өтті. «Бұл халықаралық террористік ұйымдар мен қазақстандық қоғамның санасында конфессияаралық араздық пен алауыздықты қоздыратын, зорлық – зомбылық сипаттағы

¹⁴⁷«Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс - қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124>

экстремистік көріністерге бастамашы бола алатын идеяларды қалыптастыратын жеке тұлғалардың тарапынан мақсатты насихаттауға ықпал етеді», – делінген ҰҚК-де.

Қабылданып жатқан шараларға қарамастан (ұлттық бірегейлікті нығайту, білім беру сапасын арттыру, жұмысқа орналас-тыру, халықтың әл-ауқатын арттыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар түрінде), «жыл сайын халықтың жекелеген санат-тарын радикалдандыру проблемасы өзектілігін жоғалтпайды».

«Экстремистік және террористік қызмет субъектілері өз қатарларын жаңа жалдаушылармен толықтыруға, қаржыланды-рудың қосымша арналарын және көмекші инфрақұрылымды жолға қоюға аса қажеттілікті сезініп, радикализм мен терроризм идеяларын насихаттаудың қарқындылығын арттыруда», – делінген бағдарлама жобасында. Мәселен, ҰҚК «жекелеген террористік ұйымдардың ақпараттық-насихаттық материалда-рының техникалық, көркемдік және психологиялық құрамдас бөліктерінің сапасын арттыруды» атап өтті. «Интернет пен әлеуметтік желілердегі деструктивті идеяларды насихаттаудың күшеюінің әсерінен радикалды идеологияны ұстанушылар қауымдастығы біздің отандастарымызбен толықтырылуда». Бұл ретте, әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдардың елшілеріне «өз аудиториясын едәуір кеңейтуге, жүргізіліп жатқан үгітті жүйелі негізге ауыстыруға» мүмкіндік беретіні атап өтілді.¹⁴⁸

«Азаматтардың жекелеген санаттарының санасына радикал-ды идеялар мен экстремистік көзқарастарды енгізу агрессияның экстремалды түрлерінің көрінісін тудырды, сондай-ақ олардың патриотизм мен ұлттық бірегейлік сезімін, мәдени-адамгершілік және отбасылық құндылықтарды жоғалтуына алғышарттар жасады. Бұл процестердің бақылаусыз дамуы қоғамдағы зорлық – зомбылықтың күшеюіне, радикалды идеяларды бөлісетін адамдар санының артуына алып келеді», – деп атап өтті ҰҚК.

¹⁴⁸Балымов Е.К. Международное сотрудничество правоохранительных органов и общественных организации в сфере противодействия религиозному экстремизму и терроризму//Халықаралық ғылыми – теориялық конференция материалдарының жинағы-ISBN 97-5-89288-327-6. Ростов на-Дону 2017 ж. - 204-207 б.

Дәл осы халықаралық террористік ұйымдар «радикалды идеяларды енгізе отырып, қоғамға жат көңіл-күйді, қазақстандық қоғамның конфессиялық белгісі бойынша бөлінуін, ұлттық және діни бірегейліктің бұлыңғырлануын тудырады». ҰҚК осы тезисті растау ретінде 2016 жылы Ақтөбе мен Алматыда болған террористік актілерді келтіреді. Жоғарыда келтірілген статистика шындық пен террористік қауіптің күшеюі туралы айтады. Осылайша, 2013 жылдан бастап дайындықтың ерте сатысында террористік сипаттағы 27 зорлық – зомбылық экстремистік акцияларының алдын алды және бұзылды (оның ішінде 2013 жылы – 8, 2014 жылы – 3, 2015 жылы – 4, 2016 жылы -12). Еліміздің азаматтарының шетелдегі террористік әрекеттерге қатысуы ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді. ҰҚК деректері бойынша соңғы төрт жылда 546 қазақстандық рекруттың террористік белсенділік аймақтарына шығуына жол берілмеген (2013 жылы-168, 2014 жылы – 136, 2015 жылы – 151, 2016 жылы – 91). Сонымен қатар, халықаралық террористік ұйымдардың лагерлерінен Қазақстанның 79 азаматы қайтарылды, оның 34-і террористік әрекетке қатысқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Алайда, сыртқы әсерлерден басқа, ҰҚК радикалды көңіл-күйдің көрінуіне ықпал ететін ішкі факторлар бар. Олардың ішінде «әлеуметтік-экономикалық проблемалар; халықтың діни сауаттылығының төмен деңгейі, өскелең ұрпақты моральдық-адамгершілік және патриоттық тәрбиелеудегі олқылықтар; этносаралық, конфессияаралық және өзге де әлеуметтік қайшылықтар; қақтығыс әлеуетін күшейтетін шекті қабаттың қалыптасуымен қатар жүретін көші-қон процестерінің басқарылмауы».

Сондай-ақ, деструктивті көңіл-күй мен билікке сенімсіздік себептерінің тізімінде «жергілікті жерлердегі жекелеген мемлекеттік шенеуніктердің сыбайлас жемқорлық көріністері мен бюрократиясы» деп аталады. Сонымен қатар, мұндай «деструктивті көзқарас» негізінен жұмыс істемейтін жастар арасында көрінеді. Мемлекеттік бағдарлама жобасында «қалыптасқан жағдайларда террористік тұрғыдан осал объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ қару, оқ-дәрілер, жарылғыш құрылғылар мен олардың компоненттерінің айналымын тиісті бақылау мәселелері айтарлықтай өзектендірілгені» атап өтілген.

ҰҚК бағалауы бойынша, елде «ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге, оның ішінде зорлық-зомбылық экстремизмінің алдын алу және терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы тиімді мемлекеттік саясат» іске асырылуда.

Мемлекет «халықтың барлық топтарының әл-ауқатын арттыруға бағытталған бұрын-соңды болмаған әлеуметтік-экономикалық шараларды қабылдауда». «Мемлекет пен қоғамның күш-жігерімен құқықтық нигилизм мен антипатриотизмнің таралуына қолайлы жағдай туғызатын сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес барлық жерде жүргізілуде». Бұл ретте қоғамда «діни толеранттылық, конфессияаралық және этносаралық келісім сақталады».¹⁴⁹

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдың әлсіз жақтарының қатарында «радикалды идеологияны ұстанушылар санының, оның ішінде ел ішінде зорлық-зомбылық жасауға бейім адамдар санының артып келе жатқан тенденциясы» деп аталады. Сонымен қатар, «ақпараттық-түсіндіру жұмыстарының тиімділігінің жеткіліксіздігі және қарсы насихаттау өнімдерінің сапасының жеткіліксіздігі» атап өтілді. Экстремистік және террористік мазмұндағы материалдарды, соның ішінде интернетте таратуға қарсы іс-қимыл жүйесі жетілмеген деп аталды. Сонымен қатар, азаматтық қоғам институттары зорлық-зомбылық экстремизмінің алдын алу және терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмысқа жеткіліксіз тартылған. Ал осы саладағы мемлекеттік және жергілікті билік органдарының қызметі «ғылыми-әдістемелік қолдаудың жеткіліксіздігіне» ие.¹⁵⁰

Сондай-ақ «діни экстремизмнің алдын алуға және терроризм қаупінің алдын алуға тартылған мемлекеттік органдар қызметкерлерінің кәсіби деңгейін одан әрі арттыру» және «арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарын терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы қазіргі заманғы техникамен, қару-жарақпен және басқа да жаңа әзірлемелермен жеткіліксіз жарақтандыру» жөніндегі мәселені шешу талап етіледі. Мәселелерді қалай шешуге болады?

¹⁴⁹<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

¹⁵⁰<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

Бағдарлама жобасында шаралар кешені қарастырылған. «Діни араздықты немесе алауыздықты қоздыруға бағытталған идеяларды бөлісетін адамдарға» назар аудара отырып, діни экстремизм мен терроризмнің алдын алуды жетілдіру көзделуде. Сондай-ақ, «азаматтарды радикалды идеология мен терроризмнің ықтимал қауіптілігі туралы ағарту жүйесінің» тиімділігін арттыру және «қарсы насихат өнімдерінің тартымдылығын» жақсарту жоспарлануда.

«Қазақстан азаматтарын шетелде болған кезеңде радикалды көзқарастарды жақтаушылардың үгіт-насихат қызметінен қорғаудың тиімді шараларын» әзірлеу көзделеді. Экстремизмді насихаттайтын материалдарды анықтау үшін интернет-ресурстар мен әлеуметтік желілерге тұрақты мониторинг ұйымдастырылатын болады. Ол үшін арнайы «заңсыз мазмұнды анықтау бойынша заманауи бағдарламаларды» пайдалану көзделіп отыр. Сондай-ақ «мазмұнында экстремизм немесе терроризм белгілері анықталған бұқаралық ақпарат құралдарының өнімдерін және өзге де ақпараттық материалдарды Қазақстан Республикасының аумағында таратуға» заң жүзінде тыйым салу жоспарлануда. Экстремизм мен терроризмнің алдын алу тиімділігін азаматтық қоғам институттарының осы жұмысқа қатысуын кеңейту арқылы, сондай-ақ «арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолымен» арттыру жоспарлануда. Ол үшін «Қазақстан Республикасының аумағында қызметі белгіленген экстремистік немесе террористік ұйымдардың қызметін заңнамада белгіленген тәртіппен тану және оған тыйым салу бойынша» шаралар қабылдау; кадр әлеуетін күшейту, сондай-ақ «кадр құрамының, зорлық-зомбылық сипатындағы экстремистік көріністерге және терроризмге қарсы іс-қимыл субъектілерінің кәсіби біліктілік деңгейін» арттыру ұсынылады.¹⁵¹

Құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың экстремистік және террористік қызметті анықтау және жолын кесу жөніндегі қызметіне «заманауи технологиялар және ғылыми-техникалық дамудың басқа да жетістіктері» енгізілетін болады. «Экстремистер мен террористердің ел аумағына кіруіне

¹⁵¹<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

жол бермеу бойынша, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылық жасаған шетелдіктерді мәжбүрлеп шығарып жіберу бойынша» шекаралық және көші-қон бақылауын күшейту жоспарлануда. Сондай-ақ, «қарудың, оқ-дәрілердің, жарылғыш құрылғылар мен жарылғыш заттардың айналымына, оның ішінде азаматтық, қызметтік қару мен оқ-дәрілердің айналымы саласында жұмыс істейтін кәсіпкерлік субъектілеріне» бақылау күшейтілетін болады.¹⁵²

Әрине, «материалдық-техникалық қамтамасыз етуді, қару-жарақпен, арнайы техникамен және жабдықпен жарактандыруды, сондай-ақ террористік сипаттағы қауіп-қатерлерге жедел ден қою деңгейін арттыру мақсатында арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдары бөлімшелерінің инфрақұрылымын дамытуды», сондай-ақ «арнаулы мақсаттағы мемлекеттік бөлімшелерді даярлау үшін бөлінген ведомстволық оқу орталықтарының инфрақұрылымы мен материалдық-техникалық базасын дамытуды жақсартуды көздейтін органдар». «Каспий теңізінің континенттік қайраңы шегіндегі террористік көріністерге ден қою деңгейі» арттырылатын болады.

Жарылғыш заттар мен қаруды анықтау бойынша инспектор-кинологтар мен қызметтік-ізвестіру иттерін даярлау үшін кинологиялық қызмет те жандандырылуда. Бағдарлама жобасында оның нәтижелілігінің нысаналы индикаторлары айқындалған. Осылайша, Қазақстан аумағында зорлық-зомбылық сипатындағы экстремистік көріністер мен терроризм актілеріне жол бермеу жөніндегі арнаулы және құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігі 2020 жылдың соңына қарай 95% - құрайды деп күтілуде. Осындай көрсеткішке терроризм актілеріне ден қоюға, сондай-ақ республика аумағында терроризм салдарын барынша азайтуға және (немесе) жоюға дайындық деңгейі бойынша қол жеткізу жоспарлануда. Сондай-ақ, 2020 жылдың соңына қарай діни араздықты немесе алауыздықты қоздыруға бағытталған экстремистік идеялармен бөлісетін адамдардың санын (2016 жылмен салыстырғанда) 20%-ға азайту жоспарлануда.

¹⁵²<http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

3 ТЕРРОРИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕГІ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҒЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

3.1. Терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың даму тарихы. Қазақстан Республикасының терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастығы.

Бүгінгі таңда әлемдік қоғамдастықтың алдында тұрған аса маңызды міндет халықаралық терроризмнің барлық нысандарының алдын алу, жолын кесу және жою, оған қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің өзара іс-қимылы мен ынтымақтастығы мәселелерін реттейтін бірыңғай нормаларды қамтитын тиімді заңдық база құру болып табылады.

Соңғы жылдары Батыс пен Шығыс мемлекеттерінің террористік әрекетке қатысты ұстанымдары қатты жақындасты. Мұның себептері осы 24 мемлекеттегі ішкі өзгерістерге емес, халықаралық терроризм бұрын-соңды болмаған күшке ие болды ауқымды бей-берекет болды және мүмкіндігінше көп адамдарға қарсы бағытталған және адамзаттың қалыпты өміріне нақты қауіп төндіреді.

Терроризмге қарсы іс-қимыл проблемасы бір мемлекеттің жауапкершілігінен асып, осы қатарға қарсы күресте барлық елдердің ынтымақтастығының элементіне айналды, мысалы Қазақстанда тыйым салынған «Ислам мемлекеті» халықаралық террористік ұйымы болып табылады. ДАИШ түрлі елдерде террористік актілерді жүзеге асыруға шақырады, содырларды даярлауға демеушілік жасайды және жүргізеді, оларға қарсы тұрған мемлекеттердің үкіметтік күштерімен ашық соғыс қимылдарына қатысады. Әлемдік қоғамдастықтың терроризмді қылмыстық құқық бұзушылық ретінде реттеуге алғашқы әрекеттері 1930 жылы Брюссельде қылмыстық заңнаманы

біріздендіру жөніндегі III халықаралық конференцияда жасалды, бірақ олар сәтсіз аяқталды¹⁵³.

1931 және 1933 жылдары қылмыстық заңнаманы біріздендіру жөніндегі IV Париж конференциясының және V Мадрид конференциясының қарарларында терроризмнің бірқатар белгілері анықталды: ең қауіпті және жойқын құралдарды пайдалану, халықты қорқыту түріндегі мақсат, осы актілерді жасауға жария түрде шақыру, тиісті қоғамдастық құру. 1934 жылы КСРО қатысқан Ұлттар Лигасы келесі конвенцияларды жасады: «терроризмнің алдын алу және оны жазалау туралы», сондай-ақ «Халықаралық қылмыстық сот құру туралы»¹⁵⁴. Бұл жағдайда терроризм мемлекет басшыларын, дипломаттарды өлтіру, мемлекеттік мүлікті жою немесе бүлдіру, адам өміріне қауіп төндіретін әрекетті көздейтін қасақана әрекет ретінде сипатталды.

1937 жылы терроризмнің алдын алу және оны жазалау туралы Женева конвенциясында халықаралық терроризм ұғымын анықтауға әрекет жасалды, ол кез-келген мемлекетке қарсы бағытталған қылмыстық әрекетті білдіреді, оның мақсаты мен сипаты халық арасында қорқыныш тудыру болып табылады. Терроризмді саяси емес, қылмыстық іс-әрекет ретінде анықтау және қарапайым қарулы күресті (көтеріліс пен тіпті партизандық соғыс әрекеттерін қоса) ажыратуға мүмкіндік берді. Алайда, Конвенция ешқашан күшіне енген жоқ, бірақ осы саладағы заманауи халықаралық келісімдердің прототипі болды¹⁵⁵.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Ұлттар Лигасының мұрагері – Біріккен Ұлттар Ұйымы терроризм мәселесімен айналысты. БҰҰ Бас Ассамблеясының осы саладағы алғашқы

¹⁵³Боричев К.В. К вопросу о международно-правовых нормах по противодействию терроризму // Сб. науч. трудов по итогам международной научно-практической конф. «Проблемы современной юридической науки: актуальные вопросы». 2015. № 2. 69 б.

¹⁵⁴Энциклопедия уголовного права. Т.21. Преступления против общественной безопасности и общественного порядка. – СПб., 2013. 55 б.

¹⁵⁵Ж.О. Кулжабаева. Правовые формы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом [Электрондық ресурс] // электронный каталог отраслевого отдела научной библиотеки по направлению «Юриспруденция». Санкт-Петербургский государственный университет им. М.Горького; URL: <https://yandex.ru/search>

жобаларының бірі 1963 жылы Токиода қабылданған әуе кемесінің бортында жасалған қылмыстар мен басқа да әрекеттер туралы конвенция болды¹⁵⁶. Онда тек террористік актілерге ұқсас қылмыстар туралы айтылды, ал «терроризм» термині мүлдем қолданылмады.

1970 жылы әуе кемелерін заңсыз басып алуға қарсы күрес туралы Конвенция қабылданды¹⁵⁷. Осы құжатқа сәйкес қатысушы мемлекеттер әуе кемелерін басып алуға бағытталған іс-әрекеттерге қатысты қатаң жазалау шараларын қолдануға және әуе кемелерін басып алу жағдайлары бойынша қылмыстық талқылауға байланысты бір-біріне жәрдем көрсетуге міндеттенеді.

Бұдан әрі осы бағыттағы жұмыс жанданды және бір жылдан кейін Монреалда азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілерге қарсы күрес туралы Конвенция қабылдануда¹⁵⁸, азаматтық авиация қызметіне заңсыз араласу актісінің анықтамасы бар.

Сонымен бірге, 1972 жылы терроризм мәселелері бойынша әмбебап құжаттың жобасы түбегейлі қабылданбады, өйткені биполярлық бейбітшілік жағдайында мемлекеттер идеологиялық келіспеушіліктер мен социализм елдеріндегі террористік агрессия мүмкіндігін мойындау салдарынан келісе алмады. БҰҰ-ға қатысушы мемлекеттер тек ұсынымдық сипаттағы қарармен шектелді.¹⁵⁹ Сол жылы БҰҰ хатшылығы террористік актілерді

¹⁵⁶Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов (Токио, 14 қыркүйек 1963 ж.) // Сборник международных договоров СССР. – М., 1990. 218 б.

¹⁵⁷Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (Гаага, 1970 ж. 16 желтоқсан) // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. – М., 1974. Вып. XXVII. 292 б.

¹⁵⁸Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 1971 ж. 23 қыркүйек) [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aviation_security.shtml (өтініш жасалған күн: 31.03.2018)

¹⁵⁹Надтока Р. Терроризм: проблемы идентификации [Электронный ресурс] // Политобразование. – URL: <http://lawinrussia.ru/content/terrorizm-problemy-identifikatsii> (дата обращения 27.03.2018)

жасауға кедейлік пен үмітсіздік, сондай-ақ құқықтары бұзылған және өз өмірі арқылы елеулі өзгерістерге қол жеткізетін белгілі бір аймақтар халқының әрекеттері ықпал етуі мүмкін екенін ресми түрде мәлімдеді.¹⁶⁰

Терроризмнің нақты аспектілерімен айналысатын құжаттарға халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға, оның ішінде 1973 жылғы дипломатиялық агенттерге қарсы қылмыстардың алдын алу және жазалау жөніндегі Конвенция жатқызылуы керек.¹⁶¹, ол қылмыстық қол сұғушылықтың нысанын–халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға қарсы қылмыстарды анықтады. 1979 жылы қабылданған кепілге алуға қарсы Конвенция үшінші тарапты (мемлекет, ұйым, басқа адам) кепілге алынған адамды босату шарты ретінде қандай да бір акт жасауға немесе жасаудан бас тартуға мәжбүрлеу үшін басқа адамды ұстап алып, өлтіремін деп қорқытқан кез-келген адам қылмыс жасайды деп көздейді. Мемлекет кепілге алынған адамды босату немесе оның жағдайын жеңілдету үшін барлық әрекеттерді жасауға міндетті.¹⁶²

Терроризмнің белгілі бір аспектілерін реттеуге жатқызуға болатын келесі құжат-1980 жылғы Ядролық материалды физикалық қорғау туралы Конвенция.¹⁶³ Ол ядролық материалды заңсыз иеленгені, пайдаланғаны, бергені немесе ұрлағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейді және мемлекеттерді оны бейбіт мақсатта пайдалану кезінде қорғауға міндеттейді.

¹⁶⁰ Энциклопедия уголовного права. Т. 21. 55 б.

¹⁶¹ Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов . 1973 ж. 14 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 3166 (XXVIII) қарарында қаралды [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; - URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_protected_persons (өтініш жасалған күн: 22.03.2018)

¹⁶² Международная конвенция о борьбе с захватом заложников. 1979 ж. 17 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 34/146 Қарары [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml (өтініш жасалған күн: 13.03.2018)

¹⁶³ Конвенция о физической защите ядерного материала и ядерных установок 1979 ж. 26 қазанда қабылданды [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/nucmat_protection.shtml (өтініш жасалған күн: 27.03.2018)

Н.Н.Федощеваның пікірінше, мемлекеттер осы Конвенцияның ережелерін ұлттық заңнамаға енгізуге, сондай-ақ осы қылмысты жасағаны үшін ең жоғары жазаны қарастыруға міндетті. 1988 жылы қабылданған теңіз қауіпсіздігіне қарсы заңсыз актілермен күресу туралы Конвенция¹⁶⁴, кемеңі басып алғаны, сондай-ақ кемеңің бортындағы адамдарға қарсы зорлық-зомбылық жасағаны, кемеңің бортына кемеңі бұзуға қабілетті құрылғы немесе зат орналастырғаны үшін қылмыстық жауаптылықты, сондай-ақ кемеңің қауіпсіздігіне қатер төндіретін өзге де әрекеттерді көздейді.

Егер қылмыскер аумақтық теңіздің сыртқы шекарасынан тыс кемеде жүзуді жүзеге асырса не теңіз кемесінің туы мемлекетінің аумағынан тыс жерде болса, қылмыс халықаралық сипатқа ие болады. 1994 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған «халықаралық терроризмді жою жөніндегі шаралар туралы Декларация» № 49/60 қарары бүкіл әлемдік қауымдастық үшін атаулы халықаралық терроризмнің маңыздылығын түсінудің индикаторы болды, онда мемлекеттердің төзімсіздікке немесе экстремизмге негізделген халықаралық терроризм қаупімен алаңдаушылығы атап өтілді¹⁶⁵.

1997 жылы бомбалық терроризмге қарсы халықаралық конвенцияда халықаралық қауымдастық халықаралық терроризмнің объективті және субъективті белгілерін анықтады. Сонымен қатар, құжатта жарылғыш заттарды қолдана отырып, террористік актілердің жасалуын болдырмау, осы қылмыстардың алдын алу, террористерді қылмыстық қудалау және жазалау бойынша тиімді шараларды іске асыру мақсатында мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығын нығайтудың маңыздылығы атап өтілді¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/maritime.shtml (өтініш жасалған күн: 28.03.2018)

¹⁶⁵ Декларация о мерах ликвидации международного терроризма: принята Резолюцией № 49/60 на 84-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1994 г. // Действующее международное право. – М., 1997. Т.3. 548б.

¹⁶⁶ Международное уголовное право: учебник для бакалавриата и магистратуры/ А.В. Наумов, А.Г. Кибальник, В.Н. Орлов; под ред. А.В.

Ғылыми-техникалық прогресс, жоғары технологиялардың дамуы террористік қауіптердің ауқымын кеңейтті. Бұл лаңкестік әрекеттер нәтижесінде атом электр станцияларының жойылуын білдіреді. Бастапқы материалдар мен өндіріс технологияларының салыстырмалы қол жетімділігі, қолданудың қарапайымдылығымен бірге, химиялық және биологиялық қаруды өздерін ешқандай саяси немесе моральдық шектеулермен байланысты деп санамайтын экстремистік топтар үшін ерекше тартымды етеді. Мемлекеттің өмір сүру мәселелерін, оның ішінде оның экономикалық қауіпсіздігін, меншік құқығын, банктік құпияны, жалпы экономикалық саясатты қозғауды көздейтін мәселенің маңыздылығы әлемдік қоғамдастық тарапынан елеулі жұмысты талап етті.

Терроризмді қаржыландыру үшін қылмыстық жауапкершіліктің алдын алуда және орнатуда 1999 жылғы терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция маңызды рөл атқарды,¹⁶⁷ өйткені онда талданатын құбылыстың сипаттамасы бар. Осы құжаттың 2-бабының 1-тармағына сәйкес кез келген адам «осы Конвенцияның мәні бойынша қылмыс жасайды, егер ол кез келген әдіспен, тікелей немесе жанама түрде, заңсыз және қасақана қаражат берсе немесе оларды пайдалану ниетімен немесе олардың толық немесе ішінара пайдаланылатынын түсінген кезде, оны жасау үшін: қосымшада көрсетілген шарттардың бірін қолдану аясына және ондағы анықтамаға сәйкес қылмыс болып табылатын қандай да бір іс-әрекет; қарулы қақтығыс жағдайында әскери іс-қимылдарға белсенді қатыспайтын кез-келген бейбіт адамның немесе кез-келген басқа адамның өліміне әкеп соқтыруға немесе оның сипатына немесе контекстіне байланысты мұндай әрекеттің мақсаты халықты қорқыту немесе мәжбүрлеу болған кезде оған ауыр дене жарақатын келтіруге бағытталған кез-келген басқа

Наумова, А.Г. Кибальника - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2016. С. 291. 30 б)

¹⁶⁷Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; - URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml (өтініш жасалған күн: 14.03.2018)

әрекет. үкімет немесе халықаралық ұйым қандай да бір іс-әрекет жасау немесе оны жасаудан бас тарту».

БҰҰ Бас Ассамблеясының 2003 жылғы 22 желтоқсандағы №58/174 «адам құқықтары және терроризм» қарары мемлекеттерді терроризмнің барлық нысандары мен көріністерінде алдын алу, онымен күресу және оны жою үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға, сондай-ақ осы құбылыспен күресу үшін өзінің ұлттық заңнамасын нығайтуға шақырады.¹⁶⁸

2005 жылғы ядролық терроризм актілеріне қарсы күрес туралы халықаралық конвенция барлық мемлекеттердің атом энергиясын бейбіт мақсатта дамыту және қолдану құқығын мойындайды. Қатысушы мемлекеттер өздерінің ұлттық заңнамаларын бейімдеу жолымен осы салада қылмыс жасаудың алдын алу және жолын кесу мақсатында шаралар қабылдайды.

1994 жылғы халықаралық терроризмді жою шаралары туралы декларация терроризм БҰҰ-ның барлық қағидаларын бұзады және халықаралық қауіпсіздікке қауіп төндіреді деп болжайды¹⁶⁹, сондай-ақ, осы құбылысқа қарсы тұруға бағытталған барлық халықаралық конвенцияларды орындау және ақпарат алмасу арқылы терроризмге қарсы күресте мемлекеттердің ынтымақтастығын нығайтуға шақырады.

Терроризмге қарсы күрес саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастығы мәселелерін нормативтік реттеуден басқа, осы қоғамдық қауіпті құбылыспен күресуге бағытталған әртүрлі мамандандырылған халықаралық органдарды құру және олардың жұмыс істеуін қамтамасыз ету маңызды бағыт болып табылады.

Е.А.Коровиннің халықаралық қатынастардағы қауіпсіздік пен бейбітшілікті нығайтудағы басты қадам 1945 жылы БҰҰ

¹⁶⁸Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 декабря 2003 г. №58/174 «Права человека и терроризм» // БҰҰ ресми сайты; - URL: <http://www.un.org/ru/ga/58/docs/58res2.shtml> (өтініш берген күні: 17.02.2018);

¹⁶⁹Международное уголовное право Коровин Е.А. Устав Объединенных Наций: стенограмма публичной лекции доктора юридических наук проф. Е.А. Коровина, прочитанной 9 июля 1945 г. в Лекционном зале в Москве [Электрондық ресурс] / Лекционное бюро при Ком. по делам высш. школы при СНК СССР. – М.:1945. 22 б.

Жарғысын қабылдау болды деген пікірімен ынтымақтасамыз,¹⁷⁰ осы құжатта бекітілген қағидаттар мемлекеттерге террористік әрекетке жүгінуге тыйым салуды білдіреді.

Мысалы, 1992 жылғы 31 наурыздағы 748 қарарда БҰҰ Қауіпсіздік кеңесі БҰҰ Жарғысының 2-бабының 4-тармағында көрсетілген қағидатқа сәйкес мемлекеттер басқа мемлекеттегі террористік актілерді ұйымдастырудан, көтермелеуден, осындай актілерге жәрдемдесуден немесе оларға қатысудан, сондай-ақ өз аумағы шегінде ұйымдасқан қызметке жол беруден бас тартуға міндетті екенін анықтады мұндай актілер күшпен немесе оны қолдану қаупімен байланысты болған кезде осындай актілерді жасауға бағытталған.

БҰҰ жарғысы БҰҰ қауіпсіздік кеңесі мен бас Ассамблея арасындағы пәндік құзыреттілікті ажыратады және әр органның бейбітшілікті сақтау және терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы өз өкілеттіктері бар. Мысалы, БҰҰ қауіпсіздік кеңесі 2001 жылғы 28 қыркүйектегі 1373 (2001) қарарға сәйкес БҰҰ-ның арнайы терроризмге қарсы комитетін, ал БҰҰ Бас Ассамблеясы 1996 жылғы 17 желтоқсандағы 51/210 қарарымен халықаралық терроризмге қарсы шарттарды әзірлеу үшін арнайы комитет құрды¹⁷¹.

БҰҰ-ның терроризмге қарсы комитеті, оның өкілеттіктері 1624 (2005) қарарымен расталған¹⁷², барлық мемлекеттер террористік актілерге жәрдемдесу үшін қылмыстық жауапкершілік енгізуге міндетті. Мемлекеттерді терроризммен күресуге және жолын кесуге бағытталған барлық конвенциялар мен хаттамаларға қатысуға шақырады.

Аталған комитет консультациялық қызметті жүзеге асыра алады, нормативтік-құқықтық көмек көрсете алады,

¹⁷⁰Резолюция 51/210 от 17 декабря 1996 г. Генеральной Ассамблеи ООН «Меры по ликвидации международного терроризма» [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты.

¹⁷¹Резолюция 51/210 от 17 декабря 1996 г. Генеральной Ассамблеи ООН «Меры по ликвидации международного терроризма» [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты.

¹⁷²Резолюция 1624 (2005), принятая Советом Безопасности на его 5261-м заседании 14 сентября 2005 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН; – URL: <http://www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2005.shtml> (25.03.2018)

терроризммен тиімді күресу үшін халықаралық, өңірлік және субөңірлік ұйымдармен тығыз байланыстарды дамытуға жәрдемдеседі.

2004 жылы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 1535 қарарымен терроризмге қарсы комитеттің атқарушы директорын (ТҚКАД) құру туралы шешім қабылданды.¹⁷³ ТҚКАД Комитеттің бағдарламалық шешімдерін орындайды, әрбір мүше мемлекетке сараптамалық бағалау жүргізеді, сондай-ақ елдерге терроризмге қарсы техникалық көмек көрсетуге жәрдемдеседі. 2006 жылы № 60/288 «Жаһандық терроризмге қарсы стратегия» қарарын қабылдаған терроризмге қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастық жүйесін және БҰҰ Бас Ассамблеясын қалыптастыру бойынша белсенді жұмыс жүргізеді.¹⁷⁴ Бұл қарарда төрт бөлім бар:

- терроризмнің таралуына ықпал ететін жағдайларды жою жөніндегі шаралар;
- терроризмнің алдын алу және оған қарсы күрес шаралары;
- терроризмнің алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің әлеуетін нығайту және осы саладағы БҰҰ жүйесінің рөлін нығайту жөніндегі шаралар;
- терроризмге қарсы күрестің іргелі негізі ретінде адам құқықтары мен құқықтың үстемдігін жалпыға бірдей құрметтеуді қамтамасыз ету шаралары.

Құзыретіне терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл кіретін тағы бір ұйым-даму тобы ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шаралары (АЖҚКҚШ). 1989 жылы француз президенті Ф.Миттеранның бастамасымен құрылған АЖҚКҚШ ол қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл бойынша ұсыныстар әзірлейді.¹⁷⁵ Интерпол қызметі қатысушы елдердің ұлттық құқық

¹⁷³Резолюция 1535 (2004), 26.03 2004 жылғы Қауіпсіздік кеңесінің 4936-отырысында қаралды// [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.un.org/ru/sc/ctc/resources/res-sc.html> (03.03.2018)

¹⁷⁴ «Глобальная контртеррористическая стратегия» от 8 сентября 2006 года. // [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy>

¹⁷⁵International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation. The FATF Recommendations. February , 2012 // FATF

қорғау органдарының жалпы қылмыстық қылмысқа қарсы күрес саласындағы күш-жігерін біріктіруге бағытталған халықаралық қылмыстық полиция ұйымы бола отырып, бүгінде халықаралық терроризмге қарсы күрес мәселелерімен де айналысады.¹⁷⁶

Бастапқыда Интерпол террористік әрекеттермен байланысты қылмыстармен айналысқан жоқ, өйткені бұл әрекеттер саяси, діни немесе нәсілдік идеологиямен байланысты, ал Интерпол Жарғысының 3-бабы мұндай әрекеттерге араласуға тыйым салады. Алайда, 1985 жылы Вашингтонда өткен Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы Бас Ассамблеясының 54-ші сессиясында AGN-1985 – RES қарары қабылданды, оған сәйкес халықаралық терроризмге қарсы күресті үйлестіру және өзара әрекеттесуді күшейту үшін Бас хатшылықтың құрамында мамандандырылған топ құрылды.

Атап айтқанда, қарар мемлекеттерден террористік актілерді жасау үшін қасақана өкілдік ету немесе қаражат жинау үшін қылмыстық жауапкершілік енгізуді, террористер мен олардың жақтастарының қаржысы мен активтерін қатыруды, басқа адамдарға террористерге қаржы қаражатын ұсынуға тыйым салуды, оларға баспана бермеуді, қылмыстық тергеуге немесе қылмыстық қудалауға байланысты бір-біріне жан-жақты жәрдем көрсетуді талап етеді.

Осы қарармен БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің терроризмге қарсы күрес жөніндегі комитеті (Терроризмге қарсы комитет — ТҚК) құрылды, ол үйлестіруші тетіктің, мониторинг тетігінің рөлін, сондай-ақ БҰҰ-ға қатысушы елдердің терроризмге қарсы күрестегі неғұрлым белсенді іс-қимылдарының стимуляторы мен катализаторының рөлін өзіне алуға тиіс. Комитет осы уақытқа

Official Web Site. Available at:
[http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/
FATF_Recommendations.pdf](http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf)

¹⁷⁶Интерпол ресми сайты. [Электрондық ресурс]// URL:
<https://www.interpol.int/Crimeareas/Terrorism/Terrorism> (өтініш жасалған күн:
22.02.2018) 3AGN-1985-RES-4 - International Criminal Police Review - A new
approach. 54th INTERPOL General Assembly – Washington, D.C., United States of
America, 1 – 8 October 1985[Электрондық ресурс] // URL:
[https://www.interpol.int/About-INTERPOL/Structure-and-governance/General-
AssemblyResolutions/Resolutions-1980-to-1989/1985-AGN54](https://www.interpol.int/About-INTERPOL/Structure-and-governance/General-AssemblyResolutions/Resolutions-1980-to-1989/1985-AGN54)

дейін БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне кіретін 15 елдің өкілдерінен құрылды: бес тұрақты мүше және 10 тұрақты емес: Колумбия, Ирландия, Маврикий, Норвегия, Сингапур, Болгария, Камерун, Гвинея, Мексика және Сирия үш кіші комитетке бөлінген.

2001 жылы 12 қарашада БҰҰ қауіпсіздік кеңесі терроризмге қарсы жаһандық күш – жігер туралы 1377 қарар қабылдады. Ол барлық мемлекеттерді 1373 қарарды толық жүзеге асыру үшін шұғыл қадамдар жасауға және бір-біріне осы мақсатта көмек көрсетуге шақырады. Терроризмге қарсы комитетке мемлекеттерге көмек көрсетудің мүмкін жолдарын зерттеу ұсынылады.

БҰҰ-ның бірінші кезектегі міндеттерінің қатарында қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны нығайту, атап айтқанда, барлық мүше мемлекеттерді қолданыстағы 12 терроризмге қарсы халықаралық-құқықтық құжаттарға және БҰҰ-ның 2000 жылғы трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына оған үш хаттамамен қосу, сондай-ақ олардың орындалуын бақылау тетігін құру арқылы айқындалды.

Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы терроризмді қылмыстың ең қауіпті түрлерінің бірі ретінде қарастырады. Террористік ұйымдар мен олардың мүшелері Интерполда қылмыстық деп танылады және оларға қатысты басқа қылмыстық ұйымдар мен адамдар сияқты шаралар қолданылады.

Сонымен қатар, Интерполдың Бас хатшылығы халықаралық ұйымдасқан қылмыстық топтарды, сондай-ақ террористік ұйымдарды анықтауға бағытталған аналитикалық жобаларды әзірлеуде. 2001 жылы Нью-Йорктегі шабуылдардан кейін Интерполдың Бас хатшылығында «11 қыркүйек» тобы құрылды, оның міндеті халықаралық терроризмге қарсы күресте мемлекеттердің күш-жігерін біріктіру, сондай-ақ тұрақты жұмыс істейтін жедел үйлестіру орталығын құру болды.

Әрине, Интерпол терроризмге қарсы іс-қимылға белсенді қатысады, дегенмен бұл іс-шаралар бастапқыда тек жалпы қылмыспен күресуге арналған.

Осыған байланысты адам құқықтарының ықтимал бұзылуларының алдын ала отырып, Еуропа Кеңесінің Бас хатшысы «Еуропа Кеңесі және 2001 жылғы 11 қыркүйектен кейінгі терроризмге қарсы халықаралық іс-қимыл» баяндамасында: «терроризмге қарсы күрес оның барлық түрлерінде демократия,

адам құқықтары және құқық үстемдігі талаптарын ескермеуі керек. Бұл негізгі құндылықтар бостандық пен қауіпсіздік арасындағы тепе-теңдікті орнатуға бағытталған кез келген әрекеттің орталығында және біз оларды қорғауда сенімді әрі батыл болуға міндеттіміз». БҰҰ дәл осындай ұстанымды ұстанады.

2004 жылдың қазан айында БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі 1566 қабылдаған қарарда¹⁷⁷, терроризмнің барлық актілерін қайтадан айыптап, барлық мемлекеттерді тиісті халықаралық конвенциялар мен хаттамаларға кідіріссіз қатысуға шақырды. БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің алдына халықаралық терроризм туралы жан-жақты конвенцияның және ядролық терроризм актілеріне қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияның жобаларын консенсуспен қабылдау бойынша ынтымақтастық міндеті қойылды. БҰҰ Бас хатшысы 2003 жылдың қыркүйегінде Бас Ассамблеяда сөйлеген сөзінде ХХІ ғасырда қауіпсіз бейбітшілікті қамтамасыз ету мәселелерін шешу перспективалары туралы жан-жақты пікір білдіретін көрнекті қайраткерлерден тұратын жоғары деңгейдегі топты шақыру қажеттілігі мен ниеті туралы жариялады.

Қорытындылай келе, БҰҰ соңғы бірнеше онжылдықта терроризмнің жекелеген аспектілерін реттейтін бірқатар халықаралық құжаттарды қабылдағанын атап өткен жөн. Бүгінгі таңда БҰҰ Бас Ассамблеясы құрған, халықаралық терроризм туралы жан-жақты конвенцияның мәтінін әзірлейтін арнайы комитеттің жұмысы жалғасуда.

Бұдан басқа, халықаралық деңгейде халықаралық терроризмге қарсы күрес құралдары мен әдістерін өзара іс-қимылды, бақылауды және үйлестіруді жүзеге асыратын түрлі ұйымдар мен құрылымдардың кең желісі құрылды.

Қазіргі уақытта әлемдік қоғамдастық сыныптан тыс терроризмді, оның бүкіл адамзат үшін қауіптілік деңгейін, сондай-ақ террористік әрекеттің жағдайлары мен мүмкіндіктерін жою қажеттілігін түсінуге келді.

¹⁷⁷Резолюция Совета Безопасности ООН от 08.10.2004г. №1566 [Электрондық ресурс]//Docs.cntd.ru, все Кодексы РФ, СП, ГОСТ, СНИП, Санпин, регламенты, указы, законы/URL: <http://docs.cntd.ru/document/902113841>

Бүгінгі таңда Қазақстан терроризмге қатысты 13 халықаралық конвенция мен хаттаманың 12-сіне қосылды. Мұндай құжаттарға қол қою халықаралық актіде реттелетін ережелерге қатысты ішкі заңнаманы қайта қарауды білдіреді. Демек, халықаралық конвенцияларды қабылдау процесі бірден жүзеге асырылмайды, бірақ посткеңестік мемлекеттерге қарағанда тезірек жүреді.

Аймақ деңгейіндегі келісімдерге қатысты Қазақстан терроризмге қарсы күрес бойынша өте тиімді әлеует құрды. Республика өзара іс-қимылының негізі 1999 жылғы 4 маусымдағы Терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық туралы шарт болып табылатын ТМД елдерімен тығыз ынтымақтастықта.

Әскери және (немесе) арнайы полиция операциялары мен кек алу актілері әлеуметтік қақтығыстардың себептерін жоймайды, экстремистік идеологияның жойылуына ықпал етпейді. ШЫҰ-ның күнделікті қызметін қамтамасыз ететін қандай да бір құрылымдар құрылғанға дейін оның қатысушылары 2002 жылғы 6 маусымда Санкт-Петербургтегі ШЫҰ саммитінде құру туралы тиісті келісімге қол қойылған Өңірлік терроризмге қарсы құрылымды халықаралық-құқықтық ресімдеуге кіріскені кездейсоқ емес.

Сондай-ақ, Қазақстан халықаралық терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы ынтымақтастық туралы екіжақты келісімдер жасасуда. Ең маңызды міндет – мемлекеттердің қауіпсіздігін іске асыратын арнайы қызметтермен және арнайы органдармен екіжақты қатынастарды орнату және дамыту.

Қазақстан Республикасының халықаралық терроризмге қарсы күрес жөніндегі барлық екіжақты келісімдерінде тараптардың ақпарат беру тәртібі мен шарттары және осындай ақпарат беру туралы сұрау салулар жіберу егжей-тегжейлі жүйеленбеген. Барлық келісімдерде ынтымақтастық тараптардың ұлттық заңнамаларына және олардың халықаралық міндеттемелеріне сәйкес жүзеге асырылатыны атап өтілді.

Қазақстан халықаралық ұйымдарда белсенді қатысушы болып табылады. Қазақстанның сыртқы саяси қызметін дамытудың басталуы 1992 жылы ел БҰҰ-ға кірген кезде қаланды, ол мемлекеттердің іс-қимылдарын үйлестіру орталығы ғана емес,

сонымен қатар жаңғырту мен мемлекеттік құрылыстағы білім көзі болып табылады.

Халықаралық аренада бейбітшілікті сақтау үшін үлкен жауапкершілік БҰҰ қауіпсіздік кеңесінде жатыр. Дәл осы орган бейбітшілікті қамтамасыз ету бойынша барлық іс-қимылдарға, соның ішінде өңірлер деңгейінде қабылданатын іс-қимылдарға санкция беруге міндетті. БҰҰ және оның гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық сектордағы мамандандырылған мекемелері жанжалдардың өсу ортасын жоюда, олардың алдын алуда, сондай-ақ жанжалдан кейінгі қалпына келтіруде жетекші үйлестіруші рөл атқаруға арналған¹⁷⁸.

БҰҰ-ның терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық жөніндегі орасан зор рөлі ұйымның қалыптасқан беделі мен жағдайымен, сондай-ақ үлкен тәжірибемен, оның ішінде терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық бойынша анықталады.

Соңғы жылдары БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі террористік қауіпке қарсы тұруда күшейе түсті. Бұл БҰҰ-ның осы бағыттағы рөлін арттырды.

Терроризмге қарсы комитет кеңесі (ТҚК) БҰҰ мүшелерінің 13 халықаралық конвенция бойынша міндеттемелердің сақталуына әлемдік мониторинг жүргізу тетігі болып табылады.

БҰҰ ҚК терроризмге қарсы бағыттағы басқа да мониторинг жүйелері бар. Мысалы, Қауіпсіздік Кеңесінің 1267 қарары негізінде әрекет ететін комитет өзі жасаған «Әл-Қаида» мүшелері мен «Талибан» қозғалысы, сондай-ақ олардың қызметіне қатысы бар жеке және заңды тұлғалар, өзге де құрылымдар тізімі негізінде санкциялар режимін сақтауға жауапты. 1540 қарар бойынша құрылған комитеттің негізгі міндеті – жаппай қырып-жою қаруының мемлекеттік емес субъектілердің, ең алдымен террористердің және басқа да қылмыстық элементтердің қолына түсуіне жол бермеу¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Токсанбаев А.Б. Понятие организованной преступности. Национальное Центральное Бюро Интерпола Республики Казахстан в борьбе с организованной преступностью// Фемида, 2012. № 8. 24 б.

¹⁷⁹Хлестов О.Н. Глобализация и борьба с международным терроризмом//Юрист-международник, 2003. №2. – 21 б.

БҰҰ қауіпсіздік кеңесі Қазақстанға жыл сайын халықаралық террористік ұйымдар туралы, халықаралық террористер туралы ақпаратты және олардың есебінен халықаралық терроризм қаржыландырылуы мүмкін жеке және заңды тұлғалар туралы деректерді ұсынады. Өз кезегінде Қазақстанның БҰҰ жанындағы тұрақты өкілі жыл сайын БҰҰ ТҚК-на ұсынылған тізімдермен жүргізілген жұмыстың нәтижелері туралы баяндайды.

Қазақстан Республикасы Интерполдың халықаралық қылмыстық полиция ұйымының қызметіне де белсенді қатысады. Қазақстан Республикасы 1992 жылы 4 қарашада Дакарда (Сенегал) өткен Интерпол Бас Ассамблеясының 61-ші сессиясында Интерполдың халықаралық қылмыстық полиция ұйымының мүшелігіне қабылданды.

ҚР Интерполға кіруі және ҚР ҰҚО құрылуы осы беделді халықаралық ұйым шеңберінде Қазақстанның құқық қорғау органдарының шетелдік әріптестерімен ынтымақтастығы мен өзара іс-қимылының негізгі көлемін жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

Бүгінгі таңда Интерполдың ҚР ұлттық орталық бюросы өзара тиімді алмасу арқылы өз жұмысының тиімділігін арттыруға тырысып, 47 мемлекеттің құқық қорғау органдарымен іскерлік байланыстарды қолдайды.

ҚР ҰОБ Қазақстан Республикасы ішкі істер министрлігінің құрылымдық бөлімшесі бола отырып, ұлттық заңнаманы, халықаралық құқық нормалары мен қағидаттарын және адамның жалпы қабылданған құқықтары мен бостандықтарын сақтай отырып, ішкі істер министрлігі органдары бөлімшелерінің қылмысқа қарсы күресте Интерполға мүше мемлекеттердің ұқсас органдарымен халықаралық өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге арналған. Тұтастай алғанда, Қазақстан Республикасындағы ҰОБ өз қызметінде Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілерін, халықаралық шарттарды басшылыққа алады, Қазақстан Республикасы ІІМ Жарғысы және басқа да нормативтік актілері Қазақстан Республикасындағы Интерполдың Ұлттық Орталық бюросы туралы ереже қатысушысы болып табылады.

Соңғы жылдары жасалған террористік актілерді талдау белсенді саясаттандыру тенденцияларын көрсетеді. Бүгінгі таңда

белгілі бір мемлекеттің өміріне тікелей қатысты әлеуметтік-экономикалық және басқа да мәселелер бойынша дұрыс емес басқарушылық, кейде саяси шешімдер қабылдауға байланысты террористердің «бірігу» процесі жүріп жатқанын байқамау мүмкін емес, ұлт-азаттық қозғалысының ұранымен, саяси мақсаттармен жүзеге асырылады. Егер бұрын саяси террористер қылмыстық құқық бұзушылар қатарына кірмеген болса, бүгінде саяси терроризм қылмыспен толығымен біріктіріледі.

Интерполдың ҰОБ-ға сұрау салулар мен хабарламаларды жіберу тәртібін белгілеген ережені ерекше атап өткім келеді. Интерпол ҰОБ-ға сұрау салулар мен хабарламалар жасырын террористер мен хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздестіру (олар басқа мемлекеттің аумағында болуы мүмкін деп болжауға жеткілікті деректер болған кезде), есірткінің заңсыз айналымы, қаруды іздестіру және белгісіз мәйіттерді сәйкестендіру сияқты істер санаты бойынша халықаралық террористік сипаттағы қылмыстардың алдын алу және ашу мақсатында жіберіледі.

Қазақстан БҰҰ мен Азиядағы өңірлік ұйымдар арасында халықаралық терроризмге қарсы күрес саласында бастамашыл делдал болып, сол арқылы маңызды халықаралық функцияларды орындайды. Бұл Қазақстанның БҰҰ шеңберінде ғана емес, халықаралық терроризмге қарсы күрестің құқықтық мәселелерін шешудегі қызметіне қатысты.

Қазақстан әлемдік жұртшылықтың және әлемнің жетекші халықаралық ұйымдарының назарын Орталық Азия мәселелеріне аудару жөнінде белсенді іс-қимыл жасады. Президент Н.Ә.Назарбаевтың БҰҰ-да сөйлеген қазақстандық бастамасы саяси шындыққа және халықаралық қатынастардың ажырамас бөлігіне айналды. Қазақстан қазіргі заманның жаңа қатерлеріне ден қоюдың тиімді әлеуеті бар ЕҚЫҰ-мен ынтымақтастыққа ерекше мән береді. Қазақстандық тарап ЕҚЫҰ қызметінің Орталық Азия бағытын күшейтуге мүдделі. Атап айтқанда, қазақстандық тараптың қауіпсіздікті нығайту, трансұлттық қылмысқа қарсы күрес саласындағы өңірлік жобаларды іске асыруға назар аударуы маңызды.

Қазақстан Республикасы 1992 жылғы қаңтардан бастап ЕҚЫҰ мүшесі болып табылады. Бұл ұйымға кіру Қазақстанның 1975 жылғы Хельсинки қорытынды актісінде және ұйымның

басқа құжаттарында белгіленген қағидаттарды әзірлеуге және практикада қолдануға мүмкіндік беретін жалпыеуропалық процестерге белсенді қатысуға деген ұмтылысынан туындады. 1999 жылдың қаңтарында Алматыда ЕҚЫҰ Орталығы ашылды.

НАТО халықаралық терроризмге қарсы стратегияны қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара алады, бірақ тек соққы күші, әскери күш ретінде ғана емес, сонымен қатар альянстың «терроризмге қарсы мамандандырылған мүмкіндіктері» деп аталатын Солтүстік Атлантикалық альянстың қазіргі жаңартылған стратегиясын ескере отырып құрылуы мүмкін.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздігіне қазіргі заманғы сын-тегеуріндер мен қауіп-қатерлердің үрдістерін, ынтымақтастықтың құқықтық базасын және жүргізіліп жатқан қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларының тиімділігін талдау осы саладағы ынтымақтастықтың дамуын тежейтін көптеген факторлардың бар екендігін көрсетеді.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясы қабылдаған модельдік заңнамалық актілер негізінде ұлттық заңнаманы біріздендіру деңгейі әлі де жеткіліксіз. Терроризм бұл қылмыстық құқық саласындағы капиталистік бірігу елдерінде орын алған орталық мәселе¹⁸⁰.

Сарапшылардың пікірінше, мұның себептерінің бірі халықаралық шарттардың күшіне енуі жөніндегі мемлекетішілік рәсімдерді ратификациялау және орындау мерзімдері бөлігінде ұлттық заңнаманың жетілмегендігі, оларды іске асыру жөніндегі пәрменді тетіктердің болмауы болып табылады.

Заңнамалық деңгейде Қазақстан нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды, халықаралық терроризмге қарсы күрес саласында көпжақты, екіжақты және өңірлік шарттар жасасады.

Қазақстан Республикасында атқарушы билік деңгейінде халықаралық терроризмге қарсы күрес елдің құқық қорғау органдарының қызметі шеңберінде жүзеге асырылады. «Терроризмге қарсы күрес туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабының 3-бөлігіне сәйкес, ҰҚК, ПМ, Қазақстан Республикасы Президентінің Күзет қызметі және Қорғаныс

¹⁸⁰ Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С. и др. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2012-226 б.

министрлігі терроризмге қарсы, оның ішінде халықаралық тікелей күресті өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын мемлекеттік органдар болып табылады.

Р.Т.Завотпаев 2012 жылы терроризмге қарсы күресті жүзеге асыруға шақырылған мемлекеттік органдардың қатарына ҚР экономикалық және сыбайлас жемқорлық қылмыстарға қарсы күрес агенттігін (қаржы полициясы) (қазіргі уақытта ҚР Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі) қосуды ұсынды, өйткені оның құзыретіне террористік ұйымдар мен террористерді қаржыландыруды қоса алғанда мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі іс-қимылдар жатады.

Әлемдік тәжірибені ескере отырып, бірде-бір дамыған елде қозғалысты басқару құралдары жеке құрылымдарға тиесілі бола алмайтынын атап өткен жөн. Бірақ Қазақстан Республикасында нарықтық қайта құрулар, оның ішінде ауқымды жекешелендіру нәтижесінде көптеген көлік объектілерін жеке ұйымдар ұстайды. Көбінесе бұл көлік ұйымында террористік акт жасалғаннан кейін терроризмге қарсы операцияларды жүргізу сияқты көліктегі халықаралық терроризмге қарсы күрестің осы әдісіне (халықаралық терроризмнің ең көп таралған объектісі ретінде) назар аударылады. Бірақ халықаралық террористік актілердің алдын алу үшін, әсіресе ірі көлік ұйымдарында (адамдардың ең көп жүруі болжанатын жерде) күн сайын қозғалыс қауіпсіздігін және көлікті пайдалануды қамтамасыз ету бойынша қатаң шаралар қабылдау қажет: жолаушыларды тексеру ережелерін қатаңдату, көлік құралын басқару кабинасына бөгде адамдардың кіруін жабу, экипажды тексеруге талапты арттыру, жүктерді абсолютті тексеру.

Осылайша, жоғарыда қарастырылған негізгі тенденцияларға сүйене отырып, Қазақстан халықаралық аренадағы терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық жөніндегі белсенді мүше және бастамашы болып табылады.

3.2. Терроризмге қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық жүйесі мен принциптері

Қазіргі уақытта терроризмге қарсы халықаралық іс-қимыл жүйесі қалыптасты, ол жаһандық және өңірлік деңгейлерде, сондай-ақ екіжақты негізде ынтымақтастықты қамтиды.

Жаһандық деңгейде мұндай өзара іс-қимыл БҰҰ, оның мамандандырылған мекемелері, ең алдымен ИКАО, ИМО, МАГАТЭ шеңберінде шоғырланады. Олардың қамқорлығымен осындай ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық базасы құрылды және жұмыс істейді, оған бірқатар әмбебап келісімдер кіреді, мысалы: 1963 жылғы Токио қылмыстары және әуе кемелерінің бортында жасалған кейбір басқа актілер туралы Конвенция; 1970 жылғы Гаага әуе кемелерін заңсыз басып алуға қарсы күрес туралы Конвенция; Монреальдағы заңсыз әуе кемелеріне қарсы күрес туралы конвенция азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған актілермен, 1971 ж.; 1973 ж. халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға, оның ішінде дипломатиялық агенттерге қарсы қылмыстардың алдын алу және жазалау туралы Конвенция; 1979 жылғы кепілге алуға қарсы күрес туралы халықаралық конвенция; 1980 жылғы ядролық материалды физикалық қорғау туралы Конвенция; Монреаль конвенциясын толықтыратын халықаралық азаматтық авиацияға қызмет көрсететін әуежайлардағы заңсыз зорлық-зомбылық актілеріне қарсы күрес туралы хаттама, 1988 жыл; 1988 жылғы теңіз қауіпсіздігіне қарсы заңсыз актілермен күресу туралы Рим конвенциясы және 1988 жылғы континенттік қайранда орналасқан стационарлық платформалардың қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілермен күресу туралы Рим хаттамасы. 1991 жылы оларды анықтау мақсатында пластикалық жарылғыш заттарды таңбалау туралы Конвенция қабылданды.

Аймақтық деңгейде терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық мәселелері ЕҚЫҰ, ЕО, Еуропа Кеңесі, Америка мемлекеттерінің ұйымы (ОАА), Оңтүстік Азияның аймақтық ынтымақтастық қауымдастығы (СААРК) және осы деңгейдегі ынтымақтастықты реттейтін бірқатар халықаралық құралдар әзірленді және жұмыс істейді: Хельсинки, Мадрид, Венадағы ЕҚЫҰ кеңестерінің қорытынды құжаттары, Париж; ЕО

органдары қабылдаған қарарлар мен шешімдер; 1971 жылы БҰҰ дайындаған адамдарға қарсы қылмыстар мен соған байланысты бопсалау түріндегі терроризм актілерінің алдын алу және жазалау туралы конвенция; Еуропа кеңесі әзірлеген 1977 жылғы терроризмнің жолын кесу туралы Еуропалық конвенция; 1987 жылғы терроризмнің жолын кесу туралы ОАӨБІА аймақтық конвенциясы т.б. шеңберінде қаралады.

Екіжақты негіздегі ынтымақтастық әртүрлі деңгейдегі диалог түрінде, сондай-ақ екіжақты уағдаластықтар негізінде өтеді. Мәселен, халықаралық терроризмге қарсы күрестегі өзара іс-қимыл туралы міндеттемелер 1992 жылы Ресеймен жасалған Франциямен және Ұлыбританиямен қарым-қатынас қағидаттары туралы мемлекетаралық шарттарда, сондай-ақ 1990 жылы бұрынғы КСРО-мен жасалған тату көршілік, ГФР-мен әріптестік және ынтымақтастық туралы шартта, Италиямен достық және ынтымақтастық туралы Шартта қамтылған. Ресей 70-ші жылдары жасалған Ауғанстан, Иран, Финляндия және Түркиямен азаматтық әуе кемелерін айдап әкетудің алдын алу жөніндегі ынтымақтастық туралы екіжақты үкіметаралық келісімдер бойынша КСРО-ның жалғастырушы мемлекеті болып табылады (соңғысы күшіне енген жоқ, өйткені оны түрік тарапы мақұлдамаған). 1991 жылы АҚШ үкіметімен азаматтық авиация саласындағы ынтымақтастық туралы екіжақты өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойылды, онда екі ел арасындағы азаматтық авиакомпаниялардағы террористердің акцияларынан туындаған дағдарыстық жағдайларда ресейлік-американдық жедел өзара іс-қимыл моделі қарастырылған. Терроризмге қарсы екіжақты келісімдер, соның ішінде ведомствоаралық деңгейде, мысалы, Италия мен Түркия, Франция мен Испания, Франция мен Венесуэла, АҚШ пен Италия арасында жасалған.

Қазіргі терроризмнің айрықша белгілерінің бірі-оның көріністерінің динамикасы және террористер өз мақсаттарына жету үшін қолданатын әдістер. Тиісінше, халықаралық терроризм актілерімен күрес жөніндегі ынтымақтастықты реттейтін принциптер мен нормалардың қатып қалған нысандары жоқ; олардың көпшілігі қалыптасу процесінде.

Жоғарыда аталған әмбебап, сондай – ақ бірқатар өңірлік және екіжақты келісімдердің, БҰҰ қарарларының, басқа да

халықаралық органдардың шешімдерінің негізін құрайтын осындай ынтымақтастықтың негізгі қағидаттарының қатарына терроризмнің барлық көріністерінде, террористік актілер қай жерде және кімде жасалса да, жалпыға бірдей айыптау және заңсыздықты мойындау жатады. Егер осы қағиданың бірінші бөлігі әлі де халықаралық келісімдерде бекітілсе, онда терроризмнің заңсыздығын мойындау осы салада қолданыстағы барлық әмбебап келісімдерде бекітілген.

Терроризмге қарсы күрес туралы барлық шарттардың, БҰҰ-ның және басқа да халықаралық ұйымдардың көптеген қарарларының орталық ережесі терроризмге қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық қағидаты болып табылады, оның дәйекті іске асырылуы осы құбылысқа тиімді қарсы тұрудың негізгі жолын ашады.

Қазіргі терроризмнің айрықша белгілерінің бірі-оның көріністерінің динамикасы және террористер өз мақсаттарына жету үшін қолданатын әдістер. Тиісінше, халықаралық терроризм актілерімен күрес жөніндегі ынтымақтастықты реттейтін принциптер мен нормалардың қатып қалған нысандары жоқ; олардың көпшілігі қалыптасу процесінде.

Жоғарыда аталған әмбебап, сондай – ақ бірқатар өңірлік және екіжақты келісімдердің, БҰҰ қарарларының, басқа да халықаралық органдардың шешімдерінің негізін құрайтын осындай ынтымақтастықтың негізгі қағидаттарының қатарына терроризмнің барлық көріністерінде, террористік актілер қай жерде және кімде жасалса да, жалпыға бірдей айыптау және заңсыздықты мойындау жатады. Егер осы қағиданың бірінші бөлігі әлі де халықаралық келісімдерде бекітілсе, онда терроризмнің заңсыздығын мойындау осы салада қолданыстағы барлық әмбебап келісімдерде бекітілген.

Терроризмге қарсы күрес туралы барлық шарттардың, БҰҰ-ның және басқа да халықаралық ұйымдардың көптеген қарарларының орталық ережесі терроризмге қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық қағидаты болып табылады, оның дәйекті іске асырылуы осы құбылысқа тиімді қарсы тұрудың негізгі жолын ашады.

Ынтымақтастық қағидаты мынадай нақты бағыттарды қамтиды: халықаралық келісімдер мен ұйымдар шеңберіндегі

мемлекеттердің өзара іс-қимылы; жаңа уағдаластықтарды әзірлеу; ақпарат алмасуды және қажетті шараларды үйлестіруді қоса алғанда, террористік қол сұғушылықтардың алдын алу жөнінде практикалық шаралар қабылдау; мемлекеттердің бір-біріне қылмыстық-процестік көмек көрсетуі; конвенцияларды түсіндіруге және қолдануға қатысты дауларды бейбіт реттеу мақсатында ынтымақтастық терроризмге қарсы күрес саласында.

Терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастықтың тиімділігі қылмыс жасаған адамдарды жазалаудың сөзсіз болуын қамтамасыз етумен тікелей байланысты. Осы салада қолданыстағы барлық жаһандық келісімдерде (1963 жылғы Токио конвенциясын қоспағанда) әмбебап юрисдикция принципі бекітілген, бұл қылмысқа юрисдикция орнатуға мүмкіндік береді, демек, қылмыскердің қай жерде орналасқанына және қылмыс жасағанына қарамастан жазаның сөзсіз болуын қамтамасыз етеді. Бұл қағида қатысушы мемлекет, егер ол өз аумағында жүрген қылмыскерді қылмыстық қудалауға ұшыратпаса, оны басқа қатысушыға (әрине, егер ол тиісті өтінішпен жүгінсе) осындай қудалау мақсаттары үшін беруге міндетті болған кезде «не беру, не соттау» тетігінің әрекетіне негізделеді. Бұл қағидаттың жұмыс істеу тиімділігі көбінесе мемлекеттер арасындағы сенім деңгейіне, олардың саяси ерік-жігеріне және террористердің лайықты жазаға тартылуы үшін ынтымақтасуға дайын болуына байланысты.

Терроризмге қарсы күресті адамзат үшін ортақ құндылықтарға сүйене отырып, тек «таза қолмен» жүргізуге болады. Терроризмге қарсы күресте халықаралық құқықты ұдайы ұстану туралы талап БҰҰ Бас Ассамблеясының тиісті қарарларында, 1988 жылғы теңіз кемелерінің қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілерге қарсы күрес туралы Рим Конвенциясының кіріспесінде көрініс тапты.

Қазақстан терроризмге тиімді тойтарыс беруді ұйымдастыру мақсатында бүкіл халықаралық қоғамдастықтың күш-жігерін біріктіру жолындағы кез келген кедергілерді (саяси, идеологиялық, діни немесе өзге де болсын) жоюды дәйекті түрде қолдайды.

Қазақстан Республикасының заңнамасы халықаралық міндеттемелерге сәйкес келтіріледі, оны жетілдіру бойынша

жұмыстар жүргізілуде. Соңғы жылдары кепілге алу, радиоактивті материалдармен заңсыз әрекеттер, көлік коммуникацияларын бұғаттау және көліктің қалыпты және қауіпсіз жұмысына қол сұғатын өзге де заңсыз әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелерін реттейтін заңнамалық актілер қабылданды.

3.3. Терроризмге қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің өңірлік ынтымақтастығы

Терроризмге қарсы күреске өңірлік халықаралық ұйымдар белсенді қатысты. Ең алдымен, олар халықаралық терроризмге қарсы күрес жөніндегі мемлекеттердің ынтымақтастық параметрлерін айқындайтын бірқатар өңірлік халықаралық-құқықтық құжаттарды қабылдады.

Алғашқылардың бірі болып 27 қаңтарда Еуропа кеңесі осы жолға түсті. Оның аясында 1977 жылы Ресей Федерациясының Федералды жиналысы 2000 жылдың 7 тамызында ратификациялаған терроризмнің жолын кесу туралы Еуропалық конвенция қабылданды, 1978 жылы 28 маусымда терроризмге қарсы күрес саласына қатысты жеке тұлғалардың атыс қаруын сатып алу мен сақтауды бақылау туралы Еуропалық конвенция тағы бір құжат қабылданды.

2001 жылғы 8 қарашадағы 109-шы сессияда кеңестің Министрлер комитеті Еуропа Кеңесі шеңберінде қабылданған терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі қолданыстағы халықаралық құжаттардың тиімділігін тез арада арттыру туралы шешім қабылдады. Осыған байланысты ол қылмыстық, коммерциялық, әкімшілік және басқа да құқықтық аспектілерді қамтитын жан-жақты тәсілмен терроризмге қарсы халықаралық іс-қимыл бойынша көпсалалы топ құрды. Топ өз қызметінде министрлер комитетінің тиісті декларациялары мен шешімдерін, парламенттік ассамблеяның және әділет министрлерінің терроризмге қарсы күрес жөніндегі конференциясының қарарларын, сондай-ақ адам құқықтары туралы заңдар мен ережелерді ескеретін болады.

2002 жылғы 13 маусымда Еуропалық Одақ Кеңесі терроризмге қарсы іс-қимыл туралы негіздемелік шешім қабылдады, оған сәйкес Одаққа мүше әрбір мемлекет террористік

актілердің алдын алуға және жолын кесуге, сондай-ақ сотқа беруге немесе террористерді ұстап беруге бағытталған құжатта көзделген шараларды қабылдауға міндетті.

Еуропадағы қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымының (бұдан әрі – ЕҚЫҰ) 2001 жылғы 11 қыркүйектегі террористік актілерге берген жауабы 2001 жылғы желтоқсанда Бухарестте өткен ЕҚЫҰ Сыртқы істер министрлерінің 9-шы кеңесінде қабылданған терроризмге қарсы күрес жөніндегі шешім және терроризмге қарсы іс-қимыл жоспары және 2001 жылы 13-14 желтоқсанда Бішкекте өткен халықаралық ұйымында қабылданған декларация конференция мен іс-қимыл бағдарламасы болды. Сонымен қатар, ЕҚЫҰ-ның қазіргі төрағасы Данияның бұрынғы Сыртқы істер министрі Ян Троеборгты ЕҚЫҰ-ның терроризмге қарсы іс-қимылын үйлестіру және Бухарест және Бішкек құжаттарында көзделген бастамаларды орындау, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті сақтау, шекараларды қорғау, контрабандаға қарсы күрес және терроризмді қаржыландыру сияқты төрт стратегиялық бағыт бойынша қызметті жандандыру үшін өзінің жеке өкілі етіп тағайындады. ЕҚЫҰ өз миссиялары мен институттары арқылы осы құжаттардың орындалуын қамтамасыз етуге және оның қызметін жүзеге асыруда БҰҰ-ға қолдау көрсетуге міндеттенеді.

2002 жылғы 6-7 желтоқсанда Порту қаласында (Португалия) өткен ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің сыртқы істер министрлері кеңесінің 10-шы отырысында ЕҚЫҰ-ның терроризмге қарсы іс-қимыл және оған қарсы күрес жөніндегі Хартиясы қабылданды. 28 тармақтан тұратын құжатта ЕҚЫҰ-ға қатысушы 55 мемлекеттің терроризмге қарсы күрестегі міндеттемелерінің кең спектрі көзделген.

2003 жылғы 10 шілдеде Америка мемлекеттері Ұйымы Бас Ассамблеясының (бұдан әрі – АМҰ) XXXII сессиясында 2002 жылғы шілдеде қол қою үшін ашылған терроризмге қарсы күрес жөніндегі америкааралық конвенция күшіне енді¹⁸¹. Бұл қадам Батыс жарты шар мемлекеттерінің терроризмге қарсы іс-қимылдағы ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық базасын

¹⁸¹Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхайда қабылданды, 15.06.2001)

дамытуға, халықаралық терроризмге қарсы коалицияның өңірлік компонентін күшейтуге өз үлесін қосуға деген берік ұмтылысын білдірді. Конвенция терроризмді қаржылық толықтырудың жолын кесуді қоса алғанда, практикалық шараларға бағытталған, терроризмге қарсы күрес жөніндегі америкааралық комитет (СИКТЕ) құру көзделген.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы. Терроризмнің күрт сапалық және сандық өсуі бүкіл әлемге мемлекеттердің бұрыннан бар халықаралық ұйымдар шеңберінде осы зұлымдыққа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастығына ғана емес, сонымен қатар жаңа халықаралық ұйымдарды, ең алдымен аймақтық ұйымдарды құруға үлкен серпін берді¹⁸².

Бұл әлемнің әртүрлі аймақтарында өз мүшелерінің ерік-жігерін тиімді және жедел үйлестіруге мүмкіндік беретін аймақтық халықаралық ұйымдар. Терроризм Азия-Тынық мұхиты аймағында және Орталық Азияда, посткеңестік кеңістікте ерекше қауіп төндіреді, онда құқықтық нигилизм мен өткір ұлтаралық қайшылықтар жағдайында экстремизм мен сепаратизмнің дамуы үшін тамаша жағдайлар жасалған. Сондықтан Шанхай ынтымақтастық ұйымын (ШЫҰ) құру тарихи тұрғыдан алдын-ала анықталған деп санауға болады.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Қытай және Тәжікстан құрған «Шанхай бестігі» деп аталатын ұйымнан 1996 жылы шекара аймағында әскери саладағы сенімді нығайту туралы келісімге және 1997 жылы шекара аймағында қарулы күштерді өзара қысқарту туралы келісімге қол қойылғаннан кейін құрылды.

Осы екі келісімнің біріншісіне Шанхайда қол қойылды, бұл «Шанхай бестігі» терминінің пайда болуына негіз болды.

Ал 2001 жылдың маусым айында Шанхайда алты мемлекет – Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан басшыларының кездесуінде ШЫҰ құрылғаны туралы ресми түрде жарияланды. Сол кезде 2001 жылғы Шанхай конвенциясы

¹⁸² Посол Афганистана в КНР Киямудин Рай Барлас, «контактная группа ШОС-Афганистан» дереккөз РИА Новости, 05.11.2005// centrasia.ru/newsA.php4?st=1131178980.

деп аталатын терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы конвенция қабылданды.

Шанхай бестігі құрылғаннан бері Шанхай бестігіне кіретін бес мемлекет келесіге қол жеткізді:

- шекара мәселелері келісілді, «Шекара ауданындағы әскери саладағы сенімді нығайту туралы келісім» (1996 ж.) «Шанхай декларациясы» деп аталатын шекара ауданындағы әскери саладағы сенімді нығайту туралы келісім және «шекара ауданындағы қарулы күштерді өзара қысқарту туралы келісім» Мәскеудегі Шанхай бестігінің екінші кездесуінде қол қойылған (1997).¹⁸³ Шекара маңындағы қарулы күштерді өзара қысқарту туралы келісім қатысушы бес ел арасындағы сенім, шекара қызметтері арасындағы ынтымақтастық деңгейін арттырды, шекара аймағына өзара бақылау орнатты, сондай-ақ елдер шекарадағы жағдай туралы бір-бірін хабардар етуге келісті. Қытаймен мәселелерді шеше отырып, Орталық Азияның үш елінің: Өзбекстан, Тәжікстан және Қырғызстанның түйісу нүктесі туралы тиісті келісімге қол қою әзірге мүмкін емес;

- ШЫҰ құрылымында қауіпсіздік және даму саласындағы күш-жігерді үйлестіру үшін мынадай құрылымдар құрылды: құқық қорғау органдары, шекара ведомстволары басшыларының, қорғаныс министрлерінің, сыртқы істер министрлерінің, төтенше жағдайлар министрлерінің кеңесі;

- Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясына қол қойылды (2001)¹⁸⁴; ШЫҰ өңірлік терроризмге қарсы құрылымы (ӨТҚК) құрылып, Өзбекстанның Ташкент қаласында атқару комитетімен жұмысқа кірісті. ШЫҰ ӨТҚК-ға мүше мемлекеттердің қауіпсіздік кеңестері хатшыларының кеңестерінің тетігі құрылды;

- өңірде бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау жөніндегі тағы бір маңызды тарихи қадам болып табылатын ШЫҰ-Ауғанстан

¹⁸³О проблемах работы и состоянии создания Единого перечня террористических организаций, 19.05.2006

¹⁸⁴Юбилейный Саммит глав государств - членов ШОС., 15.06.2006// ecrats.com/ru/news/17.

«байланыс тобы құрылды»¹⁸⁵; сондай-ақ даму бағдарламасы бойынша БҰҰ ДБ, БҰҰ Қауіпсіздік кеңесімен және БҰҰ терроризмге қарсы күрес комитетімен, ЕҚЫҰ, ТМД терроризмге қарсы орталығымен (ТҚО) байланыс орнатылды;

- есірткі, психотроптық заттардың заңсыз айналымына қарсы күресте ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды.

Бұл ретте ШЫҰ халықаралық деңгейде бірінші болып терроризмге соққы беруді ұсынған ұйым болды, ал Шанхай конвенциясының өзі 1 — бапта алғаш рет халықаралық деңгейде терроризмнің ажырамас элементтерін-сепаратизм мен экстремизмді «Уағдаласушы тараптардың ұлттық заңнамасына сәйкес қылмыстық тәртіппен» қудаланатын зорлық-зомбылық әрекеттері ретінде айқындауды бекітті.

Шын мәнінде, терроризм «осы Конвенцияға қосымшада санамаланған шарттардың бірінде қылмыс ретінде танылатын қандай да бір әрекет» ретінде айқындалған. Бұл ережелер маңызды емес, өйткені олар терроризм, сепаратизм және экстремизм сияқты құбылыстарды еркін түсіндіру мүмкіндігін жоққа шығарады.

Сонымен қатар, конвенция терроризмге қатысты «қарулы қақтығыс жағдайында әскери іс – қимылдарға белсенді қатыспайтын немесе оған ауыр дене жарақатын келтіретін, сондай – ақ қандай да бір материалдық объектіге елеулі зиян келтіретін кез келген азаматтық адамның немесе кез келген басқа әк ағашының өліміне әкелуге бағытталған кез келген басқа әрекет.

Мұндай әрекетті ұйымдастыру, жоспарлау, оны жасауға көмектесу, оның сипатына немесе мәніне байланысты мұндай әрекеттің мақсаты халықты қорқыту, қоғамдық қауіпсіздікті бұзу немесе билік органдарын не халықаралық ұйымды қандай да бір әрекет жасауға мәжбүрлеу немесе оны жасаудан бас тарту болған кезде оны қоздыру сияқты және қылмыстық қудалау тараптардың ұлттық заңнамасына сәйкес».

¹⁸⁵О совместном антитеррористическом учении «Восток - антитеррор – 2006», ШЫҰ шеңберінде өткізілген, 06.03.2006//<http://www.ecrats.com/ru/news/36>.

Ю.М.Колосов бұл анықтаманы заңды күші бар құжатта қабылдаудың тарихи маңызы бар екенін атап өтті, өйткені БҰҰ шеңберінде мұндай анықтама көптеген жылдар бойы келісілмеді.

Конвенцияға қосымшада қамтылған халықаралық сипаттағы қылмыстарға қарсы күрес туралы көпжақты келісімдердің тізбесі терроризмге қатысты іс-әрекеттер бойынша өзіндік «жолдама» болып табылады.

Бұл анықтама халықаралық гуманитарлық құқыққа тікелей қатысты, өйткені ол қарулы қақтығыс жағдайында жойылмайтын адамдар тобына жауынгерлерді қосады.

Терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастық ШЫҰ қызметінің маңызды бағыты және тіпті осы халықаралық ұйымның жүйе құраушы элементі болып табылады.

Халықаралық терроризм мен діни экстремизм мәселесі орталық Азиядағы исламдық экстремистік ұйымдардың едәуір жандануына және Ауғанстандағы ұзаққа созылған әскери қақтығысқа байланысты Орталық Азия аумағында ерекше тұр.

Син Гуан – Чен әділетті түрде атап өткен: «Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан үшін Шанхай ынтымақтастық ұйымына қатысу Ресей мен Қытайдың әскери-саяси ресурстарын қатерлерді тойтару үшін тартуға мүмкіндік береді, бұл Кеңес Одағының бұрынғы Орта Азия республикаларының шектеулі мүмкіндіктерін ескеру». Осының арқасында ШЫҰ қатысушы мемлекеттердің көпжақты және екіжақты ынтымақтастығының тетіктерін белсенді пайдаланатын халықаралық ұйым болып табылады.

С. Лузянин «ұмтылыстардың параллелизмі Ресей мен Қытайға басқа жаһандық күш орталықтарымен жүйелік антагонизмге және қарсыласуға тартылмай, қатаң одақтас міндеттемелерді қабылдамай, халықаралық аренада өз әрекеттерін икемді үйлестіруге мүмкіндік береді. Мүдделердің сәйкес келуі диктаттан күш тұрғысынан бас тартуға ұмтылу арқылы мәселелерді саяси жолмен шешуге мүмкіндік береді».

Бұл Ресей мен Қытайдың екі ядролық держава және БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшелері ретіндегі стратегиялық серіктестігі ШЫҰ – ның маңыздылығы мен халықаралық салмағын осы халықаралық ұйымға мүше барлық

мемлекеттердің жиынтық демографиялық және аумақтық әлеуетінен де маңызды түрде анықтайды.

ШЫҰ қазіргі уақытта Қытайдың да, Ресейдің де, Орталық Азияның да, көршілес елдердің де ықпалын күшейту мәселесін шешетін ірі аймақтық құрылым ретінде.

Осыған қарамастан, жоғарыда аталған зерттеуші ШЫҰ бақылаушы елдерінің ықпалын нығайтуға өте күмәнмен қарайды. «Бақылаушылар институтын құру және оны кеңейту – бұл қулық. Бір жағынан, байқаушылар құрамын ұлғайту тұрғысынан ШЫҰ – ның халықаралық кеңеюі жүріп жатыр, ал екінші жағынан, ШЫҰ-ның жартылай жабық сипаты сақталады және байқаушылардың ешқайсысы жақын арада ШЫҰ-ның толыққанды мүшесі болмайды».

Осылайша, Шанхай ынтымақтастық ұйымы аймақтағы қауіпсіздік процестерін реттеуге қабілетті тегіктер мен уағдаластықтар кешенін құрды. «Зұлымдықтың үш күшіне» қарсы күресті басқара отырып, ұйым құрылымдық және құқықтық бағытта қалыптаса бастады. Алдымен 2001 жылы терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы конвенцияға қол қойылды. Тиісті терминдердің нақты анықтамалары болды¹⁸⁶.

2002 жылғы маусымда Санкт-Петербургтегі саммитте «ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасындағы аймақтық терроризмге қарсы құрылым туралы келісімге» қол қойылды, ШЫҰ мемлекет басшыларының аймақтық терроризмге қарсы құрылымның атқарушы комитетінің (ӨТҚК) штаб-пәтерін ресми түрде ашуы өтті, ол өз жұмысын 2004 жылдың қаңтарында бастады.

Осы халықаралық келісімнің 3 – бабынан көрініп тұрғандай, өңірлік терроризмге қарсы құрылым (Ташкентте орналасқан) ШЫҰ-ның тұрақты жұмыс істейтін органы болып табылады және осы іс-әрекеттер конвенцияда айқындалғандай, ШЫҰ-ға мүше елдердің құзыретті органдарының терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күресте үйлестіру мен өзара іс-қимылына жәрдемдесуге арналған.

ӨТҚК негізгі міндеттері мен функциялары:

¹⁸⁶Юбилейный Саммит глав государств - членов ШОС, 15.06.2006// ecrats.com/ru/news/17.

- ШЫҰ-ның тиісті құрылымдары үшін терроризмге қарсы күресте ынтымақтастықты дамыту туралы ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу;

- Тараптардың құзыретті органдарына терроризмге қарсы күресте жәрдемдесу;

- терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша тараптардан ӨТҚҚ-қа келіп түсетін ақпаратты жинау және талдау;

- халықаралық террористік ұйымдар туралы деректер банкін қалыптастыру;

- тараптардың құзыретті органдарының сұрау салулары бойынша ақпарат беру;

- терроризмге қарсы командалық-штабтық және жедел-тактикалық оқу-жаттығуларды дайындауға және өткізуге жәрдемдесу (тараптардың өтініші бойынша);

- терроризмге қарсы күрес бойынша жедел-іздігіру және өзге де іс-шараларды дайындауға және өткізуге жәрдемдесу (тараптардың өтініші бойынша);

- конвенцияның 1-бабының 1-тармағында көрсетілген әрекеттерді жасады деп болжанған адамдарды халықаралық іздестіруді жүзеге асыруға жәрдемдесу;

- терроризмге қарсы күрес мәселелерін қозғайтын халықаралық-құқықтық құжаттарды дайындауға қатысу;

- терроризмге қарсы бөлімшелер үшін мамандар мен нұсқаушыларды даярлауға жәрдемдесу;

- ғылыми-практикалық конференциялар, семинарлар және т.б. дайындауға және өткізуге қатысу;

- терроризмге қарсы күрес мәселелерімен айналысатын халықаралық ұйымдармен жұмыс байланыстарын орнату және қолдау.¹⁸⁷

Сондай-ақ, «ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарында қызметіне тыйым салынған террористік, сепаратистік және экстремистік ұйымдардың тізбесін» құру бойынша жұмыс жүргізілуде. Сонымен қатар, қандай ұйымдарды террористік және ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретіні туралы жалпы

¹⁸⁷О совместном антитеррористическом учении «Восток - антитеррор – 2006», 06.03.2006// <http://www.ecrats.com/ru/news/36>.

түсінік жоқ. Террористік және экстремистік ұйымдардың бірыңғай (жалпы) тізімдерін түпкілікті ресімдеуге ұлттық айырмашылықтар кедергі келтіреді. Мәселен, «Түркістан ислам партиясы» мен «Шығыс Түркістанды азат ету ұйымының» қызметіне 3 мемлекетте, «Әл-Қаида» мен «Ауғанстанның Талибан қозғалысына» – 4 мемлекетте, ал «Шығыс Түркістан ислам қозғалысына», «Өзбекстан Ислам қозғалысына» және «Хизб – ут-Тахрир әл-Ислами» – бес мемлекетте әрекет етеді.¹⁸⁸

Сонымен қатар, Шанхайдағы ШЫҰ мерейтойлық саммитінде (2006 ж.15 маусым) тағы үш маңызды құжатқа қол қойылды. Соның бірі- «ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің 2007-2009 жылдарға арналған ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастық бағдарламасын бекіту туралы шешімі», бірлескен оқу-жаттығулар өткізудің негізгі жоспары, ақпарат алмасу, терроризм жөніндегі жалпы деректер. Қалған екеуі: «ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасындағы террористік, сепаратистік және экстремистік қызметке қатысы бар адамдардың ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарына ену арналарын анықтау және жабу саласындағы ынтымақтастық туралы келісім» және «ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарында терроризмге қарсы бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы келісім». Соңғы келісім терроризмге қарсы бірлескен іс-шаралар саласындағы ынтымақтастықты жолға қоюды ғана емес, сондай-ақ «осы іс-шараларды дайындау және өткізу үшін басқару органын» құруды көздейді. Бұл терроризмге қарсы іс-шаралардың тиімділігін арттырады.¹⁸⁹ Терроризмге қарсы аймақтық құрылым өзінің алғашқы күндерінен бастап «Ресей, Қытай және Орта Азия – террорсыз аймақ» қағидатын жүзеге асыру үшін өз міндеттерін жүйелі және тиімді орындай бастағаны анық.

¹⁸⁸ Декларация глав государств членов Шанхайской организации сотрудничества, 2005 жылғы 5 шілде, Астана // sectsco.org/RU/show.asp?id=98.

¹⁸⁹ М.А. Олимов, Проблемы безопасности в Центральной Азии: взгляд на ШОС из Республики Таджикистан/ ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии: Халықаралық конференцияның материалдар жинағы (5 қазан 2005 ж.).

ШЫҰ ресми құрылғаннан кейін және 2002 жылдың қазан айында ҚХР мен Қырғызстан сияқты зұлымдықтың үш түрімен күресу туралы конвенцияға қол қойылғаннан кейін терроризмге қарсы алғашқы оқу-жаттығу ұйымдастырылды. Бір жылдан кейін мүше мемлекеттердің 2003 ж. Қазақстанда және Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық округінде елді мекенде кепілге алынған адамдарды босату және таулы жерлерде террористерді жою бойынша көпжақты оқу-жаттығулары өткізілді.

Терроризмге қарсы күрес-бұл террористік қызметті қаржыландыруға бағытталған ақша ағындарының жолын кесу мәселесі. Терроризмге қарсы күрес шараларын одан әрі дамыту мақсатында 2005 жылы Астанада өткен 10 саммитте ШЫҰ шеңберінде ақша аударымдарының, терроризмге қатысы бар деп күдіктелген адамдар мен ұйымдардың қаржы қаражатының қозғалысы мониторингінің бірыңғай тәсілдері мен стандарттарын әзірлеу, сондай-ақ ШЫҰ-ны тиісті халықаралық күш-жігерге белсенді қосу ұсынылды.¹⁹⁰

Саммитте Астана декларациясына қол қойылды, онда халықаралық терроризмге қарсы күрестің маңыздылығы, оның материалдық базасын, ең алдымен қару-жарақ пен оқ-дәрілердің, есірткілердің заңсыз айналымына, ұйымдасқан трансшекаралық қылмысқа, заңсыз көші-қон мен жалдамалылыққа қарсы күрес арқылы жою танылды.

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер «террористік, сепаратистік және экстремистік қызмет жасады деп айыпталған немесе күдіктенген адамдарға баспана бермеуге және серіктес мемлекет тарапынан тиісті өтініштер болған жағдайда оларды беруге» міндеттенді.

Террористік сипаттағы және сепаратизм қылмыстарын жасағаны үшін немесе оған күдікпен халықаралық іздестіруге жарияланған адамдардың бірыңғай іздестіру тізілімін құру және қолданысқа енгізу туралы шешім қабылданды. Қылмыскерлердің материалдық базасын жою үшін мемлекет басшылары ШЫҰ

¹⁹⁰ Страны-члены ШОС договорились о необходимости формирования координационной структуры по борьбе с наркотрафиком, 22. 04.2006//russian.scosummit2006.org/shanghe/2006-04/22/content_244309.htm

шеңберінде ақша аударымдарын, сенімсіз адамдар мен ұйымдардың қаржы қаражаттарының қозғалысын мониторингілеудің бірыңғай тәсілдері мен стандарттарын әзірлеуге келісті.

ӨТҚҚ терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын іске асыруға жәрдемдесу үшін мемлекет басшылары мүше мемлекеттердің тұрақты өкілдерінің институтын ШЫҰ хатшылығында оған сәйкес мүше мемлекеттердің тұрақты өкілдері жұмыс істейтін қағидаттар негізінде құруға келісті.

2005 жылғы 26 қазанда Мәскеу алғаш рет Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше елдердің үкімет басшыларын қабылдады. Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан премьерлері терроризмге қарсы күрес шараларын талқылап, экономикалық интеграция жолдарын белгіледі. ШЫҰ-ның тұрақты мүшелерінен басқа отырысқа алғаш рет Моңғолия мен Пәкістанның премьер-министрлері, Үндістанның Сыртқы істер министрі, сондай – ақ Иранның бірінші вице-президенті бақылаушылар ретінде қатысты.

ШЫҰ Үкімет Басшылары Кеңесінің отырысы өтті. Кездесу барысында банкаралық өзара іс – қимыл (бірлестік) туралы келісімге, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің үкіметтері арасындағы Төтенше жағдайларды жоюға көмек көрсету кезіндегі өзара іс-қимыл туралы келісімге қол қойылды. Сондай – ақ ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің іскерлік кеңесі басқармасының бірінші отырысы өтті.

Тұтастай алғанда, ШЫҰ аясындағы терроризмге қарсы күрес-бұл Шанхай ынтымақтастық ұйымының өзі емес, «зұлымдықтың үш түріне» қарсы күресте барлық алты елдің арнайы қызметтерінің жұмысын үйлестіретін бірлестік құрылым ретінде әрекет ететін қатысушы елдердің күресі. Терроризмге қарсы күрес іс-қимыл стратегиясының жақсы пысықталуына байланысты ынтымақтастықтың ең табысты бағыты болды.

Шекаралас Ауғанстан халықаралық терроризмге, сондай-ақ әлемдегі есірткінің негізгі өндірушісі және тасымалдаушысы болып табылатындығына қауіп төндіреді. Ауғанстандағы «Талибан» қозғалысы мен американдық күштердің есірткіге қарсы күрес туралы барлық мәлімдемелерінде есірткі өндірісі мен айналымына қарсы күресте айқын жақсартулар байқалмайды.

ЮНОДС 2004 жылы Ауғанстанда әлемдік героин өндірісінің 16% шоғырланған деп есептейді. Ауған есірткілерінің жыл сайынғы айналымы жылына 3-30 млрд-қа бағаланады. Ауғанстанда өндірілген есірткінің 65%-ы Орталық Азия, Ресей және Еуропа елдеріне түседі. Олардың шамамен үштен бірі патшаға қонады.

Сонымен қатар, Орталық Азияның аумағында есірткі заттарының өндірісі жалғасуда. Құрамында есірткі бар заттардың көбеюі есірткіні тұтынудың артуына әкеледі. Орталық Азия елдерінің орналасқан жері, елдер арасындағы көлік қатынасы, визасыз режим, сонымен бірге Тәжікстан мен Қырғызстан шекараларындағы шекаралық бақылаудың әлсіздігі, осы елдердің кедейлігі аймақты негізгі есірткі транзиттік аймаққа айналдырды.

ШЫҰ мемлекеттері Ауғанстандағы жағдайды үнемі мұқият қадағалап отырды және осы елдегі жағдайды жақсарту үшін бар күш-жігерін салуда. Орталық Азия өңірі арқылы таралуы мен есірткі трафигі терроризммен қатар Шанхай ынтымақтастық ұйымы қызметінің басымдығы болып табылады, «есірткі терроризмді қаржыландыру көздерінің бірі ретінде қызмет етеді. Бұл аймақта ШЫҰ-ның есірткіге қарсы күресінің күшеюі терроризмнің қаржыландыру көздерінен ажыратылатынын білдіреді және бұл терроризмге қарсы күреске тікелей үлес болып табылады».

2002 жылы ШЫҰ есірткіге қарсы жүйені – Ауғанстан шекараларының периметрі бойынша қауіпсіздік белдіктерін құруды пайдалы деп таныды. ШЫҰ – ға мүше мемлекеттер басшыларының Ташкент кеңесінде 2004 жылы шекараны бақылау және есірткі трафигіне қарсы күрес жөніндегі күш – жігерді жүзеге асыру үшін Ауғанстан-ШЫҰ үйлестіру кеңесін құру туралы шешім қабылданды. Осы ынтымақтастық аясында Ауғанстанмен шекарада есірткіге қарсы белдеу құру жұмыстары күшейтілді.

ШЫҰ аясындағы есірткі трафигі мен есірткі бизнесіне қарсы күрес әлі де терроризмге қарсы іс-қимыл сияқты ауқымды дамымағанымен, оны дамытудың барлық алғышарттары бар. Ауғанстанмен шекарадағы есірткіге қарсы белдеуден басқа, 2004 жылы Ташкент саммитінде «есірткі, психотроптық заттар мен

олардың заңсыз айналымына қарсы күресте ынтымақтастық туралы келісімге» қол қойылды.

Ташкент декларациясында атап өтілгендей, қол қойылған келісім ШЫҰ шеңберінде трансұлттық қатерлер мен сын-тегеуріндерге қарсы іс-қимыл бойынша көпжақты жұмыс үшін үлкен маңызға ие болады.¹⁹¹ Есірткі заттарының таралуына қарсы күрес туралы келісім мен Ауғанстан-ШЫҰ кеңесі Орталық Азия өңірінде есірткі өндірумен және таралумен күресуге ерекше алаңдаушылық пен дайындықты растады.

Терроризмге қарсы сияқты есірткіге қарсы тиімді қызметті жүзеге асыру үшін ӨТҚҚ мысалында заңнаманы, арнайы қызметтер мен ведомстволардың қызметін үйлестіру тетігін құру қажет.

Бұл тиімділікті арттырады және осы мәселені шешуде Орталық Азия елдерінің практикалық өзара іс-қимылын жасайды. Егер бұл құрылымға Ауғанстан қатысса, сонымен қатар басқа «мүдделі тұлғаларды», ең алдымен Еуропа елдерін, атап айтқанда Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымын қосу осындай қауіп-қатерлерге қарсы тұру мүмкіндігін кеңейту тиімді болады. Сондай-ақ, Ауғанстаннан Орталық Азия елдері мен Ресей арқылы Еуропаға есірткі трафигінің жолын кесудің маңыздылығын ескере отырып, ЕҚЫҰ-ның есірткі трафигіне қарсы күреске қосылуы мүмкін. Бұл ұйымның қызметіне ықпал етіп қана қоймай, ШЫҰ-ның ашық сипатын, әлемдік саясаттың барлық мүдделі субъектілерімен ынтымақтастыққа дайындығын және батыс елдеріне қарсы қызметтің бағытталмаған сипатын растайтын еді.

ШЫҰ мен АҚШ арасындағы саясаттағы айырмашылықтар мен өзара түсінбеушілік, ШЫҰ-ға қарсы есірткі трафигі мен есірткі саудасына қарсы күрес жөніндегі жеке ұйымның құрылуына әкеп соқтырса да, ШЫҰ-ның есірткіге қарсы қызметіне НАТО құрылымдарын тарту үшін шешімдер іздеуді жоққа шығармауы тиіс. АҚШ – тың Ауғанстандағы қауіпсіздіктің басты кепілі ретінде қосылуы, мысалы, Ауғанстан-

¹⁹¹Страны-члены ШОС договорились о необходимости формирования координационной структуры по борьбе с наркотрафиком, 22. 04.2006//russian.scosummit2006.org/shanghe/2006-04/22/content_244309.htm [27.02.2015ж.].

ШЫҰ кеңесі шеңберінде болуы мүмкін, бұл кеңеске Ауғанстанның есірткі мәселесін шешуде үлкен тиімділік беруі мүмкін.

Сонымен, Ауғанстан шекаралары бойынша есірткіге қарсы белдеулерді құрудан басқа, Орталық Азия ішіндегі есірткі трафигін анықтау, есірткі заттарының трафигі бойынша өзара хабарлау үшін арнайы ведомстволарды үйлестіру тетігін жолға қою қажет болады. Тәжікстан мен Қырғызстан шекарасындағы жағдайға ерекше назар аудару керек, есірткі тасымалдауға ықпал ететін жеткіліксіз қорғаныс. Түркменстанның ШЫҰ мүшелігінен тыс ынтымақтастыққа тарту да маңызды болмақ. Ауғанстанның ШЫҰ Ауғанстан кеңесі, Түркменстанды өзіне жақын елдердің бірі ретінде тартуы пайдалы болуы мүмкін.

Шекара қызметтерінің өзара іс-қимылы ШЫҰ-ның басым бағыты болып қала беруі тиіс, дәл осы шекара заставааларына есірткі трафигінің жолын кесудің негізгі ауыртпалығы түседі. Есірткі бизнесіне қарсы күрестің сәттілігі олардың қаншалықты кәсіби болатындығына, өз міндеттерін қаншалықты адал атқаратындығына және көрші елдердегі әріптестері арасындағы өзара іс-қимылының қаншалықты сәтті болатынына байланысты.

Мемлекеттік деңгейде де, мемлекетаралық деңгейде де есірткіге қарсы күрес әрқашан айтарлықтай қаржыландыруды көздейді. Шанхай ұйымының бюджеті жылына шамамен 3,5 млн. доллар, ӨТҚҚ 1,3 млн. доллар, жаһандық маңызға ие ұйым үшін бұл онша көп емес, есірткі бизнесімен күресуге арналған сапалы жобалар және басқа да грамм қаражат жоқ. бюджет мәселесі ШЫҰ-ның негізгі проблемаларының бірі болып табылады.

Есірткіні тұтынудың артуы аймақ пен халықаралық ойыншыларға вирустық аурулардың (ЖҚТБ, гепатит, туберкулез) таралуы, қару-жарақ трафигі, демек, есірткіге байланысты қылмыстардың көбеюі, есірткі саудасына қарсы күресті қадағалайтын әртүрлі ведомстволар шенеуніктерінің сыбайлас жемқорлық сияқты күрделі мәселелер мен міндеттерді жүктейді. нашар әлеуметтік-экономикалық жағдай. Есірткі трафигіне қарсы күрес жөніндегі тұрақты жұмыс істейтін арнайы орган пайда болмаса, өзіне жүктелген миссияны үйлестіру және тиімді жүзеге асыру мүмкін болмайтыны анық.

«Үш қатерге» және есірткі бизнесіне қарсы күрестен басқа, ШЫҰ-дағы ынтымақтастықтың кейбір бағыттары «қарудың заңсыз айналымына, трансұлттық қылмыстық қызметтің басқа түрлеріне, сондай-ақ заңсыз көші-қонға қарсы күрес; қарусыздану және қару-жарақты бақылау мәселелері бойынша күш-жігерді үйлестіру; өңірде су ресурстарын пайдалануды қоса алғанда, табиғатты ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету, бірлескен арнайы табиғат қорғау қызметін жүзеге асыру» болып табылады. Бағдарламалар мен жобаларды кеңейту; ғылым және техника, білім беру, денсаулық сақтау саласындағы өзара іс-қимылды кеңейту. Жұқпалы аурулардың таралуына қарсы күрес Шанхай ұйымының жарғысында мүлдем көрінбейді. Шанхайдағы мерейтойлық саммитте ғана ШЫҰ жұқпалы ауруларды жою жөніндегі халықаралық күш-жігерге белсенді қатысу үшін өз мүмкіндіктерін пайдалануға дайын екенін білдірді. АИТВ-инфекцияларының таралуы есірткінің таралуы мен транзитінің тікелей салдары болып табылады. БҰҰДБ – ның Орталық Азиядағы адам дамуы туралы баяндамасында атап өтілгендей «өңірде 90 мың адам АИТВ/ЖИТС жұқтырған. Жақында анықталған АИТВ – инфекциясының ең жоғары жиілігі Ауғанстаннан Ресейге есірткі саудасы бағыттарының бойында орналасқан қалаларға тиесілі». Ауғанстанмен көршілес Орталық Азиядағы қару-жарақтың заңсыз айналымы, сондай-ақ аймақ елдері арқылы мүмкін болатын қару-жарақ трафигі тағы бір проблема туғызуда. Атыс қаруының мыңдаған оқпандары тек Қазақстанда ғана алынады. Бұл ең маңызды мәселе болмаса да, оны елемеуге және ықтимал нашарлаудың алдын алуға болмайды.

Өңірдің тағы бір қауіптілігі заңсыз көші-қон болып табылады, ол, ең алдымен, өңірдің, Қазақстан мен Ресейдің белсенді дамып келе жатқан елдері үшін проблемаға айналды, олар жұмыс істеуге және ақша табуға ниет білдірген басқа елдердің тұрғындары үшін маякқа айналды. Алайда, тұрақсыздық жағдайында, аймақтың кез-келген елінде көші-қон ағындары басқа көрші елдерге өтеді. Сонымен, 2005 жылғы мамырда Андижандағы оқиғалардан кейін

500-ге жуық босқын Қырғызстанмен шекарадан өтті. Олардың тағдыры саяси және әлеуметтік мәселелердің себебі болды».¹⁹²

Сонымен қатар, 2006 жылы наурызда ӨТҚҚ Өзбекстан Республикасының аумағында өзінің алғашқы бірлескен «Восток-Антитеррор-2006» терроризмге қарсы жаттығуларын өткізді. Жаттығулар екі кезеңде өткізілді. Бірінші кезеңде командалық-штабтық жаттығулар өткізілді, оның барысында терроризмге қарсы арнайы іс-шараларды басқару үшін жедел штабтар құрылды, террористік топтарды бейтараптандыру бойынша арнайы операциялар дайындалды. Жаттығудың екінші кезеңінде террористік топтарды бейтараптандыру үшін арнайы операция жасалды¹⁹³.

Сондай-ақ, Орталық Азияда және, ең алдымен, Ферғана алқабында су ресурстарын біркелкі пайдаланбау салдарынан жанжалды жағдайдың ықтималдығы жоғары. Сонымен қатар, аймақта көптеген экологиялық проблемалар бар. Бұл радиоактивті қалдықтардың полигондары, ядролық сынақтар мен қалдықтарды сақтау нәтижесінде радиоактивті материалдармен ластанған аумақтар, үлкен проблема және Арал теңізінің кебуі, нәтижесінде ауыл шаруашылығы, балық аулау, кедейлік және көші-қон. Сол Ферғана алқабындағы топырақтың деградациясы және ормандардың жойылуы. Жоғарыда аталған барлық проблемалар, ең алдымен, осы аймақтың елдері, содан кейін экологиялық және жанжал салаларында, БҰҰДБ, ЕҚЫҰ, НАТО-ның «қауіпсіздік үшін Ғылым» бағдарламасын жүзеге асыруға тырысатын кейбір ұйымдар.

ШЫҰ елдері мемлекет басшыларының Ташкент декларациясында алғаш рет «ұйым шеңберінде ынтымақтастықты дамытудың күн тәртібіне қоршаған ортаны қорғау, су ресурстарын ұтымды және тиімді пайдалану мәселелерін енгізу қажет. Тиісті министрліктер мен ведомстволар, сондай-ақ ғылыми мекемелер осы салаларда ШЫҰ стратегиясын дайындау

¹⁹² Доклад о человеческом развитии в Центральной Азии/ В будущее без барьеров: Региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности. БҰҰДБ Еуропа және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша Өңірлік бюросы.

¹⁹³ Декларация пятилетия Шанхайской организации сотрудничества, 2006 ж. 15 маусым, Шанхай.

үшін биыл бірлескен жұмысты бастауы мүмкін». Экологиялық қауіпсіздік стратегиясы әлі жоқ.

2006 жылы 15 маусымда Шанхайда ШЫҰ мерейтойлық саммиті өтті. ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің аумақтарында терроризмге қарсы бірлескен іс – шараларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы келісімді, ШЫҰ – ға мүше мемлекеттер арасындағы террористік, сепаратистік және экстремистік қызметке қатысы бар тұлғалардың ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің аумақтарына ену арналарын анықтау және жабу саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің 2007 – 2009 жылдарға арналған терроризммен, сепаратизммен және экстремизммен күресі.

Осы халықаралық ұйымның құрылуының бес жылдығын атап өтіп, Ресей Федерациясының Президенті В.Путин 2006 жылы «бастапқы мақсаттарды орындап, бастапқы мақсаттарға қол жеткізе отырып, Шанхай ынтымақтастық ұйымы бастапқыда айтылған міндеттерден әлдеқайда асып түсті» деп мәлімдеді.

ӨТҚҚ терроризмге қарсы күресте арнайы қызметтердің өзара іс-қимылының практикалық міндеттерін орындауға мүмкіндік беретін бірқатар шешімдер қабылдағаны атап өтілді. Атап айтқанда, кеңес отырысында деректер банк үшін террористік және сепаратистік ұйымдардың тізбесін, сондай-ақ ШЫҰ мемлекеттерінің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдары халықаралық іздестіруге жариялаған адамдардың тізімін дайындау туралы шешім қабылданды.

ӨТҚҚ-ның ерекшелігі – өңірлік үкіметаралық ұйым-халықаралық құқық субъектісі бола отырып, сонымен бірге ШЫҰ Хартиясының 4-бабына сәйкес ӨТҚҚ ШЫҰ органдарының жүйесіне жатқызылған.

Ұйымға Үндістан, Пәкістан және Иранның бақылаушылары ретінде кіру ұйымға ерте ме, кеш пе ядролық қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық мәселелерін қосу қажеттілігін тудырады.

Әрине, ШЫҰ-ң халықаралық ұйым ретіндегі болашағы бұлтсыз емес, ең алдымен, өзара қызығушылық тудыратын міндеттерді шешу саласында нақты сенімділік жоқ. Егер бастапқыда Шанхай келісімдері бұрынғы кеңес-қытай шекарасы бойындағы жағдайды шешуге бағытталған болса (бұл тараптар

үшін нақты міндет болды), онда ұйымның өзгеруімен перспективалық міндеттер ауқымы кеңейгенімен, бұлыңғыр болып шықты.

ШЫҰ шеңберіндегі одан әрі интеграция, Шанхай геосаясатының жаһандық ауқымдағы ықпалының шекараларын кеңейту, Шанхай мүдделерін ШЫҰ – ға мүше елдердің мемлекеттік шекараларынан тыс ілгерілету АҚШ пен тұтастай алғанда НАТО-ны Орталық Азиядан ығыстыруға алып келетін сияқты, өйткені АҚШ енді осы өңірдегі терроризмге қарсы күресте өзінің монополиясын талап ете алмайды.¹⁹⁴

2009 жылғы 27 наурызда Ташкентте Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ ПАТС) өңірлік терроризмге қарсы құрылымы кеңесінің кезекті он төртінші отырысы өтті.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының (ШЫҰ) Өңірлік терроризмге қарсы құрылым кеңесі (ПАТС) Ташкенттегі отырыста 2010 – 2012 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасын және терроризмге қарсы күрес жөніндегі конвенцияның жобасын мақұлдады.

Отырыс барысында ШЫҰ-ға мүше елдердің терроризмге, экстремизмге және сепаратизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығының 2010 – 2012 жылдарға арналған бағдарламасы мақұлданды. Ол бірлескен оқу-жаттығулар өткізуді, ақпарат алмасуды және кадрлар даярлауды көздейді. Терроризмге қарсы күрес жөніндегі конвенцияның жобасы да талқыланып, мақұлданды.

Ресей ФСБ директорының бірінші орынбасары Сергей Смирнов Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстан өкілдері қатысқан ШЫҰ ПАТС кеңесінің Ташкентте өткен 14-ші отырысының қорытындысы бойынша терроризмге қарсы күрес жөніндегі конвенцияның жобасы мемлекеттік келісу рәсімдерінен өткеннен кейін ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің басшыларына жіберілетінін атап өтті. Ташкентте қабылданған құжаттар мамыр айында Мәскеуде ШЫҰ мемлекеттерінің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдары басшыларының отырысында ұсынылады.

¹⁹⁴Павловский В.В. ШОС: борьба с терроризмом. // Закон и право. - 2006. - № 03. 3-5 б.

Ол Шанхай ынтымақтастық ұйымы елдерінің терроризмге қарсы құрылымдары 2008 жылы террористік бағыттағы 97 қылмыстың жолын кескенін, оның 50-ден астамы адамдар көп жиналатын жерлерде жасалуы жоспарланғанын хабарлады.

2008 жылы ШЫҰ мемлекеттерінің аумағындағы күш құрылымдарының бірлескен іс-қимылдарының нәтижесінде 429 қолдан жасалған жарылғыш құрылғылар, 2,2 тонна жарылғыш және 2,3 тонна улы және улы заттар заңсыз айналымнан алынды. «ШЫҰ елдері арасында алдын ала ақпаратпен жедел алмасудың арқасында террористерді даярлаудың 180 базасы анықталып, жойылды, 500 – ден астам содыр ұсталды, көптеген қару-жарақ пен оқ-дәрілер тәркіленді», – деп атап өтті Ресей делегациясының басшысы.

Смирнов сондай-ақ ШЫҰ елдерінің барлау қызметтерінің үйлестірілген күш-жігері 2008 жылы Қытайда Олимпиада ойындарын дайындау мен өткізудің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге көмектескенін айтты.

Қытайдың қоғамдық қауіпсіздік министрлігі жүргізген жедел – іздестіру және өзге де іс – шаралардың нәтижесінде Қытайда өткен 29-шы жазғы олимпиаданың шетелдік спортшыларын, журналистерін және басқа да қонақтарын ұрлау және террор актілерін жоспарлаған 35 адам ұсталды, деп хабарлады Смирнов. Ол ШЫҰ мемлекеттерінің аумағында қызметіне тыйым салынған террористік, экстремистік және сепаратистік ұйымдар туралы бірыңғай деректер базасын құру жөніндегі ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтті. Смирнов осы мәліметтер базасының арқасында 25 адам іздестіріліп, қамауға алынғанын хабарлады.

Ресей тарапының ұсынысы бойынша 2009 жылдың мамыр айында Ресей Федерациясының ФСБ арнайы мақсаттағы орталығы негізінде ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдары басшыларының отырысын өткізу туралы шешім қабылданды. Отырыста террористік қатерлерге қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы мақсаттағы күштердің өзара іс-қимыл мәселелері талқыланатын болады. Отырыс шеңберінде кепілге алынған адамдарды босату бойынша оқу-жаттығулар өткізілетін болады. Бұл ұйымның құрамына Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан кіреді.

Халықаралық және өңірлік қауіпсіздікке нақты қауіп төндіретін терроризмге қарсы іс-қимыл проблемасының өзектілігі бүкіл әлемдік қоғамдастық тарапынан осы зұлымдыққа қарсы күресте іс-қимылдарды одан әрі үйлестіру мен ынтымақтастықты нығайтудың шұғыл қажеттілігін туындатады.

Бүгінгі таңда БҰҰ, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, ТМД және басқа да бірқатар халықаралық құрылымдар шеңберінде негізінен осындай өзара іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық негіздері қалыптасты.

Терроризмге қарсы жаһандық стратегияны іске асырудағы халықаралық және өңірлік қауіпсіздік құрылымдарының рөлін біле отырып, Қазақстанның Ұлттық қауіпсіздік комитеті Мемлекет басшысының терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейту туралы көзқарастарын дәйекті түрде іске асырады.

Жылдың бес айында ғана республика ҰҚК Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ ПАТС) және достастықтың терроризмге қарсы орталығының (ТМД АТО) өңірлік терроризмге қарсы құрылымы форматында өткен бірқатар маңызды іс-шараларға белсенді қатысты.

Мәселен, наурыз айында Ташкентте ШЫҰ ПАТС кеңесінің 14 – ші отырысы өтті. Саммит барысында ШЫҰ-ның терроризмге қарсы конвенциясының, 2010-2012 жылдарға арналған Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастық бағдарламасының жобалары, сондай-ақ ШЫҰ-ның аймақтағы қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қауіп төндіретін жағдайларға ден қоюдың саяси-дипломатиялық шаралары мен тетіктері туралы ережелер мақұлданды. Бұл өте қажетті құжаттарды 15 маусымда Екатеринбургте өтетін ШЫҰ – ға мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің кезекті отырысында бекіту жоспарлануда.

Осы іс-шараның маңызды нәтижесі ПАТС кеңесінің 2010 жылы ШЫҰ ПАТС атқарушы комитетінің директоры лауазымына Қазақстан өкілін ұсыну туралы шешімі болды.

Осылайша, келесі жылы біздің ел ЕҚЫҰ-ға төрағалық етумен қатар, ШЫҰ ПАТС сияқты соңғы уақытта өзін оң жағынан танытқан өңірлік ұйымды да басқарады.

Айта кету керек, ШЫҰ ПАТС кеңесінің осы отырысының сәтті өтуіне республиканың барлық мүдделі мемлекеттік органдарының Қазақстанның ұстанымын алдын ала мұқият пысықтауы, сондай – ақ ҰҚК ведомствоаралық терроризмге қарсы орталығының қызметкерлері қатысқан ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер сарапшыларының жұмыс кездесулері ықпал етті.

Сәуір айында Қазақстанға ШЫҰ ПАТС атқарушы комитетінің делегациясы жұмыс сапарымен келді. Сапар аясында атқару комитеті өкілдерінің «Сырбар» ұлттық қауіпсіздік комитеті мен сыртқы барлау қызметінің басшылығымен кездесулері өткізілді, ҰҚК терроризмге қарсы орталығының жұмыс тәжірибесі зерделенді, ақпараттық және әдістемелік материалдармен алмасу жүзеге асырылды.

Ағымдағы жылы ШЫҰ ПАТС қамқорлығымен өткен тағы бір практикалық іс – шара Душанбеде өткен «Норак – Антитеррор-2009» ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдарының терроризмге қарсы бірлескен командалық-штабтық оқу-жаттығуы болды. Оқу-жаттығуға ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің қауіпсіздік органдарының, ҰҚШҰ-ның, ТМД АТО-ның, БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің Терроризмге қарсы комитетінің, ЕҚЫҰ-ның, шет елдердің дипломатиялық миссияларының делегациялары қатысты. Аталған іс-шараға Ұлттық қауіпсіздік комитетінің делегациясы, сондай-ақ Аэроұтқыр әскерлерінің десанттық-шабуылдау взводы қатысты.

«Норак-Антитеррор-2009» оқу-жаттығуы аясында ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдарының басшылары халықаралық терроризмге қарсы күресте ынтымақтастықты одан әрі жандандыру бағыттарын талқылады. ШЫҰ ПАТС шеңберінде қабылданған келісімдер мен уағдаластықтарды практикалық іске асыру тетігі туралы тәжірибе, сондай-ақ пікір алмасу жүзеге асырылды. Содан кейін Тәжікстан Қорғаныс министрлігінің оқу орталығы жағдайында нақты уақыт режимінде диверсиялық – террористік топтарды бұғаттау және жою, сондай-ақ кепілге алынғандарды босату және әртүрлі нысандардағы террористерді бейтараптандыру бойынша бірлескен әскери және арнайы операциялар жүргізілді. Бұл ретте Тәжікстанның күш құрылымдарының оқу-жаттығуларға

тартылған бөліктері, Қазақстан мен Ресей Федерациясының әскери бөлімшелері іс-қимылдардың жоғары кәсіби білімі мен үйлесімділігін көрсетті.

Мамыр айында Мәскеуде Шанхай ынтымақтастық ұйымы аясында тағы бір маңызды іс – шара өтті, оған төрағаның бірінші орынбасары генерал-лейтенант А.Шаяхметов бастаған ҰҚК делегациясы қатысты. Бірлескен кеңес барысында ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің арнайы қызметтері мен құқық қорғау органдарының басшылары терроризм актілеріне қарсы күресте арнайы терроризмге қарсы бөлімшелердің практикалық өзара іс-қимыл тетіктерін талқылады, Ресей ФСБ арнайы мақсаттағы орталығының әріптестерін күнделікті оқу-жауынгерлік даярлау тәжірибесімен танысты.

Басқа мемлекетаралық қауіпсіздік құрылымының – ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығының қолдауымен ағымдағы жылдың наурыз айында Мәскеуде достастық елдерінің терроризмге қарсы ұлттық орталықтары басшыларының екінші кеңесі өтті. Оның жұмысына ТМД-ның он мемлекетінің, атқару комитетінің, достастықтың басқа да жарғылық және жұмыс органдарының делегациялары қатысты. Кеңес шеңберінде жаһандық экономикалық дағдарыс жағдайында экстремистік және террористік белсенділік тәуекелдерін күшейту мәселелері талқыланды, нақты ұсыныстары мен ұсыныстары бар қорытынды құжат қабылданды.

ҰҚК делегациясы ТМД АТО басшылығымен жұмыс кездесулерін өткізді, оның барысында серіктестер практикалық өзара іс-қимыл мәселелеріне көзқарастардың ортақтығын атап өтті және Қазақстанның орталық қызметіне белсенді қатысуын оң бағалады.

Осылайша, Қазақстан ҰҚК-нің ШЫҰ және ТМД шеңберінде жұмыс істейтін өңірлік қауіпсіздік құрылымдарымен жұмыс істеуі ағымдағы жылдың басынан бастап айқын оң серпінге ие болды. Мұндай іс-шаралар терроризмге қарсы бірлескен іс-шараларды ұйымдастырудың жалпы тәсілдерін табуға, жаңа сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге тиімді қарсы тұру бойынша құзыретті органдардың өзара іс-қимылын күшейту жолдарын белгілеуге мүмкіндік береді.

2009 жылғы 15-16 маусымда Екатеринбургте Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына мүше мемлекеттер басшылары кеңесінің кезекті отырысы өтті.

Оған Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев, ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтао, Қырғызстан Президенті Құрманбек-бакиев, Ресей президенті Дмитрий Медведев, Тәжікстан Президенті Эмомали Рахмон, Өзбекстан президенті Ислам Кәрімов қатысты.

Отырысқа Шанхай ынтымақтастық ұйымының Бас хатшысы Болат Нұрғалиев және ШЫҰ Өңірлік терроризмге қарсы құрылымының Атқарушы комитетінің директоры Мырзакан Субанов қатысты.

Отырысқа ШЫҰ жанындағы бақылаушы мемлекеттердің басшылары-Үндістан Премьер министрі Манмохан Сингх, Иран президенті Махмуд Ахмадинежад, Пәкістан Президенті Асиф Али Зардари, Моңғолияның бірінші вице – премьері Норовын Алтанхуяг, қонақтар ретінде-Ауғанстан Ислам республикасының Президенті Х.Карзай, саяси мәселелер бойынша Л. Пэскоу қатысып, сөз сөйледі.

Сондай-ақ, Атқарушы комитеттің Төрағасы – Тәуелсіз мемлекеттер достастығының атқарушы хатшысы С.Н.Лебедев, Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың бас хатшысы Т.А.Мансұров, ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының бас хатшысы Н.Н.Бардюжа қатысты.

ШЫҰ саммитінде әлем мен аймақтағы жағдайға байланысты мәселелер бойынша терең пікір алмасу өтті. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің басшылары Ауғанстандағы есірткінің заңсыз айналымы, терроризм, трансшекаралық ұйымдасқан қылмыстың әлемдік қоғамдастыққа ортақ қауіп-қатерлерімен байланысты күрделі жағдайға елеулі алаңдаушылық білдірді.

Осыған байланысты ШЫҰ жанындағы бақылаушы мемлекеттермен, Ауғанстанмен және басқа да мүдделі елдермен, сондай – ақ өңірлік және халықаралық ұйымдармен, ең алдымен БҰҰ-мен және оның мамандандырылған мекемелерімен өзара іс-қимылды жандандыру қажет деп танылды. Олар өркениет диалогына, бейбітшілік құндылықтарына, толеранттылыққа, ұлтаралық және конфессияаралық қатынастардағы өзара құрмет пен келісімге, этникалық тегіне, діни және өзге де

көзқарастарына қарамастан, өздерінің адалдықтарын растады, халықаралық терроризмге қарсы күрес қандай да бір дінге қарсы тұрумен сәйкестендірілмеуін жақтайды.

Қауіпсіздік пен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің дәстүрлі құрылымдарының дағдарысы аясында мемлекетаралық қатынастардың неғұрлым әділ және ұтымды архитектурасын құруға ұйым қатысушыларының жалпы тәсілдері ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер басшылары қол қойған Екатеринбург декларациясында көрсетілген, онда ұйым шеңберіндегі бірлескен қызметтің басым бағыттары да айқындалған.

Декларацияда қазіргі заманғы халықаралық жағдайға баға беріледі, нақты көпполярлылыққа беталыстың қайтымсыздығы және жаһандық проблемаларды шешуде өңірлік аспектінің маңыздылығының артуы атап өтіледі.

Құжатта халықаралық қатынастардың құқықтық негіздерін нығайтудың және БҰҰ-ның әлемдік істердегі үйлестіруші рөлін арттырудың маңыздылығы атап өтіледі, барлық мемлекеттер үшін тең қауіпсіздік жағдайында бейбітшілікті сақтау, халықаралық және өңірлік қақтығыстарды саяси-дипломатиялық шаралармен реттеу қағидаттарына бейімділігі расталады.

ШЫҰ (Мәскеу, 27 наурыз 2009 ж.) қамқорлығымен терроризмге, есірткінің заңсыз айналымына және ұйымдасқан қылмысқа қарсы бірлескен іс-қимыл мәселелеріне арналған Ауғанстан бойынша арнайы конференцияның қорытындылары атап өтілді.

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге және қауіпсіздік саласындағы басқа да қатерлерге қарсы күрестегі ынтымақтастығын үйлестіру деңгейін арттыру міндеті қойылды, онда ШЫҰ ТҚОҚ орталық рөлге ие болуы тиіс. 2009 жылғы 17-19 сәуірде Тәжікстан Республикасының аумағында өткен ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге қарсы бірлескен командалық – штабтық оқу – жаттығуының қорытындысы бойынша – «Норак-Антитеррор – 2009» терроризмге қарсы бірлескен оқу-жаттығуларды тұрақты өткізу практикасын жалғастыру орынды деп танылды.

Есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі өкілеттіктері бар мүше мемлекеттердің құзыретті органдары басшыларының кездесуінде пікір алмасуды ескере отырып

(Мәскеу, 2009 жылғы 19 мамыр) ШЫҰ МГК келесі отырысына ұйым шеңберіндегі есірткіге қарсы ынтымақтастық тетіктері туралы келісілген ұсыныстар беру тапсырылды.

Мемлекет басшылары ШЫҰ-ның терроризмге қарсы конвенциясына қол қойды, ол уақыт талаптарын және жаңа сын-қатерлер мен қауіптердің өзгеріп отыратын ерекшеліктерін ескере отырып, ұйымның нормативтік-құқықтық базасын нығайтады және дамытады.

Саммиттің құжаттарда бекітілген басқа да шешімдерінің қатарында-өңірдегі бейбітшілікке, қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қауіп төндіретін жағдайларға ШЫҰ-ның саяси-дипломатиялық шаралары мен ден қою тетіктері туралы ережені бекіту, сондай-ақ Шри-Ланка мен Беларуське ШЫҰ диалогы бойынша әріптес мәртебесін беру қойылды.

Сондай – ақ ШЫҰ көшбасшылары ШЫҰ Бас хатшысының ұйымның өткен жылғы қызметі туралы баяндамасын, ШЫҰ – ның өңірлік терроризмге қарсы құрылымы кеңесінің 2008 жылғы қызметі туралы баяндамасын, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығының 2010-2012 жылдарға арналған бағдарламасын бекітті.

Сондай – ақ, екі келісімге қол қойылды: ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге қарсы құралымдары үшін кадрлар даярлау және халықаралық ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастық туралы.

ШЫҰ-дағы Ресей төрағалығын қорытындылай келе, 16.10.2009 жылы, МГИМО сарапшысы Александр Лукин атап өткендей, 2009 жылдың маусым айының ортасында Екатеринбургте өткен Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) мемлекет басшылары кеңесінің отырысы, онда Ресей ротация тәртібімен Төраға рөлін Өзбекстанға берді, бұл ұйымның соңғы жылдағы жетістіктері мен проблемаларын айқын көрсетті.

Негізгі жетістіктер ең алдымен мүше мемлекеттердің қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастығымен байланысты. Мүше мемлекеттердің әскери ведомстволары басшыларының отырысында 2009 жылғы сәуірде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің қорғаныс министрліктерінің 2010 – 2011 жылдарға арналған ынтымақтастық жоспары бекітілді, ол негізінен терроризмге

қарсы бағыттағы бірқатар көпжақты және екіжақты оқу-жаттығуларды өткізуді көздейді.

Ташкентте орналасқан терроризмге қарсы өңірлік құрылым (ТҚӨҚ) ынтымақтастықты үйлестірумен айналысатын басқа да күштік ведомстволар белсенді өзара іс-қимыл жасайды.

Ресейдің ТҚӨҚ-ға төрағалық ету кезеңінде ШЫҰ-ның терроризмге қарсы күрес жөніндегі Конвенциясы, ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес жөніндегі 2010-2012 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасы дайындалып, саммитте қабылданды, сондай-ақ ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге қарсы құралымдары үшін кадрлар даярлау туралы келісімге қол қойылды. Осы құжаттардың барлығы террористік қауіп-қатерге қарсы ынтымақтастық жоспарларын практикалық жазықтыққа аударады. Және бұл кездейсоқ емес. Шынында да, ШЫҰ мемлекеттері үшін негізгі стратегиялық қауіп-жекелеген аймақтарда сепаратистік көңіл-күйді қоздыруға немесе олардағы жағдайды айтарлықтай тұрақсыздандыруға қабілетті террористік топтардың енуі немесе жандануы болып табылады. ШЫҰ-ның көптеген мемлекеттері осындай құбылыстармен бетпе-бет келді, ал Шыңжаңдағы оқиғалар 2009 жылдың жазында олардан ең тұрақты да сақтандырылмағанын көрсетеді.

ШЫҰ-ның сепаратизм және экстремизм проблемаларымен ажырамас байланыста терроризмге қарсы күрес тәсілінің белгілі бір тартымдылығы «диалог бойынша әріптес» жаңа мәртебесінің иегерлерінің бірі (Беларусь Республикасымен бірге) Шри-Ланка – терроризм мен сепаратизмге қарсы күрес мәселесі ерекше өткір тұрған мемлекет болғандығынан да көрінеді.

Александр Лукин Ауғанстан ШЫҰ – ға мүше мемлекеттер үшін сыртқы террористік қауіптің негізгі көзі болып табылатынын ерекше атап өтті. Осыған байланысты ШЫҰ-ның маңызды жетістігі оның ауған мәселесін шешуге белсенді қосылуы болып табылады. 27 наурызда Мәскеуде ШЫҰ қолдауымен Ауғанстан бойынша арнайы конференция өткізу-бұл ұйымның дамуындағы және халықаралық қоғамдастықтың аймақтық мәселелерге көзқарасының эволюциясындағы маңызды кезең.

Ауғанстандағы қазіргі жағдай АҚШ-тың бұрынғы әкімшілігінің сыртқы саяси бағытының негізгі нәтижелерінің бірі болып табылады. 2001 жылы 11 қыркүйекте американдық қалаларға жасалған лаңкестік шабуылдан кейін, американдық мәліметтер бойынша, Ауғанстан аумағынан, содан кейін Талибан бақылауындағы АҚШ, НАТО одақтастарының және кейбір басқа мемлекеттердің қолдауына ие болып, бұл елді тез басып алып, террористердің негізгі базаларын жойды.

Мұндай жауап, негізінен, түсінікті, бірақ АҚШ-тың іс-әрекеттерінің біржақты сипаты, Ауғанстандағы ішкі жағдайдың күрделілігін, оның тарихын, атап айтқанда, халыққа бөтен режимдерді енгізуге тырысқан бұрынғы әрекеттердің тарихын ескермеу біртіндеп көптеген мәселелерге әкелді.

Олардың бастысы-мемлекеттің үлкен аумақтарын бақылауды жоғалтқан елдің жаңа басшылығының әлсіздігі, бүгінде Ауғанстанның көптеген провинцияларында ғана емес, Пәкістанда да өзін еркін сезінетін террористердің белсенділігі, есірткі өндірісі ондаған есе өсті. Ауғанстандағы бүгінгі жағдай бүкіл әлем үшін, ең алдымен көрші елдер үшін елеулі мәселелер туғызуда.

Дәл осы мәселелер Мәскеудегі конференцияда талқыланды. ШЫҰ Ауғанстанмен көршілес мемлекеттерді, сондай-ақ осы аймақта айтарлықтай ықпалға ие елдерді біріктіреді.

Әкімшілік Дж.Буш консервативті емес фанатизмге негізделген өте біржақты тәсілдерді ұстанған Ауғанстан бойынша ШЫҰ-мен ынтымақтасуға ниет білдірмеді. 2005 жылғы ШЫҰ мемлекет басшылары кеңесінің декларациясында қамтылған мүше елдердің аумағында әскери контингенттердің болуының соңғы мерзімдерін анықтау туралы кеңестер еленбеді. Алайда қазір өзгерістер болды: Дж.Буш, Ауғанстандағы жағдай айтарлықтай нашарлады, Бішкек Манастағы АҚШ базасын жабу туралы шешім қабылдады.

Бір жағынан, Вашингтондағы жаңа әкімшілік ауған мәселесін шешуге тартылуы мүмкін барлық адамдардың ынтымақтастығы өте қажет. Онда батыстың күйреуі бүкіл халықаралық қатынастар жүйесіне ең ауыр, мүмкін қалпына келтірілмейтін соққы болады. Екінші жағынан, Ауғанстаннан келетін террористік және

есірткілік қатерлер тікелей бағытталған ШЫҰ елдері де осы елдегі жағдайды тұрақтандыруға өте мүдделі.

Мәскеу конференциясы ШЫҰ-ның көршісінің мәселелерімен тығыз айналысуға деген шешімін де, Батыстың байыпты ынтымақтастыққа ұмтылысын да көрсеткенімен маңызды.

ШЫҰ Ауғанстанмен көптен бері айналысып келеді: 2005 жылдан бастап ШЫҰ – Ауғанстан байланыс тобы жұмыс істейді, осы елдің президенті Хамид Карзай ұйымның саммиттеріне қонақ ретінде бірнеше рет шақырылды. ШЫҰ-ға төрағалық еткен ел ретінде Ресейдің бастамасымен өткен наурыз конференциясында Ауғанстандағы жағдайды дамыту, оның шектес мемлекеттерге әсері, терроризмге, есірткінің заңсыз айналымына және Ауған аумағынан келетін трансшекаралық ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимылда халықаралық қоғамдастықтың бірлескен күш-жігерін арттыру мәселелері қаралды.

Көрші елдер үшін қауіп ретінде есірткі трафигі мен ұйымдасқан қылмыс мәселелері негізгі мәселелерге айналды. Ресми түрде Ауғанстанның ішкі саяси мәселелері талқыланды, өйткені олар ШЫҰ құзыретіне кірмейді, бірақ, әрине, оларды шешпей сыртқы қауіптерді жою екіталай. Үш қорытынды құжат қабылданды: конференцияға қатысушылардың жалпы декларациясы, сондай-ақ ШЫҰ мен Ауғанстан мүшелерінің терроризмге, есірткінің заңсыз айналымына және Ауған бағытындағы ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі мәлімдемесі мен іс-қимыл жоспары. Конференцияның маңыздылығы мен ШЫҰ-ның әлемдік қоғамдастықтағы рөлі туралы қатысушылар құрамы айтады: Ресей Сыртқы істер министрі Сергей Лавровтың кіріспе сөзінен кейін БҰҰ Бас хатшысы Пан Ги Мун сөз сөйледі, конференцияға ЕҚЫҰ Бас хатшысы Марк Перрин де Бришамбо ең бастысы, НАТО Бас хатшысының орынбасары Мартин Ховард қатысты. ШЫҰ елдерінің көпшілігі сыртқы істер министрлері деңгейінде ұсынылды, ШЫҰ байқаушы мемлекеттерінің «сегіз топ» елдерінің, сондай-ақ ҰҚШҰ, ЕО, ТМД, ИБҰ, АӨСШК сияқты халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысты.

НАТО-ның, сондай-ақ АҚШ өкілдері мен олардың негізгі одақтастарының қатысуы-өзгерген көңіл-күйдің, ШЫҰ-мен және оның Ауғанстан бойынша мүшелерімен нақты ынтымақтасуға

деген ұмтылыстың дәлелі. Бұл кездейсоқ емес: ШЫҰ арқылы және оған қарсы емес, халықаралық коалицияның алдында тұрған мәселелерді шешу әлдеқайда оңай: Иранның диалогына тарту, жүк транзитін жүзеге асыру және тіпті ШЫҰ – ға мүше мемлекеттердің аумағында коалиция әскерлерінің болу мәселелерін талқылау. Сондай-ақ Ауғанстандағы тұрақты жағдайға мүдделі ШЫҰ мемлекеттері қарсы алуға барады.

2009 жылғы 16 наурызда Кабулда өткен баспасөз мәслихатында сөз сөйлеген Сергей Лавров «қауіпсіздікке жәрдемдесудің халықаралық Күштері қызметінің тиімділігін арттыруға жәрдемдесуге» және тіпті «қосымша шараларды талқылауға» дайын екенін білдірді. Ол сондай-ақ «осы күш-жігерге Ауғанстанның барлық көршілерінің қатысуын» қолдады. Бұл жерде әскери емес жүктердің транзитіне рұқсат беру және әскери жүктердің транзитін талқылау, сондай-ақ Иран мен Пәкістан мәселелерін шешуге тарту туралы шешім қабылданғанға дейін анық айтылады. АҚШ президенті Барак Обаманың 2009 жылдың шілдесінде Мәскеуге сапары кезінде Ресей әскери жүктерді өз аумағы арқылы тасымалдауға рұқсат беріп, одан әрі қарай жүрді.

Ресейдің ауған мәселесін шешуге қосқан үлесін оның осы елмен сауда-экономикалық ынтымақтастықты, соның ішінде көмек бағдарламаларын, атап айтқанда мамандарды даярлау саласындағы күш-жігері деп санауға болады. Кабулға сапары кезінде Ресей министрі Ауғанстан Үкіметімен ынтымақтастықты кеңейту бойынша айтарлықтай шаралар жариялады. Мәскеу конференциясында сөйлеген сөзінде Сергей Лавров КСРО-ның көмегімен Ауғанстанда салынған 140-тан астам өнеркәсіп, энергетика, денсаулық сақтау, білім беру нысандары туралы айтты. 2007 жылдың тамызында Ресей Ауғанстанға 10 миллиард доллардан астам қарызды есептен шығарды. «Біз бүгін де ауған халқына, соның ішінде азық – түлік тапшылығымен күресуге көмектесеміз, Ауғанстанда көлік және энергетика құрылысын жүргіземіз, білім беру жүйесінің нысандарын қалпына келтіреміз, Ауған мамандарын дайындаймыз», – деп атап өтті Ресей министрі.

Осыған қарамастан, ШЫҰ мемлекеттеріне Ауғанстандағы нақты жағдай бойынша әлі де елеулі түсіндіру жұмыстарын

жүргізу керек сияқты. Ол туралы батыстық әріптестердің идеялары көбінесе өте дерексіз болып көрінеді.

Мәселен, 2009 жылдың ақпанында Мәскеудегі АҚШ елшілігінде өткен ресейлік сарапшылар қауымдастығының өкілдерімен кездесуде АҚШ Мемлекеттік хатшысының Оңтүстік және Орталық Азия істері жөніндегі орынбасарының орынбасары Патрик Мун, айтпақшы, Мәскеу конференциясында АҚШ атынан қатысқан, қатысушыларды Ауғанстандағы жағдай онша жаман емес, оның басты проблемасы деп сендірді – биылғы алдағы президенттік сайлау кезінде демократияның жетіспеушілігі.

Ресейлік сарапшылар әлдеқайда пессимистік көріністі ұсынды және американдықтарға практикалық болуға кеңес берді: мысалы, «шешен нұсқасын» қолданыңыз, яғни елде тәртіп орнатуға қабілетті жергілікті күшті және азды-көпті адал көшбасшыны табыңыз, содан кейін бәрі туралы ойланыңыз. АҚШ пен НАТО-ның басқа мемлекеттері мұқтаж болып отырған ауған мәселесінде Ресеймен ынтымақтастықты кеңейту үшін атмосфераны және 2009 жылғы мамырда Грузияда әскери жаттығулар өткізу сияқты жағымсыз әрекеттерді жақсартпайды. Басқа да мәселелер бар. Мәселен, АҚШ-тың қысымымен Ауғанстан ҰҚШҰ желісі бойынша күш құрылымдары үшін мамандар даярлау бағдарламасын тежеп отыр және жалпы алғанда, АҚШ сияқты ҰҚШҰ-мен екіжақты негізде ынтымақтастықты қалайды.

Вашингтонның 31 наурызда Гаагада Ауғанстан бойынша халықаралық конференция өткізуге деген көзқарасы американдық тәсілдің қалдық батылдығын көрсетеді. Ол алдымен НАТО-ның іс-шарасы ретінде жоспарланған болатын. Алайда, мәселені нақты шешу үшін мұндай формат жеткіліксіз екенін түсініп, оны БҰҰ қамқорлығына алды. Рас, конференцияға БҰҰ Бас хатшысының Ауғанстандағы арнайы өкілі норвегиялық дипломат Кай Эйде төрағалық етті және ол Норвегия сияқты НАТО-ға кіретін Нидерландыда өтті.

Осыған қарамастан, конференцияны БҰҰ қамқорлығымен ауыстыру 80-ге жуық мемлекеттің атынан қатысушылардың құрамын едәуір кеңейтуге әкелді. Мұндай жағдайда практикалық шешімдер қабылдау мүмкін болмады. Керісінше,

конференцияның мәні АҚШ-тың Ауғанстанның жаңа әкімшілік стратегиясын ұсынуына және олардың ынтымақтастыққа (қарулы күштер мен қаржыны қамтамасыз ету) ең көп елдерді тартуға тырысуына байланысты болды. Шынында да, бүгінде Вашингтонның ең жақын одақтастары да өз әскерлерін Ауғанстаннан шығаруды жоспарлап отыр.

Гаагадан айырмашылығы, мәскеу конференциясы аймақтық және практикалық сипатта болды. Оның жетістігі ескі дауларды ұмытып, Ауғанстанның барлық көршілерінің осы елдегі жағдайды тұрақтандыру және одан туындайтын қауіптерді азайту үшін халықаралық коалициямен ынтымақтастығын орнатудың практикалық мақсатымен қамтамасыз етілді.

Қорытындылай келе, қауіпсіздікті қамтамасыз етуде ШЫҰ-ның терроризмге қарсы бағытының үстемдігі айқын байқалады деп айтқым келеді. Қауіпсіздіктің басқа аспектілерімен салыстырғанда күрестің бұл түрінің нақты дамуы байқалады. Қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ынтымақтастықтың басқа бағыттары жеткіліксіз әзірленген немесе мүлде әзірленбеген. Басқа бағыттарды дамыту үшін ТҚӨҚ үлгісі бойынша арнайы тұрақты органдар құру қажет.

Қауіпсіздіктің басым емес мәселелері тек қағаз жүзінде қалады, тәжірибелік қадамдар жасалмайды. ШЫҰ-ға әмбебаптық беру міндеті тек үш зұлымдық күшімен күресуге және экономикалық ынтымақтастыққа дейін азаяды. ШЫҰ-ның негізгі құжаттарында жазылған кең міндеттер мен мақсаттарды орындау бойынша нақты әмбебаптығы байқалмайды.

ШЫҰ әзірге өз ниеттерін жариялап, оларды жүзеге асыру үшін баяу құрылымдар құрып, болашақ қызметті құқықтық бекітумен қамтамасыз етуде. Терроризмге қарсы күрестен басқа үлкен практикалық қадамдар болған жоқ. Сонымен бірге Шанхай ұйымы басқа салаларда қауіпсіздікті сақтау мүмкіндігіне ие болмады.

Жақсы әлеуетке ие ШЫҰ баяу және құлықсыз бір мәселеден екіншісіне ауысады. Іс-әрекеттің сақтығы және шешім қабылдаудағы мәжбүрлілік әлі мәлімделген қадамдардың орындалуын қамтамасыз етпейді, көптеген шешімдер ресми түрде болашаққа көшеді. Мұның бәрін қаржы ресурстарының жетіспеушілігімен ғана түсіндіруге болады. ШЫҰ-ға қатысушылардың көпшілігі

бай емес, ШЫҰ бюджеті жарияланған мақсаттар мен міндеттердің әмбебаптығы мен ауқымына сәйкес келмейді. ШЫҰ-да ақша жоқ, ол қалаған және қажет нәрсенің бәрін дамытады. Бірақ ұйым анық зұлымдықтың үш күшіне қарсы қауіпсіздікті қамтамасыз етуде өз орнын алуға тырысады.

Терроризмге қарсы күрестегі Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы. Мемлекеттің геосаяси жағдайына байланысты Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушылар қазіргі халықаралық жағдайда халықаралық терроризмге қарсы күрестің алдыңғы қатарында болды.

Қылмыстық орта құқық қорғау органдарының, ТМД елдерінің мемлекеттік билік және басқару органдарының жұмысындағы құқықтық, экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық қателіктерді пайдалана отырып, өзінің бірыңғай қылмыстық өрісін құрды, интернационалдандырылды және шоғырландырылды, кәсібилікке ие болды, іс жүзінде экономикалық құрылымдардың едәуір бөлігін бақылауға алды. ТМД елдерінің қылмыс динамикасы мен құрылымында ұқсас тенденциялар байқалады.

Олардың мәні – бұл қылмыс экономикалық даму мен ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіреді. Жылдан жылға бандитизм, жалдау бойынша кісі өлтіру, қару-жарақ пен есірткіге заңсыз операциялар, шикізат контрабандасы, қаржылық алаяқтық басым болатын трансұлттық қылмыстардың саны артып келеді. Ұлтаралық қылмыстық байланыстар тұрақты заңдылық сипатына ие болды.

Терроризмге қарсы күрес мәселелері мемлекет басшылары кеңесінің, үкімет басшылары кеңесінің, парламентаралық ассамблеяның, сыртқы істер министрлері кеңесінің, достастыққа қатысушы мемлекеттер бас прокурорларының үйлестіру кеңесінің, ішкі істер министрлері кеңесінің, қауіпсіздік кеңестері хатшылары кеңесінің назарында болады.

2000 жылғы 25 қаңтарда Мәскеуде өткен ТМД – ға қатысушы мемлекеттер басшылары кеңесінің отырысында ЕҚЫҰ-ның Ыстамбұл саммитінің қорытындысы бойынша халықаралық терроризмге қарсы іс-қимыл туралы шешім қабылданды. Достастыққа қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздік кеңестеріне қауіпсіздік органдары мен арнаулы қызметтер басшыларының кеңесімен, ішкі істер министрлерінің кеңесімен және ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің қорғаныс министрлерінің кеңесімен

бірлесіп, терроризмге қарсы бірыңғай орталық құруды көздей отырып, халықаралық терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің нысаналы бағдарламасын әзірлеу тапсырылды.

Достастыққа қатысушы мемлекеттер терроризмге қарсы күрес мақсатында өңірлік деңгейде ынтымақтастықтың қажетті халықаралық-құқықтық базасын құрды. 2004 жылдың сәуірінде «терроризмге қарсы күрес туралы» модельдік заң қабылданды, ол ұсыныс ретінде осы сұмдық зұлымдыққа қарсы күрестің құқықтық негіздерін бекітті.

1999 жылғы 4 маусымда ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастығы туралы шартқа қол қойылды. Оның маңыздылығы дәстүрлі формалармен қатар терроризм актілеріне қарсы күресте ынтымақтастықтың бірқатар түбегейлі жаңа формаларын анықтады. Олардың ішінде келесі формаларды атау керек:

- ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің БҰҰ, оның мамандандырылған мекемелері және Еуропа кеңесі шеңберінде құрылған халықаралық терроризмге қарсы күрес саласындағы негізгі халықаралық-құқықтық құралдарға қосылуы;

- халықаралық терроризмге қарсы күрес мәселелері бойынша халықаралық шарттардың күшіне енуі үшін қажетті мемлекетішілік рәсімдерді жүзеге асыру;

- халықаралық терроризмге қарсы күрес туралы заңнамалық актілерді әзірлеу және осы салада ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ұлттық заңнамаларын үйлестіру;

- терроризмге қарсы бірлескен командалық-штабтық және жедел-тактикалық оқу-жаттығулар өткізу;

- халықаралық террористік ұйымдар қызметінің алдын алу, анықтау және жолын кесу бойынша келісілген ведомствоаралық жедел-профилактикалық нысаналы іс-шаралар мен арнайы операцияларды жүргізу;

- халықаралық террористік ұйымдар, олардың көшбасшылары, халықаралық террористерге қолдау көрсететін құрылымдар мен тұлғалар туралы мәліметтер базасын құру;

- жедел ақпарат алмасу;

- халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес мәселелері бойынша ғылыми-практикалық конференциялар өткізу;

-халықаралық терроризмге қарсы күреске қатысатын бөлімшелердің мамандары мен нұсқаушыларын оқыту;

-жоғары технологиялық және экологиялық қауіпті объектілерді физикалық қорғау жүйесінің жай-күйін бағалауға, осы жүйені жетілдіру үшін шараларды әзірлеуге және іске асыруға жәрдемдесу;

-мүдделі мемлекеттер арасындағы келісім бойынша терроризм актілерінің жолын кесуде және олардың салдарымен күресте практикалық көмек көрсету үшін терроризмге қарсы арнайы құралымдарды жіберу;

-тараптардың келісімі бойынша жоғары технологиялық және экологиялық қауіпті объектілерді физикалық қорғау жүйелері мен құралдарын әзірлеу бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды бірлесіп қаржыландыру және жүргізу;

-терроризмге қарсы қызметті қамтамасыз ету үшін арнайы құралдарды, техника мен жабдықтарды шарттық негізде жеткізуді жүзеге асыру¹⁹⁵.

1999 жылдың сол маусымында ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің 2003 жылға дейінгі кезеңге арналған халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес жөніндегі бағдарламасына қол қойылды, онда жоғарыда аталған қызмет бағыттары практикалық көрініс тапты.

Келесі қадам ТМД мемлекеттері басшылары кеңесінің 2000 жылғы 21 маусымда халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес жөніндегі бағдарламаны 2003 жылға дейінгі кезеңге бекітуі болды.

Бағдарлама ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің БҰҰ және Еуропа Кеңесі шеңберінде жасалған халықаралық терроризмге қарсы күрес саласындағы негізгі халықаралық шарттарға қосылуын, сондай-ақ тәуелсіз мемлекеттер достастығы шеңберінде

¹⁹⁵Алексеев Д.М. О сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом и иными проявлениями экстремизма // «О развитии взаимодействия правоохранительных органов государств-участников СНГ в борьбе с преступностью, международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма» үшінші халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. - Минск, 2001. – 19 б.

қабылданған тиісті шарттардың күшіне енуі үшін қажетті мемлекетшілік рәсімдерді жедел жүзеге асыруды көздейді.

2002 жылғы 7 қазанда Мемлекет басшыларының кеңесі Достастыққа қатысушы мемлекеттердің аумақтарында терроризмге қарсы бірлескен іс – шараларды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы ережені бекіту туралы хаттама қабылдады.

2000 жылғы 1 желтоқсанда ТМД-ға қатысушы мемлекеттер басшыларының кеңесі терроризмге қарсы орталық (бұдан әрі – ТҚО) құру туралы шешім қабылдады және ол туралы ережені бекітті. ТҚО халықаралық терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күресте ТМД – ға қатысушы мемлекеттердің құзыретті органдарының өзара іс-қимылын үйлестіруге арналған тұрақты жұмыс істейтін мамандандырылған салалық орган болып табылады

ТМД-ға қатысушы мемлекеттерде және басқа мемлекеттерде халықаралық терроризмнің жай-күйі, динамикасы мен таралу үрдістері және экстремизмнің өзге де көріністері туралы ақпаратты талдау негізінде терроризмге қарсы орталық ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің халықаралық терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы саясатын іске асыруға қатысады

1. ТМД АТО-ның құрылуы мен қызметіне осы мәселе бойынша мынадай құжаттарды әзірлеген ТМД-ға мүше мемлекеттер ерекше назар аударады;

2. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығының қызметін қаржылық қамтамасыз ету туралы шешім (Минск, 30 қараша 2000 ж.);

3. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығы жанындағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің өкілетті өкілдері туралы ереже туралы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы үкімет басшылары кеңесінің шешімі (Минск, 31 мамыр 2001 ж.);

4. ТМД мемлекеттері басшылары кеңесінің тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығы туралы 2000 жылғы 1 желтоқсандағы ТМД шешімінің орындалу барысы туралы ақпарат туралы шешімі (Минск, 2001 жылғы 1 маусым);

5. Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығының қызметін 2002 жылдан

бастап қаржылық қамтамасыз ету туралы шешім (Мәскеу, 28 қыркүйек 2001 ж.);

6. Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы орталығы туралы шешім (Минск, 1 желтоқсан 2001 ж.);

7. ТМД мемлекеттері басшылары кеңесінің Орталық Азия өңірі бойынша АТО бөлімшесін құру туралы шешімі (Кишинев, 2002 жылғы 7 қазан).

1995 жылғы 7 желтоқсанда ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің бас прокурорларының бірлескен шешімімен құрылған достастыққа қатысушы мемлекеттердің Бас прокурорларының үйлестіру кеңесі ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің қызметін үйлестіруде маңызды рөл атқарады.

Достастыққа қатысушы мемлекеттер басшыларының кеңесі 2000 жылғы 25 қаңтардағы шешімімен үйлестіру кеңесіне ТМД мемлекетаралық органы мәртебесін берді (шешімге Түрікменстан мен Өзбекстан Республикасы қол қоймаған). Осы шешіммен бас прокурорлардың үйлестіру кеңесі туралы ереже бекітілді

2002 жылғы 29 қаңтарда Минскіде бас прокурорлардың үйлестіру кеңесінің, ішкі істер министрлері кеңесінің, қауіпсіздік органдары мен арнайы қызметтер басшылары кеңесінің, шекара әскерлері қолбасшылары кеңесінің, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің кеден қызметтері басшылары кеңесінің бірлескен отырысы өтті. Оның барысында қылмыс пен терроризмге қатысты істердің жағдайы және ТМД кеңістігіндегі оларға қарсы күрес терең талданды, оның тиімділігін арттыру жолдары белгіленді

2004 жылғы 8 сәуірде Киевте Сыртқы істер министрлері кеңесінің, бас прокурорлардың Үйлестіру кеңесінің, Ішкі істер министрлері кеңесінің, қауіпсіздік органдары мен арнайы қызметтер басшылары кеңесінің, Шекара әскерлері қолбасшылары кеңесінің, салықтық (қаржылық) тергеулер басшыларының үйлестіру кеңесінің, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің кеден қызметтері басшылары кеңесінің 3-ші бірлескен отырысы өтті. Отырыста ұйымдасқан қылмысқа, халықаралық терроризмге және есірткі агрессиясына қарсы күрестің 2005-2008 жылдарға арналған мемлекетаралық бағдарламасының жобасын әзірлеу туралы өтініш, шешім, сондай-ақ халықаралық терроризмге және

экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес жөніндегі достастыққа қатысушы мемлекеттердің тұжырымдамасы мақұлданды

Терроризмге қарсы бірқатар құжаттар ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер министрлері кеңесі (ИИМ) шеңберінде қабылданды, оның ішінде:

-Терроризмге қарсы күрестегі өзара іс-қимыл туралы 1996 жылғы 18 сәуірдегі шешім;

-ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ішкі істер министрліктерінің терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы іс-қимылдағы ынтымақтастығының тиімділігін арттыру туралы 2000 жылғы 10 наурыздағы шешім;

-2000 жылғы 8 қыркүйектегі терроризмге қарсы күрестегі ішкі істер министрліктерінің ынтымақтастығы туралы келісім; 2000 жылғы 11 наурыздағы Әзірбайжан, Армения, Грузия және Ресей Ішкі істер министрліктері («Боржом төрттігі») арасындағы терроризмге және экстремизмнің өзге де көріністеріне қарсы күрес саласындағы өзара түсіністік туралы меморандум.

2002 жылғы 15-16 мамырда Тбилисиде ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздік органдары мен арнаулы қызметтері басшылары кеңесінің (ҚОАҚ) 12-ші отырысы өтті. Отырыста басты назар халықаралық терроризмге қарсы бірлескен күресті күшейтуге байланысты мәселелерге аударылды

2002 жылғы қыркүйекте Кишиневте өткен ҚОАҚ-ның он үшінші отырысында ТМД мемлекеттері басшыларының кеңесіне Орталық Азия өңірінде (Бішкек, Қырғыз Республикасы) халықаралық терроризмге қарсы күрес мәселелерімен айналысатындар ТМД терроризмге қарсы орталығының бөлімшесін құру жөнінде ұсыныстар әзірленді, орталық қызметінің 2005 жылға дейінгі кезеңге арналған тұжырымдамасы келісілді

2004 жылдың қазан айының ортасында Қазақстан ТМД елдерінің терроризмге қарсы операциялардағы өзара іс-қимылы туралы келісім жасасу туралы бастама көтерді. Бұл келісім Қазақстан әскерлерін терроризмге қарсы күресте одан тыс жерлерде көмек көрсету үшін сынау мүмкіндігін заңды түрде бекітеді. Келісімде ТМД-дағы терроризмге қарсы операцияларға қатысу кезінде қазақстандық әскерлерге келтірілген залалды өтеу тетігі қаралады. Қазіргі уақытта келісімге Молдова, Қырғызстан,

Әзірбайжан, сондай-ақ Өзбекстан мен Тәжікстан ескертулермен кол қойды.

Сонымен қатар, ТМД шеңберіндегі терроризмге қарсы күрестің құқықтық базасы, достастық мемлекеттерінің ұлттық терроризмге қарсы заңнамасы идеалдан алыс болып келеді. Сонымен, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы күрес жөніндегі ұлттық заңдары, атап айтқанда Ресейдің қылмыстық кодексі (24-тараудың 205-бабы) терроризмге қарсы шабуылдау және алдын алу шараларын қажет ететін терроризмнің жаһандық қаупін ескермейді.

Сонымен қатар, халықаралық қылмыскерлерді ұстап беру туралы ережелер әртүрлі және қарама-қайшы. Кейбір жағдайларда мұндай экстрадициялауға тікелей тыйым салынады, бұл терроризмге қарсы күрестің тиімділігін әлсіретеді.

Достастықтың жекелеген мемлекеттері осы уақытқа дейін халықаралық шарттарды, оның ішінде 1999 жылғы 4 маусымдағы ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің терроризмге қарсы күрестегі ынтымақтастығы туралы шартты және 2002 жылғы 7 қазандағы Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы Конвенцияны ратификациялаған жоқ.

ТМД-ға қатысушы барлық мемлекеттер БҰҰ Бас Ассамблеясының 1999 жылғы 9 желтоқсандағы террористік ұйымдарды қаржыландырудың жолын кесу үшін маңызды қарарымен қабылданған терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияға қосылған жоқ. Достастықтың көптеген мемлекеттері терроризмге қарсы күрес туралы халықаралық қоғамдастық әзірлеп жатқан кешенді Конвенцияға өз көзқарастарын білдірген жоқ.

Достастық мемлекеттерінің терроризмге қарсы күрес жөніндегі ынтымақтастық тетігін жетілдіруді құқықтық қамтамасыз ету достастықтың жоғары органдарының өкілеттіктерін неғұрлым нақты ажыратуды, ТМД жарғысына және достастықтың тиісті органдары туралы ережелерге өзгерістер енгізуді талап етеді. Атап айтқанда, мемлекет басшыларының кеңесі терроризмге қарсы күрес, сыртқы шекараларды қорғау саласындағы саясатты үйлестіруге байланысты стратегиялық мәселелерді қарауға және шешуге, сондай-ақ достастық пен қаралып отырған

саланың ынтымақтастығын кеңейту перспективаларын белгілеуге тиіс. үкімет басшылары кеңесінің құзыретінде ұжымдық қауіпсіздік және терроризмге қарсы күрес мәселелеріндегі ынтымақтастықтың негізгі мәселелерін шешу болуға тиіс.

ТМД аумағында жүзеге асырылатын терроризм актілерін талдау және оның даму болжамдары жасалатын террористік қылмыстардың үнемі сапалы өзгеруін, терроризмнің өршуі туралы куәландырады. Терроризм географиясының едәуір кеңеюі әлеуметтік, ұлттық топтар мен халықтар арасындағы ғана емес, кейде ТМД-ға қатысушы мемлекеттер арасындағы қатынастарды қиындатады. Арнайы қызметтер мен құқық қорғау органдарының, ал кейбір жағдайларда достастық мемлекеттерінің армия бөлімшелерінің террористік акцияларды анықтау, алдын алу және жолын кесу кезеңінде, әсіресе оларды басқа мемлекеттің аумағында жалғастыруды талап ететін күрделі және өткір жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізу кезінде өзара іс-қимылының құқықтық мәселелері туындайды.¹⁹⁶ Жоғарыда айтылғандар ТМД-дағы халықаралық терроризмге қарсы тиімді күрес ісінде мемлекетаралық шарттар мен тетіктерді одан әрі әзірлеуге және жетілдіруге, терроризмге және экстремизмнің басқа да көріністеріне қарсы күрестің бірлескен шараларының тиімді халықаралық жүйесін құруға баса назар аудару керек деген тұжырымдарды тағы да растайды.

Террористік акциялардың орындаушылары мен ұйымдастырушыларын іздеу, ұстау немесе жою жөніндегі арнайы операциялар (кек алу операциялары); құқық қорғау органдарының террористік ұйымдарды, олардың басшылары мен мүшелерін жою жөніндегі күштік әрекеттері; санитарлық немесе «буферлік» аймақтарды құру; саяси күштерменромаға келу үшін келіссөздер жүргізу, террорды қолдану; саяси күштерге немесе террористерді қолдайтын мемлекеттерге қарсы әскери операциялар ТМД аумағында құбылыс ретінде терроризмді жоюға әкелмейді. Ешқандай әскери акциялар немесе арнайы полиция операциялары мен кек алу актілері, тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік қақтығыстардың себептерін жоймайды, терроризмді тамақтандыратын экстремистік идеологияны жоймайды.

¹⁹⁶ИА REGNUM Сарапшы: Қазақстан ШЫҰ-ға ықпалын жоғалтудан қорқады//regnum.ru/ news/mongolia/ 648943.html]

Терроризмге қарсы күрестегі қазіргі қолданыстағы конвенциялық механизм екінші Тараптың террористік актінің шарты мен себебі болған әрекеттері (мысалы, аннексия, агрессия, отарлау, аумақты немесе материалдық ресурстарды заңсыз иеліктен шығару, экономикалық қысым, құқықтар мен бостандықтарға нұқсан келтіру, сауданың тонау шарттары және т.б.) жиі шектен тыс қалады Заңның әсері. Бұл, әдетте, қақтығыстың жанжалды негізін күшейтеді және ақыр соңында терроризмнің өршуіне, Террористік актілерді жүзеге асыруда жаңа технологияларды қолдану арқылы оны катализдеуге әкеледі.

Айта кету керек, бір жағынан, бұл террористердің қылмыстық әрекеттерін қандай да бір түрде ақтауға тырысуды білдірмейді. Террористік актілер, олар қандай себептермен түсіндірілсе де, қандай жарқын мақсаттармен жабылмаса да, бірде-бір ақтауға болмайды, өйткені олардың қол сұғуының тікелей тақырыбы-жазықсыз, қорғалмаған адамдар. Екінші жағынан, терроризмге қарсы күресте халықаралық қылмыстық құқықтың мүмкіндіктерін тиімді пайдалану жолдарын іздеу міндеті осы жерден шығады.

Құқықтың тікелей объективті функциясынан басқа, мемлекеттер мен әлеуметтік топтардың жауапкершілігін әділ бөлу негізінде терроризмге қарсы халықаралық нормаларды құрудың өзі әлемдік қоғамды қайта құрудың қиын кезеңіне тұрақтылық пен тыныштық элементтерін әкелуге арналған. Бұл ретте мұнда ұйымдастырушылық сипаттағы негізгі жүктемені халықаралық қоғамның неғұрлым қабілетті бөлігі көтеруі тиіс. Бұл әсіресе технологиялық терроризм саласына қатысты. Өркениетті мемлекеттердің іргелі ғылымы негізінде жүзеге асырылатын ғылыми эзірлемелер, өнертабыстар мен жаңалықтар әрқашан бейбіт мақсаттармен байланысты емес, атап айтқанда жаппай қырып-жою құралдарына, радиоэлектроникаға және т.б. Терроризмге қарсы іс-қимылға қабілетті халықаралық құқықты қалыптастыра отырып, терроризм субъектісі жеке тұлғаларды, орындаушылар мен Террористік актілерді ұйымдастырушыларды анықтаған жағдайда, терроризмге қарсы күрес жеңіліске ұшырайды деп пайымдау қажет.

Біздің ойымызша, терроризмге қарсы күрес саласындағы халықаралық құқықтың тиімділігі, егер оның белсенді

қатысушысы мемлекет жалпы халықаралық құқықтың негізгі субъектісі болса, айтарлықтай артады. Бұл ретте «күдікті» мемлекеттің немесе мемлекеттер тобының кез келген уақытша қатысуы туралы емес, жиынтық ұғымы ұлттардың өзін-өзі анықтауға, мемлекеттілікке, ұлттық немесе аумақтық тұтастыққа халықаралық құқығының қағидаттары мен нормаларына қол сұғатын немесе елемейтін мемлекетті, сондай-ақ мемлекетті қамтитын терроризмнің нақты жиынтық субъектісі туралы сөз болуы керек. террористік актілер түрінде тиісті әрекеттерді ұйымдастырады немесе демеушілік етеді. Осылайша, аталған жиынтық субъект бір немесе басқа Тараптың мақсаттарын іске асыруға қатысатын жеке және заңды тұлғаларды қамтуы керек.

Қарама-қарсы тараптарды бір субъектіге біріктіру қажеттілігі террористік жағдайды жасау жауапкершілігімен түсіндіріледі. Яғни, терроризм фактісі Тараптардың осы қылмыстың субъектісіне қатысуын және оны жасағаннан кейін туындайтын жауапкершілікті анықтауға негіз болуы керек.

Айта кету керек: кез-келген зорлық-зомбылық құбылысын терроризм деп санау үшін, сайып келгенде, қақтығысты шешу процесі террористік сипатқа ие болуы маңызды. Бұл тараптардың бірінің террористік актілерін қолдануына байланысты болуы мүмкін. Бұл ретте қандай да бір өлшемде экономикалық, саяси немесе аумақтық тәуелсіздік құқығына қол сұғылған мемлекетті терроризм субъектісіне жатқызудың міндетті шарты қол сұғушылық фактісі мен тиісті террористік әрекеттер арасындағы себеп-салдарлық байланыс болуға тиіс.

Осылайша, қорытынды жасау тәртібімен халықаралық қатынастардың қолданыстағы фактілерінің жалпы жауапкершілігі негізінде терроризмге қарсы күрес саласында халықаралық құқықты қайта құру проблемасының болуы күмән тудырмайтынын атап өткен жөн. Терроризмнің технологиялық түрлерін кеңінен қолданудың өсіп келе жатқан қаупі күмән тудырмайды және әлемдік қоғамдастықтың саяси-құқықтық бірлігі үшін ықпал ететін базаны құрайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі әлемде діни экстремизм мен терроризм мәселесі шиеленісе түсті, бұл құбылыстар жаһандық маңызы бар қауіптің барлық белгілерін қамтиды. Экстремизм мен терроризм қауіп мемлекет тарапынан кепілдіктер мен жеке бас бостандықтарының шектелуіне әкелуі мүмкін. Көптеген мемлекеттер терроризмге қарсы іс-шараларға жиналды және бұл даму әрбір жеке елдің ішінде жүргізілуде. Заң шығару жеке мемлекет пен халықаралық ұйымдар деңгейінде дамыды, мұндай шараларсыз экстремизм мен терроризмнің жаһандық проблемасы үшінші дүниежүзілік соғысқа әкелуі мүмкін, онда жеңімпаздар болмайды. Халықаралық деңгейде әртүрлі құқықтық актілерді қабылдау барлық мемлекеттердің экстремизм мен терроризмге қарсы күреске бірдей көзқарасын білдіреді.

Террористік актілер жасау, экстремистік ұйымдарды жандандыру, біздің мемлекетіміздегі соңғы жылдардағы қайғылы оқиғалар экстремизм қатерлерінің көріністеріне және оның терроризмнің экстремалды түріне қарсы күресте терең зерттеуді және мүмкін шешімді қажет етеді.

Қазақстан Республикасы ИМ қылмыстық-атқару жүйесі комитетінің деректері бойынша 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстары үшін 650-ден астам сотталған жазасын өтеп жатыр. Көрші елдерде болып жатқан өзгерістерді ескере отырып, террористік және экстремистік қылмыстар үшін сотталғандардың саны өсуде.

Терроризм және экстремизм бұл соңғы кездері әлемдік қауымдастықты толғандыратын бір-бірімен тығыз байланысты екі ұғым. Бұл кездейсоқ емес, өйткені терроризм мен экстремизмнің салдары қазіргі әлем алдында тұрған негізгі және ең қауіпті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл құбылыстар белгілі бір дәрежеде дамыған қоғамдарға да, дамушы мемлекеттерге де қатысты.

Терроризмге қарсы тұру қажеттілігін тек жекелеген мемлекеттер ғана емес, сонымен бірге жалпы әлемдік қауымдастық, әсіресе Ресей, АҚШ, Түркия, Франция, Қытай, Ирак, Сирия және

басқа елдердегі ауқымды террористік әрекеттерден кейін мойындайды.

Экстремизмнің қауіптілігі терроризмнен кем түспейді. Керісінше, егер терроризм бірден пайда болса, мысалы, террористік акт жасау арқылы, онда экстремизм байқалмайды және оны емдеуге жауап бермейтін қатерлі ісікпен салыстыруға болады.

Өкінішке орай, медицина осы қорқынышты қатерлі ісік ауруына қарсы тұрудың бір ғана әдісін біледі-ерте алдын алу және уақтылы хирургиялық араласу, оның нәтижелерін химия терапиясымен бекіту.

Айта кету керек, Ресейде, Қазақстанда және ТМД-ның басқа елдерінде, әдетте, террористік және экстремистік әрекеттерге қатысу үшін жұмыс істемейтін студенттер қатарынан жастарды жалдау орын ала бастады. Бұл тәжірибе түзеу мекемелерінде басқа қылмыстар үшін сотталғандармен бірге ұстау ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін.

Яғни, Қазақстан Республикасына терроризм мен экстремизмнің үдемелі басталу үрдісі байқалады.

Сондықтан 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған және 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасында терроризм үшін жоғары жауапкершілікті және соған байланысты құқыққа қайшы қызметті көздейтін ҚР Қылмыстық кодексінің нақты баптары енгізілген. Бұдан басқа, ҚР жаңа Қылмыстық кодексінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған бірқатар инновациялар көзделген, олардың арасында экстремизм мен терроризм көріністері үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту, радикалды идеологияларды тарату, оның ішінде жаңа технологияларды пайдалану көзделген.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Конституциясына 2017 жылғы 10 наурыздағы № 51-VI Заңымен, 2017 жылғы 11 шілдедегі № 91-IV Заңымен енгізілген өзгерістер негізінде қолданыстағы ҚР ҚК 50-1 – баппен толықтырылды – жазаның қосымша түрлерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру, ол Қазақстан Республикасының азаматтығынан айыру болып табылады. мемлекеттің сотталғанмен

олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын білдіретін орнықты саяси-құқықтық байланысын мәжбүрлеп тоқтатуында.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, келесі қорытындылар жасауға болады:

- Діни экстремизм және терроризм-жеке тұлға, қоғам, мемлекет субъектілері болып табылатын қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар. Діни экстремизм мен терроризмнің пайда болуына ықпал ететін қоғамдық өмірдің белгілі бір себептері мен жағдайлары бар. Оларды анықтау және зерттеу діни экстремизм мен терроризмнің табиғатын әлеуметтік-құқықтық құбылыстар ретінде ашады, олардың шығу тегін түсіндіреді, олардың өсуіне не ықпал ететінін және не қарсы тұратынын көрсетеді.

- Экстремистік және террористік әрекеттердің керемет ауқымы бір-бірімен өзара әрекеттесетін, материалдық-техникалық және ақпараттық-насихаттық қамтамасыз етумен қатаң ұйымдық құрылымы бар, қастандық жасырылатын жерлердің кең желісі, мемлекеттік және құқық қорғау органдарында агенттіктің болуы бар көптеген террористік ұйымдардың болуымен дәлелденеді. Қайғылы тәжірибе көрсеткендей, қазіргі террористер диверсиялық-террористік соғыстар жүргізуге, болып жатқан әртүрлі ауқымды қарулы қақтығыстарға (Сирия, Косово, Ауғанстан және т.б.) қатысуға әбден қабілетті.

- Діни экстремизм және терроризм-жеке тұлға, қоғам, мемлекет субъектілері болып табылатын қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар. Діни экстремизм мен терроризм бос жерде пайда болмайды, бұған ықпал ететін белгілі бір себептер мен әлеуметтік жағдайлар бар. Оларды анықтау және зерттеу діни экстремизм мен терроризмнің табиғатын әлеуметтік-құқықтық құбылыстар ретінде ашады, олардың шығу тегін түсіндіреді, олардың өсуіне не ықпал ететінін және не қарсы тұратынын көрсетеді.

Сонымен қатар, мұндай себептер мен жағдайларды талдау нақты жанжалды жағдайларды шешу, экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстарды диагностикалау және алдын алу, террористік актілер, діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрес стратегиясы мен тактикасын әзірлеу үшін

практикалық мағынаға ие. Қазіргі әлемдегі жағдайдың нашарлауының басты себебі-әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни қайшылықтардың өсуі, бай және кедей елдер мен халықтың топтары арасындағы алшақтықтың өсуі. Өтпелі кезең, әкімшілік-командалық жүйенің бұзылуы, экономикалық дағдарыс, қоғамның әртүрлі материалдық жағдайы бар топтарға бөлінуі, жұмыссыздық, саяси, экономикалық, ұлттық, діни қақтығыстар сияқты әлеуметтік-жағымсыз құбылыстар діни экстремизм мен терроризмнің көріністері мен өсуі үшін өте қолайлы негіз болып табылады.

- Діни экстремизм мен терроризм жалпыадамзаттық проблемалардың қатарына жатады. Сондықтан осы мәселелерді шешуге деген көзқарас осы жағдайды көрсетуі керек. Бұл экстремизм мен терроризмді келісілген түсінуге, неғұрлым тиімді халықаралық құқықтық актілерді және әсіресе осындай зұлымдыққа қарсы күрестің кешенді бағдарламаларын құруға, алдын алу, жедел-ізвестіру, саяси, экономикалық және басқа да іс-шараларды бірлесіп жоспарлауға және жүзеге асыруға, экстремистер мен террористерді ұстауға және сотқа беруге қатысты.

- Үкіметтің ауқымды араласуынсыз мүмкін емес. Ешбір адам мемлекеттік қауіпсіздік жүйесінің жұмыс істеуінсіз өзінің жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмайды, ал экономикалық дағдарысты еңсере алмайды, қоғамның қауіпсіз даму қаупін жояды, өмірдің барлық салаларында қатаң мемлекеттік реттеусіз қауіптің қауіпке айналуына уақтылы жол бермеу мүмкін емес. Сондықтан қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мемлекет басымдыққа ие болуы керек.

- Діни экстремизм мен терроризмді бір түнде қалпына келтіру мүмкін емес. Әсіресе экономикалық дағдарыстың өсуімен, құқықтық тәртіптің әлсіреуімен және қылмыстың өсуімен сипатталатын қазіргі жағдайда. Салыстырмалы саяси тұрақтылық жағдайында да терроризмнің шектен шығуын болдырмау оңай емес. Бұл қоғамның әлеуметтік құрылымында өз орнын таппаған және экстремистік және террористік топтар қатарына кірген жекелеген әлеуметтік топтардың психологиясының өміршендігімен, сондай-ақ экстремистік және

террористік көшбасшылардың қарапайым адамдардың қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайға қанағаттанбауына жауап беру және олардың пайдасына пайдалану қабілетімен түсіндіріледі.

- Соңғы жылдары елдердің терроризммен күресу тәжірибесін ескере отырып, экстремизм мен терроризмнің әртүрлі көріністеріне қарсы күресте тек арнайы қызметтер мен күш құрылымдарының әрекеттері жеткіліксіз деп айтуға болады. Бұл «обамен» ХХІ ғасырда бүкіл қоғамның қолдауымен ғана күресуге болады.

Бұдан басқа, терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл кезінде мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қорғау тұрғысынан қарау керек, өйткені «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңында (2016 жылғы 26 шілдедегі жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) ұлттық қауіпсіздіктің негізгі қатерлеріне басқалармен қатар заң жүзінде бекітілген «терроризм, экстремизм, және сепаратизм олардың кез-келген нысандары мен көріністерінде».

- Діни экстремизм мен терроризмді қылмыстардың аралас құрамынан шектеу туралы мәселе практикалық және теориялық тұрғыдан маңызды. Диссертация авторы экстремизмді, терроризмді және мемлекет пен қоғам қайраткеріне қол сұғушылықты заңнамалық деңгейде нақты ажыратады деп санайды. Сондай-ақ, ізденуші терроризм мен агрессия, соғыс, бандиттік құрылымдардан және т.б. арасындағы айырмашылықты анықтау қажеттілігі туралы ойлайды.

- Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күресте қылмыстың барлық түрлерінің, әсіресе экстремистік және террористік бағыттағы қылмыстардың алдын алуды күшейту үлкен профилактикалық маңызға ие. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы күресті одан әрі нығайту және олардың алдын алудың қажетті негіздерін жасау үрдістері қоғамда тиісті құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге және қылмысқа қарсы күресті жандандыруға бағытталған шаралар кешенін көздеу қажет Қазақстан Республикасының басқа да маңызды құқықтық актілерінде көрініс табуы тиіс.

- Қылмыстың кешенді алдын алу әлеуметтік сипаттағы кең мемлекеттік міндет ретінде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға қолданылуы тиіс. Бұл бағыт теорияда жеткілікті түрде дамығандықтан және көпшілікке белгілі. 2010 жылғы 29 сәуірде қабылданған «құқық бұзушылықтардың алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыруды жандандыру қажет, өйткені бұл заң мәні бойынша қоғамда жүргізіліп жатқан барлық профилактикалық жұмыстардың құқықтық негізі болып табылады.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Қ.Тоқаевтың «Діндер терроризмге қарсы» халықаралық конференциясының ашылуында сөйлеген сөзі

2. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының төрағасы Қ.Тоқаевтың «Діндер терроризмге қарсы» халықаралық конференциясының ашылуында сөйлеген сөзі

3. «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс – қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124>

4. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №2710 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_

5. <https://www.zakon.kz/4655627-v-2013-2014-gody-specsluzhby.html>.

6. https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat?_piref36_258157_36_223082_223082.__ora_navigState=eventSubmit_doSearch%3D%25D0%259F%25D0%25BE%25D0%25B8%25D1%2581%25D0%25BA%26p_YEAR%3D2013%26p_MONTH%3D12%26p_AREA%3D190000%26p_REG%3D1900__%26p_DEP%3D001%26page%3Dmode_report%26currPage%3D1&_piref36_258157_36_223082_223082.__ora_navigValues

7. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдедегі №226-V Қылмыстық кодексі // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

8. «Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 16 қаңтардағы №731 Жарлығына түсіндірме / / <http://adilet.zan.kz/rus/docs/T1400000731>

9. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы

10. Н.Ә. Назарбаев «Сындарлы он жыл». Алматы: Атамұра, 2003. 202 б.

11. Дробужева Л.М., Паин Э.А. О социальных предпосылках терроризма//Терроризм в современном мире: истоки, сущность, направления и угрозы/Отв. Ред. В.В.Питюк, Э.А.Паин. М.,2003. 41-74 б.

12. Муминов А.И. Религиозный экстремизм как угроза современному обществу://автореферат. ф.ғ.к., 09.00.11. – М., 2007.31 б.

13. Власов В.И. Экстремизм: сущность, виды, профилактика М., 2003. – 156.

14. КаптоА.С. Энциклопедия в 2-х томах М., 2008. – 251 б.

15. Зорин В. Ю., Рудаков А. Б. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Российской Федерации. Проблемы профилактики и предупреждения деструктивных явлений. -Нижний Новгород, 2008. – 140 б.

16. Пудовочкин Ю.Е., Уздёнов Р.М. Теоретические конструкции определения экстремизма: проблемы и перспективы // Криминологический журнал. – 2005 – № 2(8) – 87-92 б.
17. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. – М., 1999. 331б.
18. Қазақстан Республикасында терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы қызметті ұйымдастыру қағидасын бекіту туралды Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 22 желтоқсандағы № 1404 Қаулысы
19. Психология терроризма и экстремизма // <http://live-leader.ru>
20. Психология терроризма и экстремизма // <http://live-leader.ru>
21. Потапова Н. Л., Ионова Е. В., Смушкин А. Б. Отдельные вопросы борьбы с экстремизмом...<http://ivo.garant.ru>
22. Потапова Н. Л., Ионова Е. В., Смушкин А. Б. Отдельные вопросы борьбы с экстремизмом...<http://ivo.garant.ru>.
23. www.consultant.ru
24. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (научно-практический... <http://ivo.garant.ru>
25. Глотов Василий Анатольевич. На примере Москвы: канд диссертация. <http://dlib.rsl.ru>
26. Об угрозе для демократии со стороны экстремистских партий и движений в Европе. 1344 қарар (2003).
27. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхай қаласында келісілген 15.06.2001)
28. Балымов Е.К., Сүлейманова Г.Ж. Правовое регулирование международного сотрудничества по противодействию международному терроризму//«Актуальные проблемы современной науки» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы. – Ақтөбе 2017ж. – 54-57 б.
29. Экстремизм как неотъемлемый элемент терроризма//Вестник КазНУ. – 2010. 25 б.
30. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 18-е изд. М., 1986. – 691 б.
31. Военный энциклопедический словарь. – М., 1983. – 736б.
32. Петрищев В.Е. Заметки о терроризме. М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 288б.
33. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31-III Заңы (өзгерістер мен толықтырулармен бірге 28.12.2016 ж.).
34. Алиев А.К., Арухов З.С., Ханбабаев К.М.; Российская акад. наук, Дагестандық ғылыми еңбек... <http://dlib.rsl.ru>.
35. Н.Ә.Назарбаев Сындалы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. –32 б.
36. Программа сотрудничества в области безопасности на 2017-2019 г.г.
37. Зорин В.Ю., Пудаков А.В. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Российской Федерации. Проблемы профилактики и предупреждения деструктивных явлений.М. 2008. 146 б.
38. Новая философская энциклопедия в 4 томах. 4 т. М. 2001. 57 б.
39. Дикаев С.У. Уголовная ответственность за терроризм.Уфа, 2015, – Б. 61.

40. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М. 2003. 19 б.
41. Антонян Ю.М. Терроризм: криминологические и уголовно-правовые исследования. М., 2009, – 96 б.
42. Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С., Султанов Б.К., Шоманов А.Ж., Бегалиев Н.К., Нурмухамедов Н.К. «Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии», Алматы, 2012 ж, – 55 б.
43. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство. М. 2003. 19 б.
44. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы – Алматы: заңгер, 2013, – 48 б.
45. С.Т.Абдрахманов Уголовная ответственность за терроризм по законодательству Республики Казахстан: з.ғ.к. диссер.– Бишкек, 2005.
46. Яхлов А.В., «Терроризм и международные отношения в первой половине XX века»// <http://anthropology.ru/texts/yachlov>
47. Лунеев В. В. Правовая классификация терроризма. Санкт-Петербург. 1998. Б. 42
48. «Суицидный терроризм»/Уголовное право, М., Норма, 2002. № 3.Б. 12-17.
49. Вершинин М. «Психологические особенности членов деструктивных и террористических (радикальных) групп» <http://www.follow.ru/article/339>
50. «Борьбой с терроризмом в ЕС занимается особая структура // <http://www.polit.ru/news/2004/03/13/terror.html> 49
51. Петрищев В. Е. Заметки о терроризме. М.: Эдиторал Урс, 2001. – 288 б.
52. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: практикалық құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы, 2020, 256 б.
53. Е.Қ. Балымов «Особенности противодействия религиозному экстремизму и терроризму как общественно опасным социальным явлениям современности»//ҚР ПМ Ш.Қабылбаев ат. Қостанай академиясының халықаралық ғылыми журналы– 2019. – №4 (63). – 69 б.
54. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: практикалық құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы, 2020, -256 б.
55. Balymov E.K., Isaeva K.A., Abdugarimova N.E., Smoilov S. Prospects of B. Development of institute of investigative Actions of the Present Stodein Kazakhstan and Kyrgyzstan // Social Sciences. -2015.- V. 10. – Iss. 3. – P. 243-248.
56. Balymov E.K., Suleymanova G.Z., Arabaeva A.A. Theoretical and methodological aspects of counteraction to religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan // Man in India. -2017.- V. 97. – Iss. 21. – P. 643-651.
57. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы – Алматы: заңгер, 2013, – 48 б.
58. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710_

59. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М.: Госюриздат, 1957. – 364 б.
60. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных познаний для квалификаций преступлений. Алматы: Жеті жарғы, 1999.-240 б.
61. Каиржанов Е. Интересы трудящихся и уголовный закон: Проблемы объекта преступления. Алма-Ата: Казахстан 1973. – 160 б.
62. Рустемова Г.Р. Медико-правовые проблемы трансплантации органов и тканей. Алматы: Санат, 1998. 128 б.
63. Трайнин А.Н. Уголовная ответственность за пропаганду агрессии. -М.: Изд-во Военно-юрид. Академии. 1947. 40 б.
64. Доклад о человеческом развитии в Центральной Азии/ В будущее без барьеров: Региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности. БҰҰДБ Еуропа және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша Өңірлік бюросы
65. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Практикалық нұсқаулық.- Алматы: «Норма-К» баспасы ЖШС, 2018, -44 б.
66. Минковский Г.М. Ревин В.П. Характеристика терроризма и некоторые направления повышения эффективности борьбы с ним // Государство и право. 1997. №8 № 87-91 б.
67. М.П.Киреев. Проблемы правового регулирования борьбы с терроризмом на воздушном транспорте / вопросы расследования преступлений в условиях формирования правового пространства СНГ и развития международного сотрудничества Санкт-Петербург., 1994.80-82 б.
68. Н.Ә.Назарбаев. Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. – 310 б.
69. Всеобщая декларация прав человека 1948 г.; Европейская конвенция о защите прав и основных свобод 1950 г.; Пакт о гражданских и политических правах 1966 ж.
70. Политический режим и преступность/ред. В.Н.Бурлакова, Ю.Н.Волкова, В.П.Сальникова. Санкт-Петербург. 2001. 310 б.
71. 1992 жылғы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы
72. 1992 жылғы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы
73. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Тәжірибелік нұсқаулық. Алматы: «Норма-К» баспасы ЖШС, 2018, 44 б.
74. ҚР «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 11.10.2011 ж. №484-IV ҚРЗ Заңы. ҚР «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Заңы 11.10.2011 ж. №483-IV ҚРЗ.
75. «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы №31 Заңы, Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2005 ж., №5, 3-құжат.
76. «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (1999 ж.) Алматы: ЮРИСТ, 2010- 4 б.
77. Бұл да сонда 89 б.

78. «Қазақстан Республикасының терроризмді қаржыландыруға қарсы күрес туралы халықаралық конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 2 қазандағы №347 Заңы, Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2002 ж., №18, 156-құжат.

79. 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191 – IV ҚРЗ «Заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.

80. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма (Нью-Йорк, 1999 г.). Постатейный комментарий (А.А. Толкаченко) Источник: Терроризм.; Правовые аспекты противодействия: нормативные и международные правовые акты с комментариями, научные статьи / под ред. И.Л. Трунова и Ю.С. Горбунова. – 2-ші басылым. – М.: Эксмо, 2007. – 299 б.

81. <http://dvdzko.gov.kz> Діни экстремизмге қарсы күрестегі кешенді шаралар

82. Экстремизмге қарсы модельдік заң//ТМД – ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының 2009 жылғы 14 мамырдағы №32-9 қаулысы.

83. Модельный закон о противодействии экстремизму.// ТМД – ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының 2009 жылғы 14 мамырдағы №32-9 қаулысы.

84. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ от 23 мая 1993 г. «О сотрудничестве во имя безопасности».

85. Закон Республики Беларусь от 4 января 2007 г. №203-З «О противодействии экстремизму»

86. Закон Республики Молдова от 21 февраля 2003 г. №54-XV «О противодействии экстремистской деятельности»

87. Закон Кыргызской Республики от 17 августа 2005 г. №150 «О противодействии экстремистской деятельности»

88. Закон Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г. №69 «О борьбе с экстремизмом».

89. Федеральный закон от 24 июля 2007 г. №211-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием государственного управления в области противодействия экстремизму».

90. Закон Республики Молдова от 21 февраля 2003 г. №54-XV «О противодействии экстремистской деятельности»

91. Закон Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г. N 69 «О борьбе с экстремизмом».

92. Никитин А. Г. Идеология экстремизма как угроза национальной безопасности России // Актуальные проблемы экономики и права. 2010. №3. 121 – 128 б.

93. Закон Республики Таджикистан от 8 декабря 2003 г. N 69 «О борьбе с экстремизмом».

94. «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием государственного управления в

области противодействия экстремизму» 2007 жылғы 24 шілдедегі №211-ФЗ Федералдық заңы.

95. Балымов Е.К. Особенности правового регулирования противодействия терроризму и экстремизму // «Құқықтың өзекті мәселелері: жетістіктері мен болашағы» халықаралық ғылыми –тәжірибелік конференция материалдарының жинағы-Ақтөбе 2017 ж.65-67 бб.

96. Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

97. Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы № 31 Заңы. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2005 ж., №5, 3-құжат.

98. «О борьбе с экстремизмом». 2003 жылғы 8 желтоқсандағы N 69 Тәжікстан Республикасының Заңы

99. Модельный закон о противодействии экстремизму. // 2009 жылғы 14 мамырдағы ТМД – ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының №32-9 қаулысы.

100. «О противодействии экстремизму» 2007 жылғы 4 қаңтардағы №203-3 Беларусь Республикасының Заңы

101. Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

102. Конституция Германии (Негізгі заң) 1949 – М., 2003 ж.– 88б.

103. Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования // <http://www.antiterror.ru>

104. Бирюков В.В. Еще раз об экстремизме // Адвокат. – 2006. – № 12. –29б.

105. ЛопасГаридо Диего. Терроризм, политика и право. – Мадрид, 1987.

106. Никифоров Б.С. Уголовное законодательство Республики Индии. – М.: ГИЮЛ, 2006. – 256 б.

107. Конвенции по борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 23.09.1971), ГАРАНТ – анықтамалық құқықтық жүйе5.5е нұсқа

108. Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 13 ақпандағы № 552-IV Заңы. // Құқық қорғау органдары: заңнамалық актілер жинағы.- Алматы: заңгер, 2019, -256 б.

109. Т.К. Акимжанов және т.б. Альбом схем по уголовному праву Республики Казахстан.. Жалпы бөлім: оқу құралы / Т.К. Акимжанов, Б.А.Торгоутова, А.Е. Рысалдиева. Алматы: «Тұран» университеті, 2018,173 б.

110. Панов В.П. Международное уголовное право. Оқу құралы.М.: Инфра-М., 1997.53 б.

111. Нюрнбергский процесс. 2 томдық материалдар жинағы. – М., 1952. – Т.1. – 1132. 16 б.

112. Рагинский М.Ю., Розенблит С.Я. Международный процесс главных японских военных преступников, М., 1950, 221-225 б.

113. Рахметов С.М., Кременцов С.А., Колобаев М.О. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства. – Алматы, 1998. 10-11 б.

114. Большой юридический словарь. М., 1998. 461 б.

115. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть под ред Б.В.Здравомыслова.М.: Юрист.1996.534 б.
116. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710>._
117. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710>._
118. «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 1995 жылғы 21 желтоқсандағы №270 ҚР Заңы [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002710>._
119. Balymov E.K., IsaevaK.A., Zheenalievya A.Z., SmoilovS. Debatable Questions Bound to Reorganization of Separate Procedural Institutes at the Stage of Pre-Judicial Production in the Conditions of Reforming of the Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic // Social Sciences. -2015.- V. 10. – Iss. 5. – P. 660-665.
120. Казахстанская правда 2010 ж. 30 қаңтар
121. «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығы
122. «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016жылғы 8 желтоқсандағы № 387 Жарлығы
123. Балымов Е.К. Личность преступника как криминологический аспект терроризма и экстремизма // Международный научно-популярный журнал Наука и жизнь Казахстана – 2017. – № 6(52). – 190-194 б.
124. Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения: монография, М, ЮНИТИ-ДАНА, 2010, – 8 б.
125. Психологи о терроризме (материалы круглого стола) // Психологический журнал. – 1995. – № 4. – 38 б.
126. Асмолов, А.Г. Психология личности/А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во Московского унта, 1990. 128 б.
127. Ланцов С. А. Террор и террористы: Словарь.- СПб., 2004. -187 б.
128. Суханова Н. В. Определение экстремизма и исследование социальных представлений об экстремизме в молодежной среде // Противодействие экстремизму. СПб.,2005. 9 б.
129. Агуирре Костаньен Х. Э. Психологические аспекты воздействия терроризма на общество. – СПб., 2006.- 75 б.
130. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологические и уголовно-правовые исследования. – М.: Издательство «Щит и Мечь», 1998. – 295 б.
131. Антонян Ю.М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2007.- 134 б.
132. Устинов В.В. Обвиняется терроризм / В.В. Устинов. – М.: Проспект, 2008.- 12 б.

133. Хумаров М.А. Социально-правовая характеристика терроризма в России в 1990-х гг. и формирование государственной концепции по его предупреждению / М. А. Хумаров // Общество и право. 2008. № 2.- 44-48 б.
134. Серова Е.Б. Уголовное преследование по делам о терроризме (на досудебных стадиях уголовного судопроизводства) / Е. Б. Серова, К. А. Корсаков, О. Н. Коршунова ; под ред. О. Н. Коршуновой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2010.- 147 б.
135. Галахов С.С. Криминальные взрывы / С.С.Галахов. – М.: Норма, 2009.- 43 б.
136. Соснин В.А. Современный терроризм и проблема мотивации террористов-смертников // Национальный психологический журнал. – 2010. – №2. – 52–55 б.
137. Латышева М. Женщины-террористки / М. Латышева. – М. :Эксмо, 2008.-23-38 б.
138. Галачиева М. Влияние современных социально-криминологических характеристик террористических актов на дифференциацию уголовной ответственности и индивидуализацию наказания: краткий анализ законодательства и судебной практики / М. Галачиева // Мировой судья. 2008. № 5.- 22-27 б.
139. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі: практикалық құрал. Алматы: «Норма-К» баспасы, 2019, 156. (ҚК және ҚАК бет нөмірлерін нақтылау).
140. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М., 1939, – 244 б.
141. Сахаров А.Б. Социальная система предупреждения преступности // Советское государство и право. 1972. № 11, 69-73 б.
142. Марцев А.И. Теоретические вопросы общего и специального предупреждения преступлений: Автореф. дис. докт. юрид. наук. – Свердловск, 1975. 149 б.
143. Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>
144. Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>
145. Глотов В.А. . Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>
146. Глотов В.А.. Региональный опыт противодействия экстремизму и терроризму в современной России: на примере г. Москвы : диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 Москва, 2010 // <https://dlib.rsl.ru/01004646116>
147. «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс – қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны

бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000124>

148. Балымов Е.К. Международное сотрудничество правоохранительных органов и общественных организации в сфере противодействия религиозному экстремизму и терроризму // Халықаралық ғылыми – теориялық конференция материалдарының жинағы-ISBN 97-5-89288-327-6. Ростов на-Дону 2017 ж. – 204-207 б.

149. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

150. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

151. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

152. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000648>

153. Боричев К.В. К вопросу о международно-правовых нормах по противодействию терроризму // Сб. науч. трудов по итогам международной научно-практической конф. «Проблемы современной юридической науки: актуальные опросы». 2015. № 2. 69 б.

154. Энциклопедия уголовного права. Т.21. Преступления против общественной безопасности и общественного порядка. – СПб., 2013. 55 б.

155. Ж.О. Кулжабаева. Правовые формы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом [Электрондық ресурс] // электронный каталог отраслевого отдела научной библиотеки по направлению «Юриспруденция». Санкт-Петербургский государственный университет им. М.Горького; URL: <https://yandex.ru/search>

156. Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов (Токио, 14 қыркүйек 1963 ж.) // Сборник международных договоров СССР. – М., 1990. 218 б.

157. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (Гаага, 1970 ж. 16 желтоқсан) // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. – М., 1974. Вып. XXVII. 292 б.

158. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 1971 ж. 23 қыркүйек) [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aviation_security.shtml (өтініш жасалған күн: 31.03.2018)

159. Надтока Р. Терроризм: проблемы идентификации [Электронный ресурс] // Политобразование. – URL: <http://lawinrussia.ru/content/terrorism-problemy-identifikatsii> (дата обращения 27.03.2018)

160. Энциклопедия уголовного права. Т. 21. 55 б.

161. Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов . 1973 ж. 14 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 3166 (XXVIII) қарарында қаралды [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_protected_persons (өтініш жасалған күн: 22.03.2018)

162. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников. 1979 ж. 17 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының 34/146 Қарары [Электрондық

ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml (өтініш жасалған күн: 13.03.2018)

163. Конвенция о физической защите ядерного материала и ядерных установок 1979 ж. 26 қазанда қабылданды [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/nucmat_protection.shtml (өтініш жасалған күн: 27.03.2018)

164. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/maritime.shtml (өтініш жасалған күн: 28.03.2018)

165. Декларация о мерах ликвидации международного терроризма: принята Резолюцией № 49/60 на 84-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН 9 декабря 1994 г. // Действующее международное право. – М., 1997. Т.3. 548б.

166. Международное уголовное право: учебник для бакалавриата и магистратуры/ А.В. Наумов, А.Г. Кибальник, В.Н. Орлов; под ред. А.В. Наумова, А.Г. Кибальника – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2016. С. 291. 30 б)

167. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма Принята резолюцией 54/109 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1999 года [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты; – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/terfin.shtml (өтініш жасалған күн: 14.03.2018)

168. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 22 декабря 2003 г. №58/174 «Права человека и терроризм» // БҰҰ ресми сайты; – URL: <http://www.un.org/ru/ga/58/docs/58res2.shtml> (өтініш берген күні: 17.02.2018);

169. Международное уголовное право Коровин Е.А. Устав Объединенных Наций: стенограмма публичной лекции доктора юридических наук проф. Е.А. Коровина, прочитанной 9 июля 1945 г. в Лекционном зале в Москве [Электрондық ресурс] / Лекционное бюро при Ком. по делам высш. школы при СНК СССР. – М.:1945. 22 б.

170. Резолюция 51/210 от 17 декабря 1996 г. Генеральной Ассамблеи ООН «Меры по ликвидации международного терроризма» [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты.

171. Резолюция 51/210 от 17 декабря 1996 г. Генеральной Ассамблеи ООН «Меры по ликвидации международного терроризма» [Электрондық ресурс] // БҰҰ ресми сайты.

172. Резолюция 1624 (2005), принятая Советом Безопасности на его 5261-м заседании 14 сентября 2005 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт ООН; – URL: <http://www.un.org/ru/sc/documents/resolutions/2005.shtml> (25.03.2018)

173. Резолюция 1535 (2004), 26.03 2004 жылғы Қауіпсіздік кеңесінің 4936-отырысында қаралды// [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.un.org/ru/sc/ctc/resources/res-sc.html> (03.03.2018)

174. «Глобальная контртеррористическая стратегия» от 8 сентября 2006 года. // [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/ru/un-global-counter-terrorism-strategy>

175. International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation. The FATF Recommendations. February , 2012 // FATF Official Web Site. Available at:

http://www.fatfgafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf

176. Интерпол ресми сайты. [Электрондық ресурс]// URL: <https://www.interpol.int/Crimeareas/Terrorism/Terrorism> (өтініш жасалған күн: 22.02.2018) 3AGN-1985-RES-4 – International Criminal Police Review – A new approach. 54th INTERPOL General Assembly – Washington, D.C., United States of America, 1 – 8 October 1985[Электрондық ресурс] // URL: <https://www.interpol.int/About-INTERPOL/Structure-and-governance/General-AssemblyResolutions/Resolutions-1980-to-1989/1985-AGN54>

177. Резолюция Совета Безопасности ООН от 08.10.2004г. №1566 [Электрондық ресурс]//Docs.cntd.ru, все Кодексы РФ, СП, ГОСТ, СНИП, Санпин, регламенты, указы, законы/URL: <http://docs.cntd.ru/document/902113841>

178. Токсанбаев А.Б. Понятие организованной преступности. Национальное Центральное Бюро Интерпола Республики Казахстан в борьбе с организованной преступностью// Фемида, 2012. № 8. 24 б.

179. Хлестов О.Н. Глобализация и борьба с международным терроризмом//Юрист-международник, 2003. №2. – 21 б.

180. Косиченко А.Г., Ашимбаев М.С. и др. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2012-226 б.

181. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Шанхайда қабылданды, 15.06.2001)

182. Посол Афганистана в КНР Киямудин Рай Барлас, «контактная группа ШОС-Афганистан» дереккөз РИА Новости, 05.11.2005// centrasia.ru/newsA.php4?st=1131178980.

183. О проблемах работы и состоянии создания Единого перечня террористических организаций, 19.05.2006

184. Юбилейный Саммит глав государств – членов ШОС., 15.06.2006// ecrats.com/ru/news/17.

185. О совместном антитеррористическом учении «Восток – антитеррор – 2006», ШЫҰ шенберінде өткізілген, 06.03.2006//<http://www.ecrats.com/ru/news/36>.

186. Юбилейный Саммит глав государств – членов ШОС, 15.06.2006// ecrats.com/ru/news/17.

187. О совместном антитеррористическом учении «Восток – антитеррор – 2006», 06.03.2006// <http://www.ecrats.com/ru/news/36>.

188. Декларация глав государств членов Шанхайской организации сотрудничества, 2005 жылғы 5 шілде, Астана // sectsco.org/RU/show.asp?id=98.

189. М.А. Олимов, Проблемы безопасности в Центральной Азии: взгляд на ШОС из Республики Таджикистан/ ШОС и проблемы безопасности в Центральной Азии: Халықаралық конференцияның материалдар жинағы (5 қазан 2005 ж.).

190. Страны-члены ШОС договорились о необходимости формирования координационной структуры по борьбе с наркотрафиком, 22. 04.2006//russian.scosummit2006. org/shanghe/2006-04/22/content_244309.htm

191. Страны-члены ШОС договорились о необходимости формирования координационной структуры по борьбе с наркотрафиком, 22. 04.2006//russian.scosummit2006. org/shanghe/2006-04/22/content_244309.htm [27.02.2015ж.].

192. Доклад о человеческом развитии в Центральной Азии/ В будущее без барьеров: Региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности. БҰҰДБ Еуропа және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері бойынша Өңірлік бюросы.

193. Декларация пятилетия Шанхайской организации сотрудничества, 2006 ж. 15 маусым, Шанхай.

194. Павловский В.В. ШОС: борьба с терроризмом. // Закон и право. – 2006. – № 03. 3-5 б.

195. Алексеенко Д.М. О сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом и иными проявлениями экстремизма // «О развитии взаимодействия правоохранительных органов государств-участников СНГ в борьбе с преступностью, международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма» үшінші халықаралық ғылыми тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. – Минск, 2001. – 19 б.

196. ИА REGNUM Сарапшы: Қазақстан ШЫҰ-ға ықпалын жоғалтудан қорқады//regnum.ru/ news/mongolia/ 648943.html[

Оқу басылымы

Балымов Ерлан Қуанышұлы

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ДІНИ-ЭКСТРЕМИСТІК ЖӘНЕ ТЕРРОРИСТІК
БАҒЫТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ**

Монография

Басылуға 19.02.2023 қол қойылды.
Пішімі 60x84/16. Көлемі 12,8 б.т.
Таралымы 500 дана. Тапсырыс № 25

«ЛАНТАР BOOKS» ЖШС
Тел.: +7 702 251 02 18
e-mail: lantar2018@mail.ru
Алматы қаласы, Егизбаева 7В, офис 302.